

JÉ LEN KÖR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1962 · 6

MAGYAR ÍRÓK ÚJ MŰVEI
A MAGYAR ÍRÓK KÖNYVESBOLTJÁBAN

PÉCS, KOSSUTH LAJOS UTCA 5.

VERS

HEGEDÜS GÉZA:	<i>Összhang és zűrzavar</i>
HORVÁTH BÉLA:	<i>A végkor</i>
KISS DÉNES:	<i>Porba rajzolt szobafalak</i>
MÁTYÁS FERENC:	<i>Alföldi iris</i>
VAS ISTVÁN:	<i>Római rablás</i>

PRÓZA

DIENES ANDRÁS:	<i>Bogáncs hadnagy</i>
FEJES ENDRE:	<i>Rozsdatemető</i>
GERGELY MÁRTA:	<i>Füstréti madonna</i>
KATKÓ ISTVÁN:	<i>Két ember az országúton</i>
KENDE SÁNDOR:	<i>Testvérek</i>
KOVAI LŐRINC:	<i>Földönfutók</i>
PALOTAI BORIS:	<i>A madarak elhallgattak</i>
SÓLYOM JÓZSEF:	<i>Hűség</i>
SZÉKELY JÚLIA:	<i>Vándorévek</i>
TERSÁNSZKY J. JENŐ:	<i>Nagy árnyakról bizalmasan</i>
TIMÁR MÁTÉ:	<i>Asszonycsere</i>

ÚJ KIADÁSOK

FEKETE ISTVÁN:	<i>Kittenberger Kálmán élete</i>
ILLÉS BÉLA:	<i>A vér nem válik vízzé</i>
PASSUTH LÁSZLÓ:	<i>Esőisten siratja Mexikót</i>
SZABÓ PÁL:	<i>Emberek</i>

E SZÁMUNK SZERZŐI

BEDE ANNA
BERTHA BULCSU
BOHUNICZKY SZEFI
CSÁNYI LÁSZLÓ
CSORBA GYÓZÓ
CSORDÁS JÁNOS
DÉVÉNYI IVÁN
DOBY JÁNOS
FODOR ANDRÁS
GALAMBOSI LÁSZLÓ
HAJNAL GÁBOR
HORVÁTH ZSIGMOND
JACHIMOVICZ MARIAN
KABDEBŐ LÓRÁNT
KÁROLYI AMY
KÁRPÁTY CSILLA
KISS DÉNES
LÁZÁR ERVIN
MAJOR MÁTE
MAKAI IDA
MARTYN FERENC
MÁTYÁS FERENC
MENYHÁRD ALFRÉD
MÉSZÖLY MIKLÓS
MIHALIK ZOLTÁN
NÁDOR TAMÁS
OTTO FERENC
PÁKOLITZ ISTVÁN
RUBIN SZILÁRD
SERFÖZŐ SIMON
SIMOR ANDRÁS
SÜKÖSD MIHÁLY
SZABÓ EDE
SZABÓ GYULA
SZEGHALMI ELEMÉR
TÉNAGY SÁNDOR
VÁRKONYI NÁNDOR
VASVÁRI ISTVÁN
WEÖRES SÁNDOR
WERNER ISTVÁN
ZSIKÓ GYULA

KÉPEK:

CSONT FERENC
HORVÁTH FERENC
KASSÁK LAJOS

JÉ LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVESZETI FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonta

a Baranya megyei Tanács kiadásában

V. EVFOLYAM, 6. SZÁM

1962. DECEMBER

TARTALOM

SIMOR ANDRÁS: Napló (vers) — — — — —	691
SERFŐZŐ SIMON: Hitt cselekvéseink útjain (vers) —	691
VASVÁRI ISTVÁN: Zsoltár (vers) — — — — —	692
CSORDÁS JÁNOS: Dörgő záporokban (vers) — — —	692
MESZÖLY MIKLÓS: Naplójegyzetek (1950—1962) — —	693
WEÖRES SÁNDOR versei — — — — —	700
RUBIN SZILÁRD: Pécsi éjszaka (regényrészlet) — —	703
MÁTYÁS FERENC: A toll senkifia (vers) — — — —	711
KÁRPÁTY CSILLA: Őszi hívogató (vers) — — — —	712
DOBY JÁNOS: A tenger (vers) — — — — —	713
BOHUNICZKY SZEFI: A fiatal Németh László és kör- nyezete (tanulmány) — — — — —	714
TÉNAGY SÁNDOR: A tisztaság óráiban (vers) — —	727
MENYHÁRD ALFRÉD: Kortársaim voltak (vers) — —	729
BEDE ANNA: Óda a mosogatóvízhez (vers) — — —	730
BERTHA BULCSÚ: Kék partok felé (novella) — —	731
PÁKOLITZ ISTVÁN: Kézmosás előtt (vers) — — —	737
SZABÓ EDE: Az Adria jegyese (útijegyzetek) — — —	741
KÁROLYI AMY versei — — — — —	750
MAKAY IDA: Egy emberszabású bölcsre (vers) — —	751
HAJNAL GÁBOR: Nem látványos cifra pokol (vers) —	752
GALAMBOSI LÁSZLÓ: Óceánokon (vers) — — — —	752
LÁZAR ERVIN: Ha okos vagy, mint a kígyó (elbeszélés)	753
MARIAN JACHIMOVICZ versei. CSORBA GYŐZŐ for- dításai — — — — —	770
KISS DÉNES: Fű, fa, virág, ember (vers) — — — —	773

DOKUMENTUM

OTTÓ FERENC: József Attila- emlékek — — — —	774
---	-----

JEGYZET

SÜKÖSD MIHÁLY: A bezárult regény — — — —	777
LÁZAR ERVIN: A magyar irodalom lengyel tolmácsolói között — — — — —	782
„Segíteni csak kíméletlen őszinteséggel lehet...” — Be- szélgetés Szergej Antonovval — — — — —	786

SZÉLJEGYZETEK

„Lemondás” — — — — —	788
Az „Alföld” címére — — — — —	789
Ugyanahhoz a kérdéshez — — — — —	790

MŰVÉSZET

FODOR ANDRÁS: Vallomás egy nemzedék zenei köz-	
tudatáról — — — — —	791
NÁDOR TAMÁS: Kodály Zoltán 80 éves — — — — —	798
VÁRKONYI NÁNDOR: Vers és illusztráció — — — — —	800
DÉVÉNYI IVÁN: Martyn Ferenc rajzai a Don Quijoté-	
hoz — — — — —	803
MARTYN FERENC: Csont Ferencről — — — — —	805
MAJOR MÁTÉ: Breuer Marcel művészete — — — — —	807

SZEMLE

HORVÁTH ZSIGMOND: Bertha Bulcsú: Lányok nap-	
fényben — — — — —	811
ZSIKÓ GYULA: Csuka Zoltán: Fényes a tűz lángja — — — — —	813
WERNER ISTVÁN: André Schwartz-Bart: Igazak iva-	
déka — — — — —	815
SZABÓ GYULA: Waldapfel József: Szocialista kultúra	
és irodalmi örökség — — — — —	817
DÉVÉNYI IVÁN: Szabó György: A futurizmus — — — — —	821
JEGYZETEK KÖNYVEKRŐL	
Szeghalmi Elemér: Tatay Sándor: A nyugati kapu — — — — —	823
Mihalik Zoltán: Sós Endre: Aki az égből elragadta a	
villámot... — — — — —	824
Kabdebó Lóránt: Csukás István: Elmondani adj erőt — — — — —	824
Csányi László: Katona Imre: Sárköz — — — — —	825
BEKÜLDÖTT KÖNYVEK	

RAJZOK

CSONT FERENC — — — — —	806
HORVÁTH FERENC — — — — —	699, 702, 719, 827
KASSÁK LAJOS — — — — —	781, 790, 810
SZABÓ EDE — — — — —	744, 745, 749

Szerkeszti:

TÜSKÉS TIBOR
felelős szerkesztő

BORSOS JÓZSEF

CSORBA GYÖZŐ

SZÖLLÖSY KÁLMÁN

A társadalmi bizottság tagjai: Bárdosi Németh János, Gyenis József, Kolta Ferenc, Őrsi Ferenc, Pákolitz István, Sarkadiné Hárs Éva és Pörös Imre (műszaki szerkesztő). Szerkesztőség és kiadóhivatal: Pécs, Széchenyi tér 17. Postafiók: 24. Telefon: 13-05. Szerkesztőségi órák kedden és pénteken 17—19 óráig. Kéziratot nem örzünk meg és nem küldünk vissza. — Egyes szám ára: 8,— forint. Évi előfizetés díja: 48,— forint. Csekk számla: OTP 349—803. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest V., József Nádor tér 1.) Egyéni előfizetési csekk számla száma: 61 068. Közületi előfizetési csekk számla száma: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egy számlára. — Felelős kaidó: Takács Gyula.

Napló

Kezem rimek között keresgél,
megszökik egy elszabadult szó,
Havannába száll, ültetvényen
menetel, míg közönybe fúló

versem széttörik, egy kihullt kép
Oranban hever, sebesülten
kúszik egy menekülő jelző,
könnyű dalok égnek a tűzben.

Közönyös emberek közt élek,
kik nem törődnek, csak magukkal,
szerveim pusztítja a méreg,
kinjaimból születik új dal;

sajnálkoznak az ismerősök,
vidámléptű nők elkerülnek,
egyedül bolyongok az utcán,
pedig bennem a jövő tüntet.

Kávéházakban félszeg arccal
babrálok a szavak közt, hangos
indulók ütemére vágyom,
boldogan ölelnék magamhoz

egy asszonyt, aki mosolyával
vigyázna tétova szavamra,
gyerekké lennék; életemből
elszállt az öröm megriadva;

törtszárnyú madarak a versek,
tenyerem érzi szívverésük, —
kitör belőlem egy kiáltás,
lézengő suhancok közé üt,

nem enged tétlen hátradőlni
a moziban, ha álnok békét
fecseg egy film, az éj lehúzott
rollói mögül is élémlép,

nyugtalan viharra növekszik
házak szendergő árnyain túl,
mialatt felriadó álmom
alvók közt új utakra indul.

Serfőző Simon

Hitt cselekvéseink útjain

Életünk vallomás az öröm és teremtés
földerengő, forró tornyai alatt, kiteljesedés
az értelemben, végeláthatatlan vonatok
menetelése napjaink ragyogó erdőmagaslatai
előtt, sistergő, tonnányi harangok
éneklése, indulatok lüktetése az ezüstréteken,
csellók húrjain, s a por-rakományos
hidakon, minden parányi csavarmenetben,
ez a folytonos tűz, hűség és türelem,
melynek rezzenő tábortüzeit vörösen
lángoltatva őrizzük gondjaink folyóvölgyeiben,
és jelentés a holnapoknak, hogy hitt cselekvéseink
alpesi útjain elindultunk lángoló győzelmeinkkel.

Zsoltár

Ím, perc-közel már a XXI. század —
én fúló lélegzettel melletted
megállok neon-Pest hűnyó varázsa
alatt. Véges véletlen, hogy itt vagy.
Zsolozsmázó hegyipatakok
mellől jöhetett ősd; az enyém
lángoló városokból; cseh-
morva városok szikár utcái, céhek
szélben-zörgő mesterség jelei és
nagy, izzó, sárga nap kísérték;
a tiéd szelíd Máriák, álmatag, szláv
Krisztusok... Megfogom a kezéd. Szebb
vagy, mint minden valahai szűzek
és szentek; mélyebb, mint az alkony
áhítata, a hajnal csendje; egyetlen
béke ebben a rakétatépte
világban, én kedvesem. Táncolnak
a hegyek, mert fölénk borul
az este; egy-szél fut át a
városon, hol élünk. Ó, bátor
nagy szerelem, siettesd egymáshoz
a két múlandót, siettesd fellobogni,
egy lángban elégni. Ó, bátor
nagy szerelem, ne legyen csöndes
e zsoltár: tengert hallok
lehelni, csillog rezgésén arcod,
mindenütt arcod, arcod, szláv-szelíd
csillag, virág.

(1948—62)

Csordás János

Dörgő záporokban

Leoldok minden féket, bilincset
viselni okom s jogom sincs már,
félkézzel is már eget érek,
szívem, te bűnös, mért szorongnál?

Mit vállaltam, magamra vettem,
Mit élet adhat: minden terhet —
szívem gyökeréig szerettem
a valódit és a lehetetlent.

Szép virágzás sorsát megkaphattam,
dörgő záporokban éltem,
háborúk zúgtak alattam,
s szétfolytam ezüst vizesésben.

Itt állok egem szivárvány-hídján,
véremből pompás színei nyílnak,
csillagrendszerek szeme néz rám,
fénye ezernyi irgalomnak. —

Mészöly Miklós

Naplójegyzetek

(1950—1962)

Mi lehet veszélyesebb egy beiratlan, fehér papírlapnál? Egy teleírt papírlap.

Fogas kérdések: a következőket emberek gyanúsabbak-e vagy a következtetleneek? Biztatóbb, ha valaki változtatja a bűneit s nem köt ki egyenél? A tévelygések, elvakultságok vajon az időben mérődnek elsősorban s csak másodsorban a pillanatnyi indulat mélységén? A rabszolgaságban mi volt iszonyúbb: a bánásmód vagy hogy anynyi ideig fentmaradt? Persze, a kérdésfeltevés helytelen. De különös módon mégse haszontalan, ha meditációs anyagként kezeljük.

Ki hallott már csillag-morajlást? S kicsoda hangya-sírást? Két egynemű csend között, mi, a zaj pioníriai, egyre tovább, messzebb, előre...

Az ég csendje? Az a baj, hogy az alapok nem sterilek s nagyon valószínű, hogy a gyémánthegeknek még a mesében is csak a teteje csillog igazán. A harmónia gyalázatból születik.

Mért kötjük be a halálraítéltek szemét? Félünk a szemükbe nézni?

A legszomorúbb: egy nap a bohóc ledobja maskaráját a porondon, letörli arcáról a festéket — s még jobban nevetik. Ki felelős a magányért?

Ószer Szamosfalván, 1959. — Vad tülekedés, görcsös gyurmolódás az autóbusz állomáson, a beszállásnál. Mintha az utolsó, kiűritő járműről késnének le, ha nem igyekeznek. A végén kiderül: csupán félig telik meg a kocs. A java tömeg a busz körül álldogál, nyüzsg, csak statisztáltak a fölszállásnál: ők majd gyalog.

Sivár városszél. Esik. Mint a hangyák, az országút mellett hosszú, sötét sorban a gyalogosok. Később, mint egy végeérhetetlen díszlet, nyomasztóan magas deszka-kerítés, csupa vízszintesen rakott deszkából (mért vigasztalóbb, ha függőlegesen sorakoznak egymás mellé?) — aztán tovább, ismét végeérhetetlenül, derékmagas betonkerítés. De a kerítés mögött semmi, csak feltúrt föld, mintha vaddisznók járták volna be, itt-ott lebontott órház, hodály, rejtélyes rendeltetésű épületmaradványok. Majd váratlanul egy „neo-realista” rét, jobbra: alacsony felhők, vízszintes és párhuzamos minden.

A rét közepén dróttal körbekerített négyszög: az ószer. Fegyenclepi karám. Az autóbusz már előbb megáll, a hídnál; nem megy tovább a karámig. Borzalmas sár. Az egyik közeli szövetkezet földjéről — hogy járhatóbb legyen az út — trágyát hordtak ki az útra vastagon s azon jár a nép: jön egy hosszú hangyasor s megy visszafelé egy másik. Bent az elkerített piacon is trágyával szórták be a sárt s erre a sáros trágyára terítik ki a kis újságpapír lepedőket, amiken az áruk sorakoznak. Elázott, gazdátlan papírdarabok mindenfelé — a „fölszámolt” pultok. Áruk: papírszalvéták, csavarok, kerékpárlánc, rozsdás szögek, macskaszem, szóttesek, kupacban rossz cipőtálpak, könyvek (Herczeg, Jókai, Móricz, Márai vegyesen) — elképesztő semmi tárgyak, elsorolhatatlan. Szenvedélyes, elmerült alkudozás, kétnyelvű zsisbongás. És sokkal több nevetés, tréfa, mint ahogy várta volna az ember. Szinte túlzott is már: mintha tartogatták volna, hogy itt csapjon ki belőlük, a piac elkerített négyszögében. A hangyasor, amelyik jön s amelyik megy visszafelé, már sokkal csöndesebb. Igazán komor árúst csak egyet láttam: középkorú, jólöltözött férfi volt, papír helyett egy letört támlájú gyermekszékre rakta ki az árúját — egy pár Palma gumisarkot. Azzal jött ki, más árúja nem is volt, megkérdeztem.

Gruber úr öreg turista, a Vlegyászán ismerkedtünk össze. Fiatal korában Amundsenhez hasonlított, mutatja a fiatalkori fényképét. Junker-kalapot visel. Soha nem indul el magasságmérő, zsebbarométer nélkül. Maga tervezte a hátizsákját, különleges beosztású rekeszekkel. Szereti kilométerenként bebizonyítani, műszerekkel, hogy jól tartja az irányt s a magasságot. Most ugyan éppen csőd érte, az első, amióta szöges bakancsban jár (hatvanöt éves) — az utolsó szakaszt alig tudta megtenni a nagy hóban, úgy támogatták be a kabanába, a hátizsákját is lent hagyta az esztená-

nál. De még így, halálfáradtan is szégyenli, ami vele történt s igyekszik magyarázkodni. Kiderül, hogy egész út alatt nem evett semmit. Egy fiatalokból álló csoporttal vágott neki az útnak s azokat okolja — „szakszerűtlen turista stílusuk” ellen háborog. „En nem tudok úgy enni, hogy ripsz-ropsz, ki erre, ki arra. Nekem az kell, hogy nekikészüljek. Láttam, hogy rohannak, rendesen ki se pakolnak, de hát nem akartam beleszólni. Inkább nem ettem.”

Két nap múlva kiürült a kabana, csak a feleségem és én nem készülődünk. Úgy volt, hogy Gruber úr is elmegy a többiekkel, a reggelinél azonban mosolyogva közölte: „Csak a maguk kedvéért maradtam itt. Meddig maradnak? Három nap? Akkor hát három nap múlva indulunk.” S még hozzátette, mielőtt bármit is szólhatam volna: „Tudom, mindent tudok. Író. Nem szabad zavarni. Tudom. Azért is mondom, hogy csak a maguk kedvéért maradtam. Aki gondolkodik, azt nem szabad zavarni.” Attól kezdve már én kerestem a társaságát; tudtam, hogy szüksége van rám: igazolni valaki előtt — s maga előtt is — a turista-múltjával, a tapasztaltságával, hogy a szégyen, ami érte, csak véletlen volt. Csak indiszpozíció. Nem, nem, szó sincs róla, nem az öregség. Igaz, hogy elhagyta a hátizsákját s vagy hússzor elesett az utolsó szakaszon, de ez csak a fiatalok szakszerűtlen stílusa miatt volt...

Másfél napig hallgattam a régi történeteket s végül teljesen a bizalmába fogadtam. Az egyik este kint álltunk a kabana fa verandáján, egyszál ingben s élveztük, hogy nem fázunk, élveztük az edzettségünket. Mégis akkor mesélte el, váratlanul öreges szordínóval: „Sokan száznak néznek, pedig zsidó vagyok. Igen, feliratkoztunk mi is Izraelbe. Tudja, én már öreg vagyok, nem városban akarok élni. Ott nagy a túlekés. Ugye, mi itt már hozzászoktunk, hogy az állam csinál meg ezt-azt, az ott mégis csak kapitalista állam. Ahhoz fiatalabbnak kell lenni. Én öreg vagyok már. Juhásztor szeretnék lenni Izraelben. Annyit megkeresnék, amennyi kell két öregnek. Meghát turista voltam mindig és még pont ott nem voltam soha — hát csak ezért is már. És persze meghalni is, mert ezt is bele kell kalkulálni. De látja, most megint nem engedik, hogy utazzunk. Biztos a németek nem engedik, megint pogromok, tüntetések, nem csak Berlinben, az egész világon. Csak a franciáknál nem. Nekünk a franciák a barátaink.”

Másnap együtt indultunk vissza Bologára, hogy vonatra üljünk. Akkor látszott csak, hogy mennyire megviselte a túra: meg-meglódulva, imbolyogva lépkedett, minduntalan összetévesztette a csúcsokat, az utakat, rosszul tájolt, rosszul olvasta le a zsebbarométert. S nem engedte, hogy a hatalmas, még mindig tömött hátizsákját kicseréljem az én kiürült hátizsákomra — ilyen segítséget még az esti beszélgetésünk után sem fogadhatott el. A vonatban aztán előszedte azt a halom tartalék-ennivalót, amit minden eshetőségre készen, mindig tartogatni szokott a túra végére. Ő alig evett valamit; ült velünk szemben és boldog mosollyal nézte, hogyan eszünk az ő praktikus úti étkészletével.

Ha csak azt az iszonyú erőfeszítést, heroizmust, hitet vesszük, amivel az ember esendőségét, végső gyengeségét igyekeztek ábrázolni és bizonyítani...!

Fennsík, rét: madárcsapat hasít a rét egyetlen fája felé. Mintha mellette akarnának elhúzni — de nem: a fa zöld fala elnyeli őket. Mintha hirtelen csapóval verték volna le mindet, nyomtalanul: csak a kék ég s a lüktető begyekkel teli mozdulatlan, néma fa.

Gyorsabbnak lenni a természetnél — a pusztításban a szaporodásnál...

Dél: fehérék a gondolatkapcsolások. A hangtalanság beszédei, antagoniák harmonikus együttérzékelése. Nem harangozni, minden mozdulatot félbeszakítani. Az ítélet utolsó mondata késik —

Akivel nem értek egyet, azt mért furdalóbb dolog becsapni?

„Ölt?” — „Nem.” — „Rabolt?” — „Nem.” — „Hazudott?” — „Nem.” — „Véleményt változtatott?” — „Nem.” — „Elmehet.”

Még az intuíciónál is tökéletesebb azonosulás — itt szűnik meg a művészet, a kifejezés kényszere és lehetősége? — A művészet, mint distancia?

Még a háború alatt: vézna, kopaszodó kis öreg, mint egy gyermek, úgy ül töpörödött a vasúti sínen. Szedi a sapkájáról a tetűt, de nem öli meg, maga elé dobálja. Hóna alá nyúl, onnét is tetűt kapar elő, de azt sem öli meg. „De miért nem?” — Először is, mert a saját vérem van benne, másodszor hadd éljen, háború van, az pedig így tökéletes.”

Almomban egy kurva mondja: „Bevallom, soha nem élveztem mást, csak a testi kéjt. A kéj, úgy érzem, hogy felöltöztet.” Ugyanakkor egy különös, erdőmelletti tájba siklom át, ahol egy paplak féle áll — vagy kocsmá? Férfiakat találok bent, egy kis ivóban. Kártyával játszanak: aki „kijön” a kártyában, azt valami módon megölik. Én is játszani kezdek, de a kártya váratlanul átalakul a kezemben eperré. Hirtelen elgyávulok s nem tudom megállni: megeszem az epret — a kártyát, amit éppen húztam. Csak az egyik férfi veszi észre, hogy mit csináltam, de nem szól, csupán hosszan néz. Rossz, kínzó a lelkiismeretem. Kimegyek egy másik helyiségbe, ahol a kurvát találok. Lefekszünk. Magáról beszél, a sorsát meséli — szeretné megnyugodni nála. De csakhamar bekötött arccal bejön valaki a kártyázók közül, aztán egy másik is, de annak nincs bekötve az arca. Énekelve lóbálni kezdenek, hogy most megölnék. Rájövök, hogy a bekötött arcú azonos azzal, aki észrevette, hogy az epret megettem. S már valahogy nem is annyira veszélyes az egész: egyszerre megvilágosodik, hogy bent a másik szobában a játékosok sem ölnek meg igazán senkit, a lóbálás csak utánozza az ölést. S hogy én se a kurvához jöttem tulajdonképpen, hanem ahhoz az ismeretlen férfihoz, aki ott lakik a kurva szobáján túl, egy kis hálófülkében. Csak valahogy ott ragadtam a kurvánál. A következő pillanatban már az ismeretlen férfi hálófülkéje előtt lóbálnak s hallom a hangját bentről: „Én se bírtam velük, azért vonultam én is vissza.” Erre lerak a két férfi, eltűnnek. Kis idő múlva látom a hálófülke lakóját, amint a mezőn dolgozik kint, éjszaka, holdfényben, egy rettentő hosszú szántásban. Ruhája paraszti, arca borostás. Már nem érhet baj, úgy érzem, s megnyugszom.

Du Gard naplója Gide utolsó napjairól. Gide szenvedélyesen kel ki a hierarchikus egyház ellen. Akkoriban járta be a sajtót a Mindszenty-per. Gide így emlékezik meg róla: „az a prágai Mindszenty-ügy.” — Nehezteljünk? Köszönjük meg?

Milyen vigasztaló: a fák számlálatlanok! — Egy álló délelőtt görcsösen újra és újra ezt a transzparenst látom magam előtt: MAINAPIPARANCS.

Néha csak napok, hetek múlva tisztul ki előttem, hogy reálisan (konvencionális tárgyszerűséggel) mi történt egy bizonyos időpontban. Állandóan atmoszféra burkolon kell áttörnem magam, valami aurával közelednek felém a dolgok. Pedig egyetlen tőrekvésem, hogy csontvázra vetköztessek mindent. —

Délután ébredek. Köd, sötétség kint. A citromfánk valószínűtlen ajándék a szobában, kint már megfagyott volna. Még ez is! Ez a törekenység a dolgokban, s hogy még mindig nem törtek el — csak masszívan törekenyek...

Az idill tragédiája, hogy nélkülöznie kell a tragikus elemet.

„Otro toro, otro toro, que es muy manso!” (Másik bikát, másik bikát, mert ez nagyon szelíd!) — Vagy ez: az angolnát erős sós vízben tartják, míg elpusztul. Értjük a szakmát.

Mottó, télire: Nagy önuralom kell hozzá, hogy az ember vissza ne éljen a korlátozások-adta végtelen lehetőségekkel.”

„Korszerű” művészet? Amelyik a legtöbb korszerű projekciót képes felvenni. Az izmusok egymásutánja tükre a projekciók megkavarodásának is. Értékek, hierarchiák, törvények, formák, stb. elbizonytalanodása a lélekben: a projekciók elbizonytalanodását is jelenti. A „belső kép”, a „belső táj”, ami kivetül: amorfi, egyre kevésbé ellenőrizhető és kézben tartható; s így nyilván a hasonlóra tud leginkább ráfőnődni, projiciálódni. Képzőművészetben a *tassizmus* az utolsó állomás: a „belső kép” amorfitása itt pillanatnyi állapotának-formájának megfelelően projiciálódhat is. Valójában teszt-művészet, Rorschach utóda. (Nem véletlen, hogy a jelenkori tesztek

közül — bizonyos értelemben s körülmények között — éppen a Rorsach bizonyul a leghasználhatóbbnak.)

Cselekedet, ami tovább gyűrűző hatásában sehol, semikor, senkinek nem okoz szenvedést...

Hogy a tárgyakból ne legyen elég, kimentem az Ipari Vásárra. Semmit se lehet olyan hamar elunni, mint a technikai frinc-francok csodálatosságát. Persze, csodálatos; de kiábrándítóan hamar evidens is. S marad a célszerűség, a hasznosság fölötti kétes öröm. Egy fa lehet evidens, kétes?!

Egy fa önmagában. A törzse. A hajlásszöge a földhöz! — kimondhatatlan érzés.

G. vádol, hogy engem a „rejtélyes” önmagáért érdekel. Remek. Kétvállon vagyok. Védekezsem? Mondjam azt, hogy minden igazi irodalom „okkult” kutatást folytat a lélekben, a viszonylatokban, — de épp azért, hogy megkísérelje valahogy átvilágítani? Ha nem ezt teszi, smirgli lesz, — a felület esetleg még csillog is — de különben...

Iszonyú érezni, hogy az ember minőségileg, praktikusán rosszabb lett, mint volt, de ugyanakkor a fölismert és kitisztázott eszményvilága magasabbrendűbb... Ez a pokol.

Volt valaha kor, amelyik rosszabb lelkiismerettel több gonosztettet hajtott volna végre?

Beszélgetés, fiatalokkal. — Kifejtik, hogy ők, mai fiatalok, túl vannak a mi felelősség-problémáinkon, az az előző generációk „motosza.” Kicsit fellengzősen, de nagy hittel beszélnek egy újfajta érzékenységről, ami most alakul. De hogy mi lenne az, nem fogalmazódik meg pontosan. Mindenesetre sokkal több az öröm a létezésben, mint ahogy azt az előttük járók írásai tükrözik. Kifeküsznek a napra — és ez öröm. Kimennek egy Botafogo meccsre — s az is öröm. Egy piros ing, öröm. S ezt nem rontják meg olyan tépódésekkel, amiken úgysem tudnak segíteni. Nincs szükség filozófiákra, mert „ma már ott tartunk”, hogy mindenki magának meg tudja teremteni azt a világképet, ami a dolgokat elrendezi. Nincs és nem is szükséges, hogy folyton valami aggályosan kiválasztott cél legyen előttük. Ők egy „folyamatot” élnek át állandóan, egy-egy adódó folyamatot, s azt minden alkalommal kiszűreszlik, „megnézik maguknak”. Az nem fontos egyelőre, hogy a folyamat mi felé irányul; a folyamat maga a fontos. S hogy ők általában sokkal realisabbak és egészségesebbek, mint mi, idősebbek. Kelet—Nyugat polarizálás is mondvacsinált, lényegében az egész világ olyanná kezd vagy akar lenni, mint amilyennek ők mondják.

A sokból ez a kevés: ennyi is tanulságos tünődési alap a nemzedék problémához.

Csakugyan: nem papi mesterség a miénk, inkább mérnöki. A mi mesterségünkben az egyéni moralitás, felelősség: minden. Nincs, aki feloldjon és megbocsásson: magunknak kell lennünk a teremtőnek és bírálónak is.

Még mindig: földrengések, szökőár, fagyhullámok, A város tele a legkülönbözőbb jóslatok részleteivel. Erdemes végighallgatni őket. Akárhon elül az ember, a beszélgetés előbb-utóbb erre a témára fut; s a külön-külön mind értelmes emberek — pusztán az egybehangzó tények, jóslatok, értesülések vonzó halmozásának a szuggeszciója alatt — kritikai feszegetés nélkül kevernek össze babonát, látomást, tudományos hipotézist, tudományos tényeket. Vajon másutt is így megy ez manapság? Ez a keverés s a vele járó cinkos izgalom persze mindig is megvolt s mindig is vonzó volt, — de valami aktuálisan jellemző plusz mégis van ebben, ami — akárcsak ötven évvel ezelőtt is — nem így lehetett: az igazoló- és ellen-tények elképesztően gyors híryanagy-volta, a statisztikai felmérésnek szinte naponkénti lehetősége bárki számára, sajtó, rádió, stb. útján (persze, csak egy bizonyos szinten). Gyorsan hiszünk és gyorsan elvetünk. Gyorsan kapcsolatba hozunk és gyorsan szétválasztunk. Az ömlesztve kapott hírek, tények, eredmények között kapkodva keressük az összefüggést s közben — a statisztikai szemlélet gépies, vulgáris és megtévesztő gyakorlatával ép-

pen az relativizálódik a tömeg számára — a folyamatok mögött álló elv mibenléte — amit a statisztikai szemlélet, eredetileg és ideálisan, fixálni akart.

A. ebéd közben mesél egy jóslatról: ebben az évben nem lesz háború. Kicsúszik a számon: „És mi lesz helyette?” De el is borzadok rögtön: íme, a korszerű tragigroteszk közhely-jóanság. A modern Balga kérdése lehetne Csongorhoz...

Egy karrier: 45-ben az „Optimista Ön vagy pesszimista?” c. rovatot vezeti a Tolnaiban. 50-ben harcos filmforgatókat ír, klasszikus librettókat, „vonalasít.” Nyilván döntött.

300. éve lesz, hogy Rouenben megjelent az első gyűjteményes Corneille; amit még maga a szerző korrigált. Nálunk meg épp egy új fordítással gazdagodott az irodalmunk, Nemes Nagy Agnes Cid-jével. Kettős ürgy a meditatásra. Klasszikusok fordítása meg különben is izgalmas szembesítés mindig: a megváltozott nyelvvel, a fogalmak új jelentés árnyalataival — önmagunkkal. S különös nyomatékkal vetődik fel ilyenkor a kérdés: vajon a mű csakugyan érvényes, korhoz szóló ma is? Valljuk be: a corneille-i táj, mintha a szokottnál is messzebb esnék tőlünk — legalábbis messzebb, mint mondjuk a shakespeare-i, ahol a romantikus extremitások és lélektanilag meggyőző inkonzekvenciák, szertelenség és ökonómia, líra és bölcselkedés olyan váratlan egymásmellettséggel burjánzanak, mint maga a természet. S nem a természet az, ahol minden kor embere spontánul tükörbe néz? De mit kínál Corneille? Az ő világa mindenestre sokkal redukáltabb. Azt mondhatnánk: művibb, a szó legnemesebb értelmében. Mint a francia kert. Nem a természet a mintája; s még csak nem is a lélek alapkonfliktusait térképezi, mint a görögök. Egyszerűsítve — de nem meghamisítva — leghelyesebben talán a Szent Rógeszme költőjének nevezhetnénk. Páratlanul egyszempontú alkat! Viszont ebbe az egy „szempontba” minden emberi nagyság belefér. Corneille a becsületérzésben látja a morális magasabbrendűség alapját — de miféle becsületérzés ez! Valójában az állandó heroikus lét szükségé, ami egzisztenciálisan kötelez s kizárja a praktikus józanságot és valóságérzeket. Nem shakespearei értelemben vett szenvedély, hiszen akkor feloldhatná a szív inkonzekvenciáját; de nem is görög sorstudat, ami eleve egyenlőtlen küzdelemre kényszerít. A corneille-i *honneur* elsősorban akarat, intellektuálisan is megfogalmazott akarat, ami képtelen változni: önmagát determináló tökély. Innét az akadályok olyan nagy szerepe a tragédiában: az akarat feladat nélkül semmi. Ami mégis hajlékonya teszi — s nem feloldja! — az, hogy végül azzal is meg tud elégedni, ha csupán a hősi erőfeszítés példája marad: izelítő az emberföltötből. Mert csak eszményekért s eszményien érdemes élni. S ami engedményt tesz a költő, valójában az sem engedmény: alakjai úgy hajtják fejüket megalkuvásra, hogy cserébe méltóságuk növekszik. (Gondoljunk Cid Ximénájára vagy a pártutó Cinnára.) De egyúttal itt a megoldása az erények és igazságok sokat emlegetett corneille-i hierarchiájának is: van meg nincs is ilyen. Ahová ezek a drámák torkolnak, ott már fenséges békével *egymás mellé* rendeződnek erények és igazságok. Erkölcsei relativizmus? Éppenséggel nem. Csupán méltó ellenfelek *remis*-e a küzdelem vége. Mint ahogy az életben is lenni kellene — tanítja a költő. A legtisztább s persze különböző eszményekre törekvés a partnerek közt — és *remis*. Az aktualitásból indultunk ki: vajon ebben a követelményben és felismerésben nem cseng ott korunk egész erkölcsi problematikája? A sürgetés, hogy eszményeink természetadta különbözősége mellett igyekezzünk elérni a morális felülkerekedés állapotát? S ha ez az igyekezet kölcsönös, az eredmény csak *remis* lehet. Nagyon valószínű, hogy ez a tragikai döntetlen az egyetlen emberhez méltó béke. S a Cinna különösen alkalmas rá, hogy ezt a corneille-i szemléletet illusztrálja.

A kritika általában a Cid mögé rangsorolja a Cinnát. Ha két ilyen mű között egyáltalán jogos és igazságos a sommázó rangsorolás — fordítanék a sorrenden. Lehet ugyan, hogy a költőiség a Cid-ben helyenként magávalragadóbb, de eszmei tágasság szempontjából a Cinna összehasonlíthatatlanul nagyobb. A magán és közösségi lét problémáit sehol másutt nem ragadja meg olyan összetetten, mint itt, egy összeesküvés analízisében, a szerelem és lázadás motívumán keresztül. És mindketten bizonyítani, sőt elfogadtatni tudja a tézisé. S ez nem kicsiség. Sőt, merészségnek se megvetendő. Vessünk egy pillantást a költő korára. Az abszolút-adminisztratív állam végső kiteljesedésének kora ez, a Napkirályé, egy olyan világ, ahol az uralom eszközei morálisan nagyon is vitathatóak, s ahol a hatalom ellen fordulás nagyon is közel áll ahhoz, hogy az erény próbája legyen. S mégis, ami ennek az uralomnak a

nyomában felépül, történelmi szükségszerűség: a modern, nemzetállamokba szerveződő Európa. Bizonyos külsőségek azt mutatják, hogy Corneille-t a Fronde-hoz, a korabeli lázadókhöz húzta a szíve, azokhoz a késő középkori s reneszánsz ábrándokba menekülő főurakhoz, akik kétségkívül maguk is valamiféle rend, az értékek állandósága és hierarchiája után vágytak, viszont híján voltak mindennemű szellemi önállóságnak és vitalitásnak. Igazában nem is volt átgondolt programjuk, csak nosztalgiáik. És szervezkedésük stílusa is olyan volt, mint ezek a nosztalgiák, melyek görög és római vagy éppen egzotikus környezetbe vetítették ki ábrándjaikat, elképzelt hősiességeket, regényesen és hamisan s csakugyan présziószkódve. Vajon ezt ne látta volna Corneille? A mű felel: Cinna mindkét felet kitanítja. Ha lázadó, legalább olyan legyen, mint Cinna; ha uralkodó, legalább olyan, mint az ő Augustusa. S a szerelemben se legyen kisebb a követelmény, mint Emiliáé... Így lesz a játék vége itt is remis. A lázadók érvelése, mikor a hatalomratörés bűneit sorolják, éppoly visszautasíthatatlan, mint Augustus válasza az orvul lázadókhöz: *Ha gyűlölni akarsz, gyűlölj, színelni nem kell. Ha szeretni akarsz, szeress, ne félelemmel.* Vagy ahogy a Cid-ben jelentkezik ez a tragikus döntetlenre utaló kiélezettség: *Főljánlod fejed és én fogadjam ezt el? Támadnom kell e főt, de néked védened kell* — mondja Xiména Rodrigónak, halált és szerelmet egyszerre követelve rajta, mert így kívánja a becsület-érzés. Tegyük hozzá: a dilemma mindig ugyanaz Corneille-nél, vágy és kötelesség ellentéte, s csupán a két változik, amiért a becsület küzd. Ez a két pedig a Cinnában a legfenségesebb: ezúttal nemcsak az egyén boldogságáról van szó, hanem a közösségről is. S a legparadoxabb problémában, az erkölcsös hatalomgyakorlás kérdésében tud megnyugtató tragikai döntést hozni. Ha egyéb nem, ez is elég, hogy nem múltó időszerűséget biztosítson művének.

Corneille, mint a nagy tragédia írók mind, csak katharzis útján tudják elképzelni az ember erkölcsi megnemeseését. S bár az ő katharzisa talán a legjegesebb — amilyen csak az eszmények nevében intellektualizált, önmagát determináló akarat lehet — őt olvasva mégis úgy érezzük: nemcsak arra vagyunk hivatva, hogy felismerjük az eszményt — talán arra is, hogy elérjük. (A fordítás különben kiváló költői teljesítmény: s ritka találkozás is egyben. Nemes Nagy Ágnes költészetének intellektuális, de főképp morális struktúrája sokban rokon azzal, ami a corneille-i lelki tájat jellemzi; a *Bosszú* c. négysorosában pl. — *Ki nem tud bosszút állani, de megbocsátani se. végképp — az örökmécsként égeti olthatatlan keserűségét* — szinte aforisztikusan fogalmazódik meg a corneille-i veretű tragikai döntetlen igénye.)

Nem elég elítélni a bűnt; bizonyos értelemben szeretni is kell. Organikus funkciójában megérteni: ez a részvét többlete.

Újgur dalok közt olvasom: „Hideg hegyeknek csúcsain nincs madár, te rénszarvas és köztem nincs különbség, egyformák vagyunk.” — Sosem leszek úrhajós, de ha mégis odajutnék, ez a pár sor biztos eszembe jutna. Lehetéges, hogy a civilizáció végül — magasabb szinten — újra szembeállít a primitív lét-érzés perspektíváival? S hogy humanizálódni tudjon a technika, ahhoz éppen az kell, hogy tülemlkedjék a frizsiderek, a középteljesítmények világán? Önértékelésünk helyes mértékét most már csak a „kikutatott” és „berendezett” úr biztosíthatja újra, új mértékegységek szerint?

Minden napot úgy kellene kezdenünk, mintha a csecsemő és a haldokló egyszerre pillantana ki a szemünkből. Így talán meg is értenénk valamit mindabból, amit szüntelenül és okosan igyekszünk megmagyarázni magunknak.

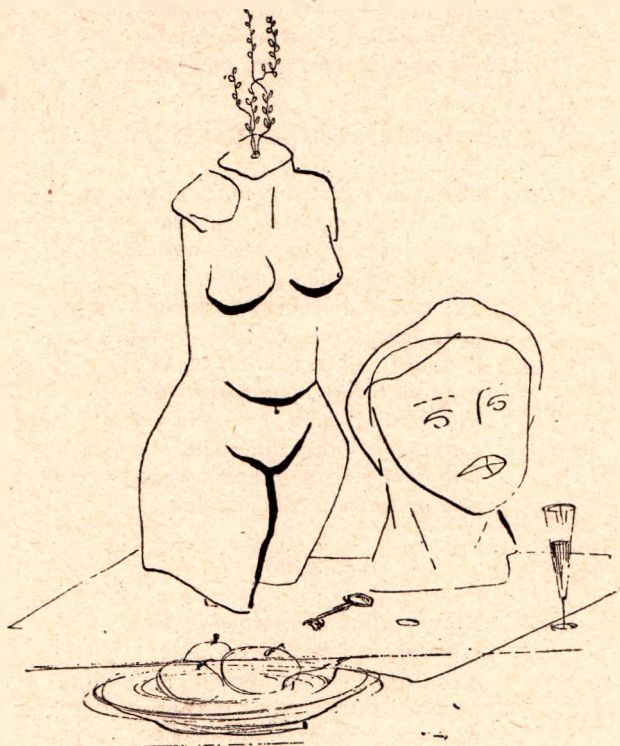
Ismeritek? Az eget egyenemű felhőréteg borítja, sehol egy rés, semmi gyűrődés, semmi rajzosság rajta. A színe sárgás-mélykék — s mégis világosabb van, mint amikor a nap süt. Fényforrás nélküli világosság. Minden állóképserű, még a mozgás is, a tárgyak felfokozott térbeliséggel mozdulatlanok. A zajok tárgyyszerű hangsúlyt kapnak. S az egész táj, a város, a világ mindenestől: mint egy cizellált aprólékosággal berendezett óriási hangár, ahol a tárgyak valami belülről sugárzó pillantástól láthatók. Állsz egy ablakban és nézed: az éppen megteremtett dolgok kíváncsisága néz vissza rád. Válaszolni kellene, de nem lehet.

Egy Gross—Borni-i hajnalra emlékszem: a hatalmas tűzérkiképző tábor egyik barakkjában állok az ablak előtt, mezítláb, hosszú alsónadrágban. A nagy vaskályhá-

ban sisteregve égnék a félméter hosszú fenyőfa hasábok. Pár napja múlt karácsony, a sarokban formás kis fenyőfa, színes papírba göngyölt, keményre száradt kenyérdarabkákkal, cukorka helyett. Hirtelen s nagyon éles tudattal ébredek, odamegyek az ablakhoz, nézem a havas síkságot. A látóhatár szélén vérvörös napkorong, még nem szakadt el a földtől. Sehol egy fa, bokor, se épület, csak a vízszintes hó s az óriási, makett nap. A társaim alszanak. A barakk fapadlóján, a réseken, beszivárog a metsző hideg, csapja a lábamat, de a kályha is dönti a meleget — s mindez olyan pezsdítő, egyszeri, a kaland minden váratlan lehetőségével teljes, hogy majdnem boldog vagyok. 1944 tele volt ez. S akárhogyan is, de az ifjúság. Iszonyú.

Halottak napján, a Farkasréti temetőben. Át a nagytemetőn, a hóban, a hamvasztotak alagsori nyitott kriptájához: hosszú folyosó, két oldalt föl a mennyezetig kis márvány-táblás fiók-rekeszek, virág és gyertya a falon, virág és gyertya a földön és szemét- virág-hulladék, papírhulladék, stearin-hulladék — és mindnek a szaga, mind eltaposva. S minden szűk, a folyosó, a lépcsőlejárát, a fiók-rekeszek. A folyosó mennyezetén dűröckös üvegnégyszögek, mint a nyilvános WC-k fölött; hogy nappal is lehessen látni, villanyfény nélkül. Főlnézek, látom a talpakat és skurcban a tovasuhanó lábakat. És virág és szemét és szagok. A azt mondja: Halál és bazár.

Egy hangyát nyomtam el este az ujjammal. Reflex-mozdulat, kávéfőzés közben. Egy óra kellett, mire a szégyen előhívódott: „Olyan kicsi, hogy még piszkot sem hagy az ujjadon, ha megöled.”

Horváth Ferenc rajza

Weöres Sándor

Naplójegyzetek

ÖREGEDŐ

Agyvelőm pislákolva ég,
fénye, az elmegyőngeség,
folyton szűkíti karikáit,
folyton fakóbb térbe világít;
ha Isten megsegít, alig
látok már a cella-falig.

ÖNARCKÉP KUTYÁVAL

Aki voltam, csak fudokló tetem:
a szív, mint kő, a torkot elszorítja.
A keserves testből az élet-szíkra,
hogy lélegzethez jusson valahára,
átárad megpihenni egy kutyába:
Gazdám lábára hajtom a fejem,
kínját nem érzem, nem emlékezem.

OLDÓDÓ JELENLÉT

Érdektelen vagyok magamnak,
csak halálom bizonyossága
ment meg a kéretlen bohóctól,
bár fáj egy álca eltiprása.
Halálommal semmibe térek?
nem lesz több óhajom, bajom.
Haládom után tovább élek?
most is birom, majd is birom.
Élet s halál nem érdekel,
csak az a harmónia kell,
mit nem hordozhat az anyag
s nem tudhat róla értelem.

KÉTARCÚ

Enem: állandó társaságom,
s bár nem unatkozom vele,
e kullancs megbontja magányom,
béke és csönd van nélküle.
Mert a génius sugalmára
figyel és szóvá megformálja:
rögös lényét elviselem
estig, de mindörökre nem.

Persophonét sirató Eros

Futottál tüske és palánk között,
mögötted vaskos szomjas árny, s űzött,
mint négernőt gorilla, messzi rétre,
holdsütéstől fehér tornyok közébe,
hol önnön ösanyád voltál magad,
habos leomlás, fényes ájulat,
és zavaros szájalom émelített
egy árny miatt.

Én nem vagyok lidérced,
de vitézed: mért nem voltál velem,
hogy védjelek? ne más lépteiben
én űzzelek és ész-nem-lakta szomjam,
lélegzeted fogyását megraboljam,
rád hajló párás súlyos árny alatt
tűrd hanyatt-dermedt diadalmadat,
hullásod üdvét, hogy az aljas árnyék
királynői dicsőségedre válják.

Epilogus

Mégse mindegy; pedig utánam nem marad
élelmes kis család, se tortaszelet-forma
ház és kert, ékelve gipsz-önérezetű sorba,
hulltombban meztelen imádjám az Urat,

fillér is égetett, gatyámat is sokalltam,
bámulva, hogy önnön nedvétől részegen
mindenki ráng, kerít, törtet, sosem pihen,
s vágyna száz évig is paskolni ennyi bajban;

tudom, sosem lehet jobb ez átvonulás,
mert mindig szutykosat súlykol a nagymosás,
a szenny mind visszahull, és elröppen a tiszta:

mégse mindegy, hogy a derűs lét ősi titka
szavamból fölkel-e és útjukra borítják,
vagy csak holttestemet túrkálják, mint giliszták.

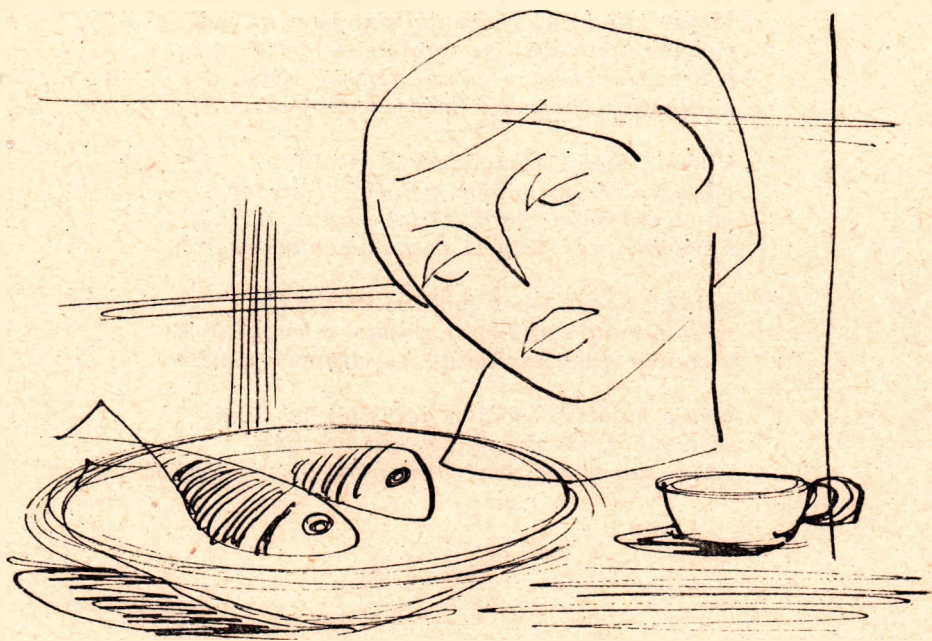
A makacs élet

*A robbanó jelen irtja ki e nyulacskát
akik vagyunk, vagy az üres vázú jövő
mely vérünkkel hasát izzóra szívni jó:
egyik se koszorú, csak ingyen közmulatság.*

*De ládd a tűzgödör parazsán libegő
láng-pávatollban a lány mézesbáb-alakját,
fonott arany haját, fagyos tetőtlen puszták
villámló templomát: az élő Otthon ő.*

*Hig falán áthatol hatóság, hadsereg,
okmánytól hullnak el barmok és emberek,
de le nem sújtanak a villám-otthonokra.*

*Végül az üresség lankáján megtapadva
e szűz kotlós sötét hamú ölén piheg
s vár egy szem eleven felsíró búza-magra.*

Horváth Ferenc rajza

Pécsi éjszaka*

Megálltam a holdvilágos pécsi utcán, a klinikák táján. Mögöttem a Hullám-fürdő kőfala: éreztem a frissen megtöltött medencék illatát. A strand felől hűvösség dőlt az éjszakába.

Egy lélek se járt. A közeli akácnak támaszkodtam, s néztem az alvó utcát. Csend volt, az üres úttesten foszforeszkált a homokos biciklilyom. Gyönyörködtem a kvarckristályok csillogásában. Bőröm friss és hűs volt a fürdéstől, testem tiszta, mint a közlekedőedény. A csavargók éberségével bámázkodtam az éjszakában. Az utca végén egy villanyóra ragyogott a magasban: derűsen világos számlapján a percek jelző rovásokat is láttam. Negyed kettő múlt.

Zsebemben hordtam barátom hónaposszobájának kulcsát, de nem kívántam lefeküdni. Átutazóban voltam, a vakációs vándorlás boldog lebegésében. Még bennem verdestek a Balaton hullámai, de már hívott a mohácsi Duna. Leültem a fürdő-kerítés előtti padra, és rágyújtottam.

Alig negyven kilométerre voltam hazulról. Ha nincs pénzem, gyalogosan is hazamehetnék, csupa ismerős falun keresztül, vagy a szőlősdombokon át, ahol rokoni pincékben pihenhetek meg. Ezzel a tudattal üldögéltem a padon, és füstöltem az éjszakában.

Tízóra tájt jöttünk táncolni Orsolyával a fürdőkioszkba. De hiába ült az asztalnál a mamája meg egy helybeli nénikéje, hiába viselte új, halványkék batiztruhatát, amellyel büszkélkedhetett volna, a legdivatosabb tangót is untuk. Láttam, mi megy végbe benne. Hajnali klastromfolyosóra illő, zárt és ártatlan arca kipirult az izgalomtól, szeme az árnyékos parkrészeket kereste. Egy óvatlan pillanatban otthagytuk a táncteret, és besurrantunk a sötétbe. „Melegem van — sügt a Orsolya — fürdjünk meg!” A bokrok közt ledobáltuk ruháinkat, s lassan, hogy meg ne csobbanjon a víz, belemerültünk a medencébe. A sötétkék csillogásban csak napótt' mellei világítottak, mielőtt elfeküdt volna a vizen. Percekig úszkáltunk mezítelenül, lebegve ölelkeztünk és csodálatosan éber mámorban csókoltuk egymást, miközben a lombokon át a színes ruhák forgata látszott, és felénk szűrődött a zene.

Az asztalhoz visszatérve úgy törülgettük fülünkről, homlokunkról a csillogó vízcsöppeket, s emelgettük a hátunkra tapadó ruhát, mintha megizzadtunk volna. Orsolya még hűsítette is magát a nénikéje legyezőjével.

Csak illemből figyeltem az öreg hölgyre, aki régi, elpusztult szőlőjükről beszélt. „Mindent megevett a filoxera” — mondta. „De a merészebb gazdák kimentek a sivatagba, és új tőkéket telepítettek a futóhomokon”. „Milyen sivatagról beszél, Anna tant? — kérdezte Orsolya. „Hát a delibláti homokpusztáról!”

Az idős hölgy verseci lány volt, mint Orsolya egész anyai familiája, és az egykori Határőrvidék levegőjét varázsolta körém a pécsi éjszakában. Csak most láttam avitt retiküljén a császári sasos emblémát: hajdani tisztfeleségek hordhattak táskáikon ilyen diszeket. Felrémlt előttem a Bánságba vezényelt oszt-rák lovastiszt, amint végigtekint a végtelen homokbuckákon, a gyarmati katonák sívárságával és melankóliájával szívében. Az ő kései sarjukat szerettem hát! Mert nem a végekről hazaszármazók élvezetvágya, a kolonizálók nyers ösztönei

* Részlet az író „Csirkejáték” című, közeljövőben megjelenő regényéből.

élnék-e a biedermeier neveltetésű Orsolyában? S a jóhír könnyű kockáradobása nem zárkózott göggel párosul-e benne?

Barna bőrömmel, sasorrommal, úgy ültem a fajanszkék szemű hölgyek közt, mint fiatal török tús, egy régi úri család kíséretében.

„Bizony — mondtam elismerően —, a szőlő jó. De a birtok több!”

„Milyen birtok?...”

Orsolya jóindulattal mosolygott, én azonban hirtelen elhallgattam. A birtok volt egyetlen titkom, amit neki sem árultam el. Örültem, hogy másra terelődött a szó.

„Wie geth's dem armen Herczeg?” — érdeklődött az idős hölgy, pattogó németiséggel.

A fekete-sárga nénike földijét, Herczeg Ferencet tartotta a legnagyobb írónak. A fiatalság, az Adriai Yacht Club, a dalmáciai nyarak jutottak eszébe róla. Mennyire meggyűlölte volna, ha tudja, hogy a télen nem akartam elkísérni Orsolyát, amikor családi megbízásból elemőzsiát vitt a magányos aggastyán hűvösvölgyi villájába!

De melyik nagyreményű bölcsészhallgató törődött a háború után Herczeg Ferencel? Most, a padon üldögélve is, mosolyogtam a nénike avult izlésén. Főrend és titkos tanácsos: így képzelik el Anna tanték az író! Pedig tudtam, jövőnket színezgetve, Orsolya képzeletében is ott úszik az írófejedelem yachtja.

Anna tant lakására gondoltam, a temesvéri, aradi szobák szagával tele-szítt párnákra, melyeket ma Orsolya kedvéért vert föl a szikár és katonás néni. Miről álmodhat rajtuk? Milyen arcok, házak és kertek tűnnek föl benne?

Hirtelen történt velem valami. Pontosabban újra megtörtént, ami kisfiú korom óta kísértett, csak hogy ezen az éjszakán annyira váratlan volt. Anélkül, hogy bármi is bántott volna, jeges üresség támadt a mellemben, vacogni kezdtem, s az árvák tehetetlenségével bámultam magam elé. Szempillantás alatt megszökött belőlem egész világom, ott maradtam kapcsolatok és értékek nélkül. Hiába ismételtettem: Orsolya szeret. Ez a tudat most nem jelentett többet, mint hogy egy skatulya gyufa harminc fillérbe kerül.

„Gyorsan gondolnod kell valamire, valami nagyon szépre!” — mondta Orsolya, amikor esettségemről beszéltem neki egyszer. Most minden erőmmel a Balatonra gondoltam, melyet ezen a nyáron láttam először.

Késő este vetődtünk Keszthelyre. A Helikon kapujában felcsöngettem a gondnokot, kiadós borra valóért végigvezetett bennünket a kastélyon. Az én ötletem volt a késői látogatás: Orsolya mamája parasztfiús szemtelenségnek, forradalmi önkénynek képzelte. „Hiába — dünnyögte —, ez az Attila érzi, hogy a mai világban mindent szabad nekik!” Pedig az igazság más volt. A Balaton patinás magyar világában büszkélkedni akartam a Carletter család előtt a fényes múlttal, nagyjaink gazdagságával. A hazatérő princ önbizalmával rántottam meg a csengőt.

A híres francia park már az enyészet kertje volt, a mesterséges tó poshadt vizében csonka tritonok tükröződtek. A faburkolásos szálakat azonban rendbehozták.

Helga néni hivatkozni akart a gondnoknak, hogy tapasztalt turistákkal van dolga, és papucsot kért. Amikor papucs nem akadt, ránk parancsolt, hogy vessük le a szandálunkat. Jót mulattunk a dologon, mert Helga néni, a szigorú úri hölgy ábrázatával, ugyancsak furcsán hatott mezitláb. Orsolya mamája igazi germán nő volt: még ruhái is az északi mitológia istennőinek fenséges sikkтелен-ségét idézték. Testes alakjával sután, de méltóságteljesen tiblábolt a kastély in-

tarziás parkettjén. Mi titokban folyton egymás lábára tapostunk Orsolyával: ez a kötekedés jobban szórakoztatott bennünket, mint a hajdani hercegnők megfeketedett arcképei, a bronz versenyparipák meg a Királyi-díj ezüstkupái. A könyvtárban leemeltem a polcra egy könyvecskét, Eichendorff: *Egy mihaszna emlékiratai*-t. A véletlen rádöbbenett, hogy a csinos kertészfiú, akit a grófnők is kitüntettek kegyeikkel, szellemi elődöm lehet. De Helga néni dorgáló tekintete nyomban helyére parancsolta a könyvet, s megint Orsolya megtaposott lábacska lett legfőbb szórakozásom.

Később várnunk kellett a fonyódi hajó indulására, beültünk hát a parti cukrászda kertjébe. Helga néni lesújtó pillantásokat vetett maga köré:

„Milyen más volt ez a helyiség a háború előtt!...”

„Csakhogy akkor Till meg én nem ültünk itt! Nekünk most kell örülni az életnek!” — vágta rá Orsolya. „A régi világban Tillnek nem lett volna jövője.”

„Most meg neked nincs.”

Orsolya nem válaszolt. De a bizakodó tekintet, amellyel rám nézett, kifejezte a hitét: az én jövőm az ő megmentését is jelenti.

Zavaromban a nádszékemben felejtett újságba pillantottam. A jelentéktelen mondatok megleptek. Újra azt az örömet éreztem, amit az első, háború utáni újság okozott. Minden másképp van! De ez a *másképp* most valószínűtlen volt, s olyan buta csodálkozást ébresztett bennem, mint az első latin szöveg a gimnáziumban.

Ilyen valószínűtlennek látam az én sorsomat is. A rosszul tanuló, senkiházi kis Angyal Attila, egy zöldséges kofa unokája, most szülővárosa legrangosabb családjával üldögél a fürdőhelyi cukrászdában. Orsolyára pillantottam. Fiúsan szétvetett lábbal ült, a víz alatti úszkálástól merev szívérványhártyája gyermekien üres tekintettel nézett a távolba, és álmosan szörpölte a málnáját. „A szeretőm!” — mondtam ki magamban, s valósággal megrémültem a diadaltól. De képzelőerőm, mely a változó világon kívül idáig segített, már is beleágyazott e másik élet hangulatába.

„Igaz, hogy régen a Balatonnál is voltak lóversenyek? Helga néni biztosan tudja!”

Orsolya mamája kapott az alkalmon, hogy elvakítson bennünket a letűnt világ fényével. Szavaira madárcsontú japán meg angol fiúcskák jelentek meg előttem: Festetich herceg hajdani zsokei. Egyedül ők érdektek igazán a földégett múltból. Titokzatos arcuk mintha felém bámult volna a galagonya-sövény mögötti sötétségből. Elegánsan, aranyakkal a zsebükben csellenghettek a parton, de apró természetük mögött árvaságuk árnyéka tornyosult... Egyszerre elveszettnek éreztem magam, mint ők lehettek, egy idegen család megvásárolt, jöltartott kegyencei. Szerettem volna ott aludni nagyanyámnál, a rozoga mohácsi díványon, meghitt szegénységükbe takarózva. De a csüggedés gyorsan elszállt, s már sziporkáztak el olvasmányaimból a nagyvilági jártasságot fitogtató bálnevek, derbyk és klubok krónikái...

Messze, a pécsi éjszaka csendjében, egy villamoskocsi gurult az állomás felé, s lassan átzörgött keszthelyi emlékeimen. Úgy rémlett, nyomon vagyok: az emlékek megfelelnek váratlan közönyöm és ürességem titkát. Most már tudatosan keresem a bökkenőket, köztem és a Carletter család között. De éppen ellenkező eredményre jutottam.

A kirándulás délelőttjén Orsolya egyik nagybátyját, egy vén tábornokot látogattunk meg. Villája Zamárdi mellett állt a parton, itt élt évek óta háborodottan, aggszűz rokona gondjaira bízva. A tábornok a 19-es ellenforradalom

egyik vezéralakja volt. kezdetben maga Horthy is alárendelt szerepet játszott mellette. Megérkezésünkkor a vénembert éppen tisztába tették, Orsolya meg én odakint maradtunk a málnásban. Csókolóztunk és halkán bolondoztunk egymással. Orsolya nem sokat törődött a nagybácsijával. Miért vettem volna hát a szívemre, hogy kinek a házában járunk? De a bolond közelében élő vénkisaszszony búcsúzáskor váratlanul kimondta rólam a család valódi véleményét:

„Nem illesz te a mi Orsolyánkhoz! A szemed se úgy áll, ahogy kellene. Biztosan kommunista vagy, csak eltitkolod.” S a világról lemondott remetek göggyével elfordult tőlem.

Eddig csak a *Vigilia* című katolikus folyóiratban jelent meg versem, de Tonka néni már vörös bértollnoknak tartott. Pusztá fiatalsága és tehetsége miatt, ami az új világban fog gyümölcsözni, elkárhoztatott minden fiatalembert. De hát mi köze volt Orsolyának ehhez az elszáradt, harapós papagájhoz? Ugyancsak melléfogott, mert Orsolya egész nap túláradó gyengédséggel kárpótolta a jelentéktelen sérelemért.

Hirtelen órámra pillantottam: tudni akartam, hány perce vált el tőlem. Számbavettem a távolságot, az időt, ami alatt Anna tant Döm téri lakásáig futhatnék. A félelem, hogy Orsolyát elszakíthatják tőlem, elsöpörte a közönyt, betöltötte az ürességet. Egyszerre teljes erővel átéltem mindazt, amit Orsolya jelentett számomra. Most már elég volt esti kalandunkra, a titkos fürdőzésre gondolnom, és felvillanyozott az öröm. Ismét tudtam, hogy legjobb nyaram, legszebbik éjszakája ez.

S mindjárt rám is mosolygott a szerencse.

Halk szandálcsettogást hallottam, s a túloldalon közeledő köpcös ifjúban felismertem elválhatatlan cimborámat, Csajtay Ignácot. Két leányt kísért.

Nemhiába bíztam benne, hogy körülöttem, a sötét városban ott végzik őrjáratukat hozzám illően nyughatatlan barátaim. A távollevők is úgy keringtek az országban, mint a lökhajtásos repülőgépek. Első valóban békebeli vakációnkat éltük.

Barátom egy olasz tenorista drámai pózában torpant meg:

— Nézd csak! — kiáltotta, és átsietett az úttesten. — Hogy kerülsz ide?

— Átutazom ...

Ezen a szó minden ok nélkül röhögni kezdtünk.

— Ó, kis európai vasútállomások! ... — szavalta Náci. Hirtelen elkomorodott: — Miért nem írtál, disznó?

— Visszaküldted az Apollinaire-em?

— Összel fölviszem Pestre! Azzal jelenek meg az egyetemen!

Egy kölcsönös megvetéssel és rajongással teli tekintettel felfüggesztettük a reménytelen számadást. Ehelyett távirati stílusban tisztáztuk, hogy én most jöttem, ő pedig holnap utazik a Balatonra, de ma éjszaka még fölszedett két nőt, ezeket azonban nem lehet szétválasztani, úgyhogy a Jóisten hozott össze bennünket.

Átmentünk a túloldalon várakozó lányokhoz.

Az egyik nő gömbölyödő hasú, törpe cigánylány volt. Nem lehetett több tizenhét évesnél, szeme kedvesen csillogott, viszont alig volt foga. Ferde testtartásáról láttam, hogy sánta. Elméletben rögtön a másikra szavaztam. Ez lóképű és gyér szőke hajzatú teremtes volt, félkarját felkötve viselte, sínben.

— Mindjárt jövök — biztatott bennünket Náci —, addig beszéljétek meg, hová megyünk. — Elsietett, nyilván vizelnie kellett. Ott maradtam a két nővel.

— A maga barátja egy hülye — jelentette ki a felkötött karú.
— Ne beszélj így, Ili! — intette le az állapotos törpe.
— Így járunk már éjjél óta vele, megmondtuk, hogy a Mecsekre nem tudunk fölmenni, a Manyika lába miatt. Azt mondja, keresi egy barátját, az bérel taxit, hogy fölvigyen...

— Magának van pénze? — kérdezte a kicsi. Ahogy az történni szokott, ő vetett szemet rám.

— Nincs. Éppen csak az autóbusz jegyem van meg hazáig.

— Adjuk el, az állomáson megveszik! — javasolta Náci, aki közben visszaérkezett. — Holnap úgyis kapsz kölcsön.

— Álmos vagyok — ellenkeztem. — Itt vagyok egy lépésre Hadlertől. Megyek és lefekszem.

— Ne légy hülye! Meg fogod banni!

Vállat vontam, én kezécsókolomat köszöntem a lányoknak. Náci pár lépésre követett, hogy lebeszéljen a hazatérésről.

— Hagyd itt őket — súgtam.

— Nem! — mondta elszántan. — Nekem nő kell! Fölmegyek a Széchenyi térre. A Nádorban kártyázik a Becsi, ha nyert, biztosan ad egy tizest.

Elbúcsúztunk. Hátratekintve még láttam, amint rövid tanakodás után elindulnak. Náci fölszegett fejjel, feltartóztathatatlanul növe ifjúi pocakját és kínzó gerjedelmét komor férfidaccal hordozva lépdelt az akáclombok alatt. A félkarú nőbe karolt, a cigánylány pedig szaporán sántikált utánuk. Lépteik elhaltak az éjszakában, és sűrű csend lett.

Hadler egy mellékutcában álló kis házban lakott. Nem kellett villany gyújtással felriasztanom a szomszéd szobában alvó főbérő nénikét, a sötétben is kikerültem az előszobában tornyosuló, cintányérral fölszerelt nagydobot, az előző albérő hagyatékát. A néni, a nagydob árán, sírkövet akart csináltatni megboldogult férjének.

A hold megvilágította Hadler diákszobáját: jól látszottak az almáriom tetején fonnyadó almák, az ablak előtti kertecske, s a faragott parasztágyak fölött ékeskedő két nagy olajnyomat: *Mátyás király Bécs kapuja előtt*, és *A tizenhárom aradi vértanú*. Levetköztem, behajtottam az ablaktáblákat, s ahogy a vánkosra tettem a fejem, már aludtam is.

Nem tudtam róla, hogy alszom. Álmomban továbbra is hanyatt feküdtem az ágyon, és a holdsütött falon függő képet, a mártír tábornokok portréit néztem. Döbbenet láttam, hogy arcukon nyoma sincs bajusznak meg szakállnak, és gyermekien fiatalok. Felültem, hogy közelelről szemügyre vegyem őket. Te vagy az Nuszpl Simon? — kérdeztem gyanakodva, az egyik nagyfülű fiú pattanásos orcáját vizsgálva. Több név nem jutott eszembe, de már tudtam, hogy hajdani osztálytársaimat látom, a pesterzsébeti polgáriból, teljesen elfelejtett fiúkat, akikre évek óta nem gondoltam, s nevüket, ábrázatukat régen elmosta bennem az idők. Ezek mind katonatisztek lettek? — tűnődtem. De miért nem viselnek egyenruhát? Miért olyan csapzott a hajuk, és elnyűtt a ruhájuk most is? Több közülük, mintha halott lett volna: üveges szemmel meredtek rám a képről.

Dobogó szívvel ébredtem föl. Első pillantásom az aranykeretes nyomatot kereste. Félkézzel kitártam a spalétát, hogy ráessen a holdfény. Honvéd egyenruhás, daliás férfiak néztek szembe velem. Honnan került a helyükbe az imént a másik, kísérteties tizenhárom? Miért merült fel bennem éppen ezen az éjszakán közönyösen elfelejtett külvárosi cimboráim irtózatosan távoli képe? Majdnem egy évtizede nem jártam Pesterzsébeten!

Biciklisurrogás hallatszott az utca felől, s egy kerékpár állt meg a kapunál. Kisvártatva zörgött a kulcs, a gumik végiggurultak a kavicsos udvaron, miközben az előszobába bevillant a pislákoló dinamólámpa fénye. Tudtam, hogy Hadler jött meg Mecsérről, Pécsváradról vagy Kisasszonyfáról. Talán egy mulatság végeztével, s egy hajnali vonat kedvéért ült kerékpárra, hogy pár órát városi diákszállásán töltsön, előkeresse valamelyik könyvét, új filmtekercset tegyen a gépébe vagy magával vigye a teniszütőjét. Áginnál, Vilmánál vagy egy új, ismeretlen lánynál járt-e az este? Évek óta ő volt legjobb barátom, néhány álmosan váltott szóért azonban nem akartam lemondani a titokzatosan fölbukkant fiúkról. A fal felé fordultam, és arcomra húztam a takarót.

De a kamaszcsoportokat nem tudtam felidézni többé. Csakhamar újra elaludtam.

Valószínűleg kora reggel ért utól második álmom. Napközben viselt csinos öltönyöm gyűröttén csüngött rajtam, amint egy ismeretlen városka utcáján a patika felé siettem. Orsolya miatt utaztam ide, s a vonaton lázas betegség tört rám. A gyermekkori rémet, a kolerát hordtam magamban, s féltem, hogy bármely pillanatban összeeshetem. Nem ismertem a várost, és nem tudtam, hol lakik benne Orsolya. Annyit tudtam csak bizonyosan, hogy a patikában kell keresnem. Bekémleltem az ablakokon, hátha észreveszem jólismert bútorait, igyekeztem ellesni a sötétedő utcán járók szavait, szorongva figyeltem a korzózó fiatalemberek arcát. Talán őt várják! Talán vele lesz találkájuk!...

Beléptem a kicsiny patika ajtaján, s Orsolya ott állt a tára mögött, fehér köpenyben, ahogy az egyetemen járt. Döbbszerűen és bosszúsan nézett rám:

— Miért jöttél utánam? — kérdezte ellenségesen, alattomos félelemmel az arcán.

— Hallgass meg! — mondtam kétségbeesve.

— Nincs időm. Be kell zárni.

— Engedd, hogy nálad maradjak. A vonaton beteg lettem, alig állok a láztól. Az egész városban nincs rajtad kívül senkim!

— Sajnálom. Mért jöttél ide?

Hitetlenül és könnyörögve néztem rá, de ő gyűlölettel sziszegte:

— Tudod, hogy nem szeretlek!

A láz és a fájdalom elvette az eszem, letérdeltem elé a köré:

— Hogy mondhatod ezt? Elfelejtetted, mit fogadtunk egymásnak? Emlékezz csak: amikor a gyakorló évedet töltötted, és én egyedül utaztam az autóbusszal Pestre, hogy zokogtál a patikátok előtt az utcán! Hogy sírtál és integettél a partról, amikor a húsvéti vakáció után elindult velem a hajó! És a füredi parkban! Milyen örülten szerettük egymást!...

— Hiába beszélsz. Én el akarlak felejteni, és el is foglak.

— Sohasem szeretsz többé?

— Soha!

A kés a szívem közepébe döfött, nem tudtam szólni többé. De a kétségbeesett csöndben hirtelen meghallottam egy vörösbegy énekét. Ott ült a patika előtti fán a sötétben, és füttyölt. A hang boldog gyanút ébresztett bennem. Lehetetlen, hogy ezt a madarat halljam, hiszen a vörösbegy sohasem énekel este! Ha pedig mégis hallom, akkor bizonyára reggel van, és csak álmodom...

Reménykedve és alázatosan elmosolyodtam, Orsolya pedig rosszul megjásztott gonoszszággal:

— Utoljára mondom, Angyal Attila, hogy távozz tőlem. Szíveink immár szétváltak, és én egy gazdag úr menyasszonya vagyok.

Azzal kipukkadt belőle a nevetés.

— Te krampusz! — kiáltottam. — Ezért meglakolsz!

Felugrottam, hogy magamhoz öleljem. Orsolya azonban durván eltaszított.

— Még mindig reménykedsz? — sziszegte a korábbi gyűlölettel, és nagyon is őszinte undorral az arcán. — Még mindig nem vagyok elég komisz hozzád? Mit csináljak, hogy lerázzalak? Mikor érted meg már, hogy vége? Mikor?!

Sírni kezdtem, és elfordultam tőle. S miközben kifelé mentem az ismeretlen patikából, ahol életem legnagyobb fájdalmát éltem át, miközben a névtelen városka árvasággal teli sötétségébe léptem, a vörösbegy egyre hangosabban és biztatóbban szólt, s én kinyitottam a szemem.

Az ablaktáblák közt fényes pászmákban tűzött a szobába a júliusi nap. Felültem az ágyon, s éreztem, hogy telt és sima arcomon folynak a könnyek. Hitetlenül meredtem magam elé, majd átvillant rajtam, hogy beteg vagyok. De testem frissége, könnyű és pihent lélegzetem gyorsan meggyőzött róla, hogy arcomon semmi keresnivalójuk a könnyeknek. Mind hevesebb hullámokban borított el az öröm, és kiugrottam az ágyból.

Az ablak előtti fán ott fűtyült kedves megmentőm. Ahogy meglátott, vidáman ugrott egy-kettőt, aztán elröppent. Bennem, úgy látszik, maradt valami az álom komorságából, mert hirtelen elszomorodtam.

Milyen rettenetes hidegséggel szólt hozzám! Mennyi gyűlölet volt a szemében! Nem ő mondta-e, ha csak álomban is: „Tudod, hogy nem szeretlek! Miért jöttél utánam? El akarlak felejteni, és el is foglak!” Ha mindez lehetséges, akkor hiába áll előttem ez a szép nyári nap is! Hiába várnak rám hűséggel teli évek, valaha mindez embertelen fájdalommal válik, s annál elviselhetetlenebb lesz, minél teljesebb most az öröm.

Azonnal beszámolok neki az álomról, figyelmeztetem, milyen förtelem les ránk. De hát biztosan összeszidna és kinevetve, azt mondaná, hogy rossz a lelkiismeretem, s hogy ő mindig szépet álmodik rólam. Mit is tehetne mást? Hiszen a jövő, amit láttam, csak nekem lesz szörnyű!

Hadler mélyen, dagadó fiatal orcáján egészséges önelégültséggel aludt. Elnéztem az erős, tagbaszakadt fiút, amint egy-egy lélegzete valósággal föltornyozta mellén a takarót. Ő biztosan nem hagyna cserben. Mert Hadler szívében épp úgy összetartozom Orsolyával, akár a magaméban.

A limlomos könyvespolcra néztem. A *Fekete mágia*, kamasz éveink bibliája, ott állt megszokott helyén, az *Álmoskönyv*, a *Rózsakereszt rend története* és *Hauser Gáspár históriája* mellett. A jóismert könyvek most szemet szűrtak.

Hiszen minden álom vágyálom! — kiáltottam föl magamban. Eszerint én magam vagyok a Gonosz, aki vesztetre török, mert lelkem mélyén — hányszor tapasztaltam! — saját boldogtalanságom esztelen vágya lapul. Büntudatom van, és büntetni akarom magam. De miért, és ki miatt? Túlságosan biztos voltam a rám váró örömeimben, sem hogy lelkiismeretvizsgálattal kínlódjam. Gyorsan ledobtam magamról a pizsamát, mint valami tisztátalan halotti inget, és tornázni kezdtem.

A mosdókancsó körül már ott dongott az első szomjazó vadméh. Megmosakodtam a hajnalkákkal kipingált bádoglavorban. Vállam hálott a naptól, kezemet csípték az evezőtörte hegek. Kancsin, szappanos képpel futottam át a falinaptár gótbetűs versét:

Was heut müde gehet unter,
Hebt sich morgen neugeboren.
Manches bleibt in Nacht verloren —
Hüte dich, bleib wach und munter!

A tanács pontosan nekem íródott! A friss törülköző kék himzett betűkkel köszönte rám a *Jóreggel*-t, s lassankint fel is támadt bennem a jókedv. Mire a csinos tropikáruhát felöltöttem, megfeledeztem az álomról.

*Vasárnap várunk a mohácsi zátonyon.
Kiabálj át a csónakért! Till.*

A füzetlapot, melyre üzenetemet firkantottam, Hadler éjjeliszekrényére tettem, aztán megfogtam a bőröndömet, és kiléptem az ajtón.

A kert illata, a napfény és a váratlan kiáltás egyetlen káprázattá olvadt:

— Csakhogy elkészültél, te álomszuszek!

Hunyorogva, boldogan megtorpantam.

Orsolya állt a kapu előtt, és úgy ragyogott az arca, mint valami pukkadásig telített napocska. Ott állt kékpettyes fehér vászonruhában és friss kék zománcal a szemén, nyurgán, mint a hosszúszerű virágok, hófehér szandáljától a hájába fűzött masniig elevenséget árasztva.

— Kilestelek! — csacsogta. S hogy korán fölébredt, hát elém jött, s már percek óta lesi az utcáról, ahogy mosakszom. A bal fületem például elfelejtettem megtörölni, ezt is látta. Bizonyságul nyomban bele is nyúlt, és elém dugta szappanos ujjahegyét.

— Na? Na, Angyal úr? Így mosakszol? A fütyülődet is így szoktad mosni?

Fölágaskodott, felém nyújtva kisuvickolt kamaszlány ábrázatát, nevető száját, rózsaszín inyén fehér fogpaszta nyommal.

— Malac! — mondtam elvörösödve. — Mindjárt a füledbe fujok!...

A fülbefújás a teteje volt Orsolya testi fenytésének. Ijedten elpenderült, az úttesten azonban kajánul összecsapdosta a kezét:

— A szende! A szende kispap! — sikoltotta.

Tombolnia kellett, másként talán belehalt volna ebbe az elviselhetetlenül ragyogó reggelbe.

Hagytam pörögni, majd foghegyről megjegyeztem:

— Pontosán olyan kék buggyid van, mint a szemed! Érdemes mutogatni!...

Rámbámult, de rögtön felvillant a szeme a huncutságtól.

— Tetszik? Akkor szaladjunk egyet!

Azzal odakapott a bőröndömhöz, és magával rántott.

— Gyerünk! Anyu nem tudja, hova tűntem.

— De még csak fél nyolc! Nézd meg a villanyórát. A mohácsi busz csak kilenckor indul...

— Hát reggelizni ki fog?

Belekapaszkodott a bőröndömbe, s ha nem akartam elejteni, nekem is futnom kellett. Lökösödve, huzakodva vágattunk végig a járdán, csakhogy éreztük: nincs közünk a jó magaviseletű utcai néphez, a nagyképű világ megkívánta illendőséghez, s színiültig tele vagyunk jókedvvel, fiatal erővel és felhőtlen boldogsággal.

A toll senkifia

Ó, költészet, szabadult szolgád könnyült nyelve,
tudatosság, meztelen érzés, ima, kocsisok keserve,
könnyek évei, melyekből kin lett,
sebek fájdalma, vágyaink gyors szárnya, —
segíts a toll senkifiának,
ki nélkülöd süket és árva!
Szívekből ömlő puszták panasza,
fenyegetés, könyörgés, vád és vélemény,
megfoghatatlan remény, —
ézésnél több, igaznál valóbb,
férgéken túli fény és hol a jók
vigaszra lelnek, —
segítsd az embert,
hogyan megtanulja megvetni a gögöt,
a hajbókolást, a szellemi szennyet.

Retteg a toll senkifia, s akkor se bölcsebb,
ha menekül a gyávaság bozótjába előled; —
mint a fagyveszélyben síró cinkék
a csupasz fákról,
a vad pusztába tévedt koldusbarát,
ki szalonnát rabolt a paraszt kamrájából,
hogyan ne vesszen éhen,
s be tudja lopni az istent a bibliából
az emberek szívébe.
Reszket kezemben a toll,
féllek, hogy beleszárad szívem kútjába a szó,
ha megnémul ajkad bennem,
s az igazra szomjasak elpusztítanak engem.
Féllek, hogy szigorod visszaüt rám,
ha csak a felszín locsogásáról ír ceruzám,
midőn itt van még a falhoz támasztott fegyver,
s a kannibálok kimozdulnak a sírokból,
hogyan rettegjen tőlük az ártatlanság,
s a félelem és nyomor romboljon.
Olykor bűjdösöm előled, hogy ne kelljen szólni
nevedben,
mivel itt van még a falvak és agyak ósdi fészke,
s az ágyúgyárosok országában a szegények nyomora,
korunk megbocsáthatatlan vétke, —
amit szégyellek
csizmás bátyáimmal és nénéimmel,
kik négy elemivel ülnek a gépre,
s féllelkesedéssel gyülekeznek
a muszáj-kalákákba, — de mégis remélve,
mert velük akarják megteremteni a rendet,

mely igazságot és biztonságot ad majd
a reményben fürdő, gyermekarcú
holnapi embernek.

Ó, nagy idők hites tanúja, költészet,
a megtépdesezt lelkiismeretnek adj hajlékot,
erősítsd harcra a toll senkifiát, ki vétót
emelt a selyempuhaságra s a háborúmennydörgésre,
add ajkára az annyszor megszegett szó hitelét,
hogy elmondhassa a gonoszság végítéletét.
Mezítlábasok eszméje, fegyveres múzsa,
vállald a gáncsot, az ostobák és rosszak átkát
borostyán nélkül is,
rakd össze hitből, gyermeki hévvel
csecsemők, anyák, tudósok vágyát.
Légy elmém szárnya, eredj világba,
elszálló felhőn, vadak előtt is,
emeld föl szolgád megkönnyült szívét,
s akadályozd meg,
hogy a házgerendák közt az ordas
ne vigye tovább a háború tüzeit.
Öld meg a szörnyet, s az ömlő könnyet
állítsd meg végképp, —
te teremts békét!

Kárpáty Csilla

Őszi hivogató

A kecskelábú asztalon, kerekded
fonott kosárban alma meg dió.
Szőlőlevél közt kéken villogó
türkisz gyanánt víg, duzzadó gerezdek.

Habzó a must, mit sűrű vére pezsget,
s miképp a boldog óra, elfolyó...
A levegőben zsongva, millió
rovar szerelmes zümmögése reszket.

Jöjj hát utolszor drága dáridóra
megittasulni boldog-ifjú módra
a vágy tilalmas karja közt, amíg

kincses kötényét cinkosan megoldva
gyümölcsös áldást szépasszony Pomóna
lábunk elébe tékozlón terít.

Doby János

A tenger

A part határt szab; lábunk előtt
a zöld már nem fű, de egybefolyó
harmat.

Szinte behorpad,
oly sima és sík.
A lenyugvó nap a gyalogútnyi
hidat most festi miniummal.
— Várj!

S mielőtt lendül a lábad,
hajolj fölé.

Ime, a tenger.
Ekkora tükrünk sosem volt még.
Lássuk hát egyszer kik vagyunk
külön-külön és egymás mellett.
Úgy vagyunk mint két együvé hullt
mag, kik kikeltek

s cseperedve
fává nőttek...?
De ölelkező platán-e, tölgy-e
vagy ki-ki magának jegenyéje?
— ezt szeretném már végre látni.

Kár, hogy anyánk volt
és nem a föld szült,
hogy semmiképp sem lehetünk jobbak,
mint akik már százezer éve
keresték egymást, remélve bár,
reménytelenül belehaltak.

Pedig lehetne másképpen is
ember az ember! —
szívem ezt súgja. S méghacsak sügná,
kiabálja! S lázad — ellenünk...
Hogy nyugtatod meg?

Itt a morajló nagy víz előtt
vallom: az vagy te, hullócsillag,
hiszen mindig csak messze és hullva
láthatlak teljes ragyogásban.

S hullásod íve még szívemben
nyilall és én már fönt kereslek
a szemek tejútnyi ragyogásában.
De lehet-e és szabad-e,
hogy túléljelek, hiszen szeretlek
s általad élek, mint fagyöngy a fán.

A fiatal Német László és környezete

Attila utcai lakásunkkal közelkerültünk, úgyszólván szomszédok lettünk Németh Lászlóékkal. Farkas Zoltán már lelkes híve volt Németh Lászlónak, ő szólt nekünk, hogy Némethék közelünkben laknak, jó lenne összebarátkozni. Ugyanígy szólhatott Németh Lászlónak is, mert hamarosan néhány sor érkezett. Közli, hogy Zoltántól halottá, örülnének látogatásuknak, mondjuk meg, mikor jönnek? Levél helyett személyesen jelentkeztem meghívással. Csak Némethné találtam otthon, vele gyorsan megállapodtunk. Némethné meglepett lányos, kedves arcával. Huszonnégy éves volt, de az illúzió és gondtalan mosoly elnyomta arcán az asszonyi élet kifejezéseit, fészekerakó madárhoz hasonlított, és ez a kedves, okos izgalom úgy megtelítette, hogy azonnal meg kellett szeretni. Lányos testében asszonyi erő lappangott, és szabálytalanul szép arcában az ösztönösen figyelő lélek kacagása, humora. Már első találkozásunknál éreztem, hogy kitűnő megfigyelő. Visszahúzott szemei elárulták, hogy pompás leleplezője az élet sok apró, de jellemző tünetének, amit mások talán észre sem vesznek.

Néhány nap múlva nálunk voltak. Schöpflinéket, Farkasékat és Marconnay Tibort hívtuk még meg. Németh László is, akár Móricz Zsigmond, rendkívül tiszta hatást tett, de míg Móricz öltözkéivel is a gondozott embert mutatta, Németh László világos szövetruhája gyűrött volt, kényelmes cipőit elhasználta, de a tekintetéből oly erősen fénylő sugárzás ömlött, hogy az ember úgy érezte, ezzel nem csak önmagát mosdatja, de hatása alatt a közelében mindenki megtisztul. Azt hiszem, ez a megtisztító képesség csalta hozzá olyan gyorsan és annyi bizalommal az embereket. Ez annyit jelentett: nem hazudok nektek, de közelemben ti sem hazudhattok; meg se próbáljátok, úgy is azonnal leleplezek benneteket. A hazugságmentes tisztaság és a leleplezőképesség bátorsága töltötte meg Németh László mosolyát. A naivan szemlélődők derűnek vélték. Nem egyszer hallottam ismerőseim megjegyzését: Németh Lászlót rendkívül szimpatikussá teszi nagy derűje. Eltévedettebb ítéletet sohasem halottam és ez nem csak a szemlélődő laposságát jellemezte, de a fiatal Németh László mélységét is, aki anélkül, hogy rejtőzködne, meg nem értett benső szövevényeivel elbújhatott magányosságában. Pedig mindig minden találkozás első pillanataiban úgy látszott, kilép magányosságából. De mosolygó közeledése hamarosan visszariadt. Már ismeretségünk kezdetén tudtam, hogy benső világában egy rendkívül érzékeny és biztos mérleg hajszálpontossággal jelzi, hogy mit és mennyit érnek számára a dolgok. A szomjas kíváncsiság adott tekintetének fényt. Kíváncsisága a szellemi élet minden vonalára kiterjedt és benső izgalmát leplezetlenül elárulta. Idősebb korában is egy gyermek tiszta tudásvágyát és szellemi kalandokra képes bátorságát figyelhettük arcán. Az ifjúság könnyebb mosolyaiból vesztett, fanyarabb lett, de ugrásszerű kíváncsisága megmaradt és azonnal megmozdította, ha valamiben az emberi szellem képességének magasabb vonalát sejtette. Azt hiszem helyes úton tapogatózom, ha látszólagos derűje mögött egy szigorú lélek komoly kíváncsiságát sejttem. Megtapintani, átvizsgálni a jelenségeket, és azonnal elengedni, ha könnyűek s csak annyit tartani meg, amennyi ártatlan egy állandó csiszolásközt fényesedő tartalom nevelésében. Készségesen ismerkedett össze emberekkel, de mérlege szigorú volt. Ezt már első látogatásunk alkalmával láttuk. Amint Schöpflinnel beszélgetni kezdett, arcán csalódás jelentkezett, mosolyai visszahúzódtak, pedig Schöpflin őszinte érdeklődéssel érkezett a találkozásra. — Igaza lehet Farkas Zoltánnak — mondta —, mostanában több érdekes írását olvastam Németh Lászlónak, meglep a tudása; különösen érdekes, hogy annyi dolog felé fordul a kíváncsisága egyszerre. — Mégis, amint egymás közelébe kerültek, láttam erőtetetten kezdenek beszélgetni. Hogy mit jelent két különböző korban nevelődött szellemi ember találkozása, akkor láthattuk először. Schöpflin a háborúelőtti élet polgári nyugalomból hozta bölcsességét és műveltségének nem csak nyugalmat, de arányait is. Ítélete saját korát tükrözte és kortársai között ezek szilárdan állták helyüket, de a háború utáni idők megszigorították az önnevelést és a szellemi életre készült nagyobb fegyelemre kényszerítették. Ez az idő nemcsak szemlélődést kívántatott, de önvizsgáztatással tisztította a háborúból visszamaradt salakot. Így történt, hogy a fiatal Németh László előtt Schöpflin megszokott okossága, lapossággá változott. Az irodalmi élet akkor két legnagyobb kritikusa találkozott össze és magatartásukon lemérhettük az idő átváltoztató munkáját. Schöpflinben az életszemlélet sok el-

nézést és az életélvező ember könnyelműnek látszó lelkeségét szóltatta, Németh Lászlóra a háborúban töltött diákélet, az elveszett háború komor hangulata a Nyugat első generációja után az új fiatalokra váró nehéz feladat szigorú jegyeket véselt. Nem is tudtak soha összebarátkozni. Észrevehettük, hogy kölcsönös ellenszenvük egymástól eltérő okokból fakadt. Németh László lenézte a feladatával elkészült írókat, aki már képtelen megérteni az újat, képtelen teremteni lázakra. Schöpflin pedig Németh László igényét fanyarságnak látta, nem hitte el, hogy életszeretet nélkül az írásban életet lehet teremteni. Ezen sokszor vitatkoztam velem: — Ízetlenek az írásai, — mondta, s mert ellentmondtam, úgy folytatta, mintha nemcsak Németh Lászlót akarná ütni, de engemet is ugratni.

— Igenis ízetlenek! Ha az írásai után kellene megítélnem, azt mondanám: elhiszem, hogy tehetséges, de rossz embernek tartom! Majd rájön még maga is egyszer, hogy igenis rossz ember! Ha Németh László egészen rátalál az író kedvére, megjósolom, nem fog senkit megkímélni!

A Vérmező körül sétálgattunk és vitatkozásunk már már veszekedéssé változott. Schöpflin nem engedett, makacsan állította: — Rossz ember jó író nem lehet!

— És Ady? — támadtam rá.

— Más eset! Ady beteg volt és elesett. Németh László sohasem lesz elesett, annál hidegebb anyag. Tudja: a kő hideg és nehéz szétzúzni, de a puha emberi húst akárki tépheti.

Gúnyosan maga elé mosolyogva folytatta:

— Ezzel a támadásával alaposan felsült. Soha két ember a rosszaságban nem volt messzebb egymástól, mint Ady Endre és Németh László. Ady gonoszkodott, csúfolódott, de az életet nem nézte le. Akármilyen elesett volt, az élettel szemben maradt benne tisztelet. Németh Lászlóban nincs! Hidegen lesi az életet és vigyáz, hogy ne sodródjon bele.

— Maga azért nem érti meg Németh Lászlót, mert ő közöttünk az első, aki új útra lépett.

— Ezt nem értem — nézett rám Schöpflin csodálkozva.

— Mert nem veszi észre, hogy Németh László az első, aki teljesen kiszabadította magát a romantikus világszemléletből.

— Ugyan kérem, a Nyugat-nemzedék már túljutott a romantikán!

— Dehogy jutott! Romantikus naturalizmust csináltak!

Most már veszekedtünk, én voltam a szenvedélyesebb és mindaz, amit annyiszor elhallgattam, kirobbant belőlem. Elárultam, ha tanultam is az öregektől, szívem a fiatalokhoz húz. Schöpflin némán lépegetett mellettem. Mikor beszélni kezdett, látam hallgatása közben átgondolta a dolgot:

— Abban igaz is lehetett, hogy Németh László ki fog szabadulni a romantikus világszemléletből. Ezzel már sokan próbálkoztak, de végül kiderült, nem jutottak előbbre. Tegyük fel, neki sikerül, megvallom, erre magam is kíváncsi lennék, mert az elbeszélést, ha egészen kifejtik a romantikából, tudománnyá változtatják.

Schöpflin szokása szerint, ha vitatkozott, felnézett a levegőbe, mintha érveit így könnyebben gyűjtené: — Térjünk vissza Adyra — mondta. — Lásza, a magyarságuk is merő ellentét; Adyt hogy magyar, marta, Némethet pedig magyarázatokra indítja, mert az egyik mindenben érezte és szenvedte, a másik pedig...

Hirtelen elhallgatott. Németh Lászlóék jöttek felénk.

— Szervusztok! Ti is sétáltok? — kiáltott Ella. Németh László gyanútlan nyíltsággal rázott Schöpflinnel kezét, de azonnal észrevehetett valamit, mert mire a kezek szétváltak, arca zártabb lett.

Mi Ellával előreléptünk, a férfiak mögöttünk beszélgettek. A Szent István étterem előtt biztattam Némethéket, jöjjenek be, iganak velünk egy pohár sört. A házaspár összenézett. — Hát nem bánom — mondta kedvetlenül Németh László.

Az étteremben az uram Schöpflinnével már várt bennünket és örvendeztek az új vendégeknél. Németh László mosolya idegességet rejtett s amint megkapták a sört, türelmetlen lett. Úgy emlékszem, ki sem itták egészen, elropogtattak egy sós-kiflit és fizettek.

Schöpflin fellélegzett:

— Hát ez kellemetlen eset volt! Éppen róluk veszekedtünk, amikor előttünk termettek — mondta és mintha folytatni akarná vérmezei vitánkat, hozzám fordult: — Többet ne hívja őket ide! Ella illet közénk, de Laci úgy kószoltatta a sört, hogy úgy éreztem magamat, mintha vallásalapító töprengene, eltiltsa-e híveit a sörtől, vagy engedjen meg nekik ennyi élvezetet? Kálvin ilyen lehetett!

Ezután már úgy néztem Schöpflint, úgy hallgattam bírálatait, mint aki a fiatalokat egészen nem érti meg. Németh László megjelenése nemcsak új íróhozott, de új világszemléletet és mellette Schöpflin bölcsessége számomra lezáruló kor hangját jelentette.

A fiatal Németh László új barátai között láttuk Gellért Oszkárt, aki korban apja lehetett volna, de barátságával kortársa lett. Amennyire nem sikerült nálunk a Schöpflin—Németh találkozás, olyan kellemes esténk lett, amikor Attila utcai lakásunkban Gellért Oszkárék ismerkedtek meg Németh Lászlóékkal. Különösen az asszonyok ölelkeztek gyors barátságra. Gellértné nekem barátnőm volt, de ahogy Ellával megszerették egymást, mégis más lett. Az a ritkán látható eset volt, amikor irigység, gyanú és kételkedés nélkül életüknek egyforma talaján segítő kezet nyújt két asszony egymásnak. Anyák voltak mind a ketten és kényes természetű emberek gondozói. Ezért beszélgettek egymással másképpen, de még az összenézésük és mosolygásuk is más volt, mintha velem foglalkoztak. Velem úgy bántak, mint aki az asszonyéleten kívül másfelé is kapargat, s ha segítő kezüket szívesen is nyújtották, idegenkedő meg nem értést mindig éreztem részükről. Mind a ketten, a feleségek és anyák javából kerültek ki. Nemcsak rámat adtak író férjeiknek, de talajt is, szellemi és emberi fejlődésükhöz. Közös vonásuk volt, hogy ezért a fejlődésért lemondtak mindenről, visszahúzódtak a parádézó asszonyok életétől és férjeik minden képességükkel hivatásukat szolgálhatták. Ellán már ifjúasszony korában látszott, hogy termő talaját semmiféle csapás, földrengés nem zúzza szét. A rábizott életüket szilárdan tartotta, a csapásokat úgy nyelte, mint elemek haragját a föld. A fiatal Németh László könnyen elcsüggedt, a fenyegető tüdőbaj is fejlesztette pesszimizmusát, ezért szerencsésnek éreztem, hogy hűvös szellemét egy izig-vérig valóság-asszony kedélye táplálja. Ellában minden látható volt, mentesült az asszonyi hazugságoktól, az igazak gögjével mindig azt mutatta, amilyen éppen volt. Sokat mulattunk bátor elszólásain, élveztük megfigyeléseit, és megbecsültük emberismeretének igazságait, mert okoskodások helyett ösztöneire bízta magát.

Azért foglalkozom Ellával annyit, mert nemcsak anya volt, és feleség, de Németh László alkotó talajának eleme és hősnője, úgyszólván minden regényébe bekapcsolta és ha nem is hősnőnek, de árnyékát mindig éreztem az alakok mozgalmában. Kevés írónál látni, hogy munka közben éppúgy szétválaszthatatlan élettársától, mint a hétköznapi egyéb körülményei között. Mintha kapcsolatuk annyira törvényszerű lett volna, mint az égbolt és a föld társulása. Ha Ella egyéniségén kellene lemérnem az asszonyi élet legnagyobb értékeit, ezeknek a hűséget, a rendíthetetlen egészséget és a tárgyilagos okosságot mondanám. Mindezt rengeteg vonás nemesítette: nyíltság, humor, tréfa, csipős ellenkedés, elpusztíthatatlan fiatalság, melyben a gyász könnyei, a bánat panaszja is úgy olvadt be, hogy vigaszt adott annak, akivel megosztotta magát. Ellát azért szerették az emberek, mert nehéz napjaikban nem terhelte őket, de a jó napok kincseit készségesen megosztotta velük. Hogy Németh László nemcsak igazságokat adott írásaival, de elbeszélő műveiben és drámaiban életszint és elhíhető valóságot is, azt hiszem ebben jócskán része volt Ellának. Felesége közelsége nélkül boncoló kése talán részvétlenebbül vagdosott volna, és érzékenysége, melyet annyira fölrottak, talán elvesztette volna termékenyítő mértékét. Németh Lászlónak sokat támadott érzékenysége, benső remegése volt, mellyel szétválasztotta a nemeset a hamisságtól. Érzékenysége táplálta megfigyelőképességeit is. Csillogó tiszta szemei állandóan munkára beállító, felvevő lemezt mutattak. Ez a lemez az emberi gyengeségről és kicsinységéről több képet gyűjtött, mint a nagyról és fenségről. A kicsinyes dolgok megfigyelésével tette tréfás megjegyzéseit, ezek által lett egyik-másik barátja annyira neveléses, hogy a körülrajongott fiatal író később magáramaradt. De mintha kívánta volna ezt. Mert állandó feladatokat tűzött maga elé, mohó szomjúsággal csak ezekért kívánt élni és később mesterséges árvaságba kényszerítette magát. Csak így dolgozhatott szüntelenül és árvasága táplálta egyetlen liráját: az elhagyottság érzését. Mikor megismerkedtem drámáinak eszményekkel telített s mégis elbukó hőseivel, úgy éreztem, mesterséges árvasága termékei.

A fiatal Németh Lászlót kizárólag puritánnak láttam. Falánkságát, testi túlzást nem árult el, az ételeket elgondolkozva, közönyösen ette, csak a madártejjel tett kivételt. Ezt nagyon szerette, sok mandulával, mazsolával. Schöpflin gúnyosan nevelt rajta: — Éppen ez a fanyar ember élvezi ezt a gyermekeknek való unalmas édeséget, bezzeg én egy jó sörbombáért kiborítanám az összes madártejet!

A fiatal Németh Lászlóban érdekes volt és ellenkedő véleményre szolgáltatott okot, hogy nagy szellemét mindig éreztük, de a nagy szellemmel együttjáró külön-

ségeket soha. Legfőljebb érzékenysége mutatott némi zavart és ez fel is röppentette képzeletét. Hogy már első műveiben hitelképes lett, az nemcsak műveket jelzett, hanem egy realitásokkal teltett lelkiismeretet is.

1929 késő tavaszán kirándultunk Zebegénybe. Fáy Dezsőékkel, Gellért Oszkárékkal szálltunk vonatra. Felsőgödön Németh Lászlóék csatlakoztak hozzánk, aztán kislányuk, az ötéves Pocó és Laci szülei, Németh József tanár és anyja, Vilma. Alapos családi kirándulásunkhoz Laci fanyaran mosolygott. De ez a mosoly nem szakította el családjától, elsősorban önmagán mulatott. Megszokott élelmességével a magas vonatlépcsőkön először Ella ugrált föl, Laci fölnyújtotta Pocót, Ella elkapta és mint labdát közénk gurította. Pocó apjától örökölte gyönyörű szemeit, anyjától elhelyezkedő ügyességét. Ahogy közénk került, összenőtt velünk. Németh Jóska bácsi korát és tanári komolyságát meghazudtoló ügyességgel ugrott a vonatra, és karját nyújtva felesgítette feleségét. Laci ironikus mosollyal figyelt. Ezt mindig láthattuk, ha családja körébe olyasmibe keveredett, amihez nem volt kedve. Mikor elhelyezkedett, mosolya megkönnyebbülésre változott. Ezt is sokszor láttam. Különösen akkor, ha vendégeket kísért előszobájukból kifelé. Pedig egyike volt a legönzетlenebb házigazdának, mindenét szívesen adta, csak az idejét sajnálta. Akkor is sajnálta, ha ő maga beszélt sokat, úgy érezhette, hogy a kimondott szó leírva súlyosabb és maradandóbb.

Mikor a fapadokon elhelyezkedtünk, Gellértné sokszor közölt észrevételét ismételte: — Magáról Laci nem hiszik el, hogy kész orvos, olyan, mintha most készülne maturára.

Gellért megtoldta: — A napokban mondta nekem valaki, hogy tejfelesszájú kamasznak nézett. — Ella kuncogott. — Nézzétek, Laci mérges, szeretne felnőttnek látszani! — Laci legyintett. Nem érdekelte, kiről beszéltek. Úgy nézett ki, mintha arcán ottmaradtak volna közeli és sokkal előbbi gondolatai és ezek várják, hogy szárnyaltatva lerázzák bilincseiket, elhagyják az agy börtönét. Gellérthez fordult és Pap Károly Nyugatban megjelent elbeszélését dicsérte. Nem vette észre, hogy mind elcsendesedtünk. Hozzánkfordulva beszélt, mégis úgy hatott, mintha önmagával vitatkozna. A sarlatánság teljes hiányával, mélységének sodrával nyugözött le. Egy-egy váratlan hansolatán ő maga is mosolygott. Mintha ilyenkor benső szövetének, önmaga előtt is rejtett lényegét bontaná szemünk elé és felismerése sarkallná izzó szellemét. Látna hatását, halvány pirt kapott, zavarbajlott. Aztán átküzdötte magát, és kételkedést nem tűrő bizottsággal boncolt művet, eszmét, gondolatot. A világ képe megnőtt és új képekkel feltítve pörgött előttünk.

— Laci, nem írnál a Nyugat részére egy-egy tanulmányt a fiatal írókról? — kérdezte Gellért.

Németh László felelt helyett kortársai műveit boncolta. Szépítést, hízelgést mellőzve hibáikat is láthattuk, de szigorú lelkiismerete mégis azt mutatta, hogy nemcsak megszületett, de már lombot ereszt a fiatalok irodalma. A felénkfordított tükör műveket mutatott, új írói alkatokat és ezeket egymástól bámulatos friss ítéletekkel tudta szétválasztani. Érveit hallgatva, akkor fedeztem föl, hogy minden kor igazságait többé-kevésbé hazugságokból építi, és a felülvizsgálásra termett fiatal szellem hivatása, hogy igazságait felépítse a hazugságokra. Németh László ezt a két ellentétes anyagot bontogatta és akik akkor hallgattuk, vita nélkül szegődünk melléje. Látna hallgatásunk őszinteségét, tétovázás nélkül föltépte a mögénk került irodalom hibáit és port fújt reájuk. Nem a klasszikussá vált írókat méltányolta, hanem azokat, akikben az elvetett mag csírái újat ígértek. Gellért a fiatalok tehetségével együttjáró éretlenségekre figyelmeztette. Legyintett. Mindegy, ha a csírák fejletlenül bújnak elő, csak új virágok ígérését hozzák. Különösen Illyés Gyulát, Pap Károlyt, Erdélyi Józsefet helyezte velítógép alá. Úgy emlékszem, hogy hamarosan a Nyugatban róluk írta első tanulmányait. Ezek a tanulmányok megmutatták, hogy nemcsak elszakadt nagytehetségű apáitól, de lázadást serkentett, hogy bátran lépjen mindenki saját talajára. Németh Lászlóban az irigység legkisebb szilánkját sem láthattuk, s ha tehetséget szimatolt, készségesen segítette és tanulmányaival időtálló keretbe helyezte a fiatalok arc képeit. Tanulmányosorozata a zebegényi hegyek között született és az elkövetkezett hónapok, már harcot, viaskodást, kérlelhetetlen lelkiismeretet jeleztek.

— Móricz, Ady meg fogják tartani a helyüket és Kassák is — mondta a hegytetőn. Mosolyogva nézte a gyönyörű tájképet, aztán visszafordult Gellérthez: — Tóth Árpádról elfelejtkeztem, pedig a kismesterek között ő a legnagyobb.

Németh Jóska bácsi, ki egész idő alatt cserkészvezetőnk volt, most leemelte hátáról a batyut.

— A legszebb helyen vagyunk, ülünk le — mondta. Az öregedő tanár ércbeöntött ember volt. Kristálya a faluból városba művelődött református fajtának. So-

vány barna arcát átszántották a barázdák és közöttük mosolyok mögé bújt a némán eltemetett szenvedés. Szenvadás, megnyugvás, az emberi tehetetlenség felismerése, az elrendeltség hite. Református emberek mosolya legtöbbször akkor is rejt gyászt, ha jókedvből fakad és ez úgy simul jellemükhöz, mint a haj a fejhez, szín a bőrhöz. De ha jól megnéztük Németh Jóska bácsit, mély barázdái és állandósult mosolya ennél többet is mondtak: háborút, hadifogságot, idegenben szerzett betegséget és földült otthont. Nagy bánat remegett benne és a magasabb akarat előtt meghajló ember méltósága. Udvarias és készséges volt, de nem kívánt közelférközni hozzánk, csupán a természet érdekelte, szívesen ismertetett meg bennünket a pompás vidék érdekességeivel. Mikor ebédhez telepedtünk, családjának tagjai közé bújt, s már nem törődött velünk. Csak mikor Laci fia fölemelte a süteménnyel megrakott dobozt, hogy a kirándulókat sorra megkínálja, nézett fel kis iróniával és némi szomorúsággal. Később megtudtam, hogy szívosan takarékos ember: nem kér senkitől, de nála se potyázzon idegen. Úgy gondoltam ezt is a szilasbahi parasztfjedelmi ház szelleméből hozta magával.

Nem foglalkoznék ennyit vele, ha nem lett volna alkalmam tapasztalni, hogy a fiatal Németh László, bár műveltségben, tudásban túlszárnyalta apját, mégis az iránta tanúsított tisztelete elárulta, hogy nemcsak apát lát benne, de olyan embert, akire felnézhet és közelében saját puritánságát erősítheti. Az apa életmódja mutathatta meg, hogy a puritánság nemcsak erkölcs, de bástya is, melyet hazugság át nem tör.

Németh László édesanyja, Vilma, ellentéte volt férjének, ha megszenvedett, sápadt arcára néztem, egyike lett számomra, aki arra tanított, hogy asszony életében a meg nem értettség előbb-utóbb szakadékba dönt. Kissé kiürült vonásai közé makacsan telepedett a vád: emegtem nem ért meg senki. Csendes volt és eleven csak akkor lett, ha éltet kínálgatott. Amilyen visszafogó volt Németh bácsi, olyan örömmel adogatott Vilma. Németh Lászlóban a vendéglátó szeretet és adniképesség anyai örökség. Falatozás közben többször körülhordta közöttünk süteményes dobozokat és ha tiltakoztunk, aranyos mosollyal jócskán zötytyentett ölünkbe a finom mogyorós szeletekből. Laci kínálgatás közben, mintha váratlan szerepbe ugrott volna, kamaszosabb lett. Látuk, mulatott önmagán is. Így tudtam meg, hogy amilyen kérelhetetlenül figyelő környezetet, úgy fürkészi önmagát is és a kettőt összekapcsolva fakad világképe.

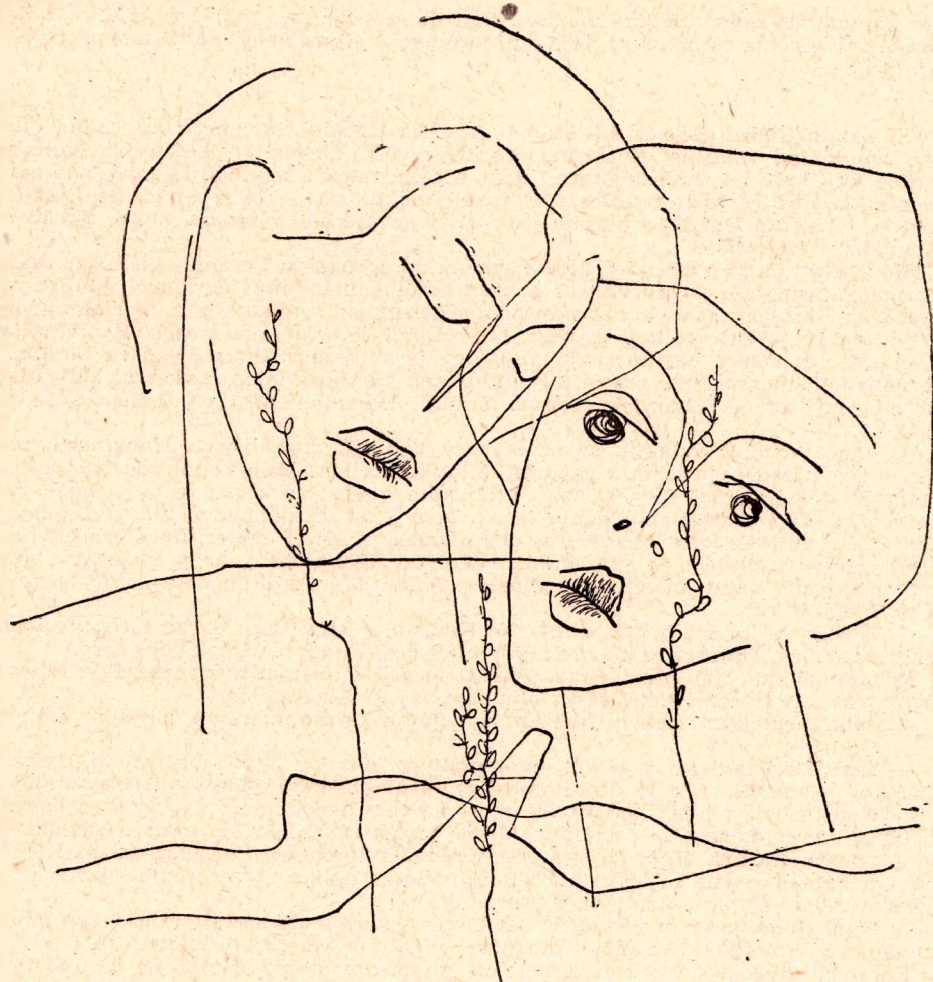
Mikor jóllaktunk s már kiürültek borosüvegeink, összeszokott barátok szokása szerint pletykálgattunk. Kizárólag a Nyugat körül zajló dolgokról volt szó. Lacit a pletyka nem érdekelte, annál inkább a pletykálók. Látni lehetett, hogy nem a hírek-ből, hanem az arcokból raktároz magába képeket. Későbbi találkozásaink során is tapasztalhattam, hogy a pletykák szennytől visszariad, de a kohlóskat magabaveste.

Ez a zabegényi kirándulás közelebb hozott Németh Lászlóhoz. Ha valaki nagyot mondott, vagy ha föllentesen csíptünk valakit, összenéztünk. Egy és ugyanazt láttuk mind a ketten. Később elbeszéléseim iránt tanúsított megbecsülő magatartásához hozzájárulhatott, hogy tudta, élelátásban, megfigyelésben nem maradt mögötte. Kirándulásunk alatt, ha az életről volt szó, felém fordult, ha az irodalomról, Gellérthez beszélt. A két író barátsága láthatólag szorosabbra kapcsolódott. Pedig ellentétesebb jellemeket elképzelni nem lehetett. Gellért zárkózott volt, Németh magányos. Az egyiket bizalmatlanság fegyelmelte, a magányosságot riadás az alacsonytól. Mégis, ahogy a fűben eldőlve beszélgettek, Gellért zárkózottsága apás szeretetté enyhült és Németh magányát föloldotta a megbecsülő érdeklődés. Gellért nemcsak figyelemesen haligatta, de közbeszólásaival lassan el is csábította a fiatal író a Napkelet folyóirattól. Németh László szívesen vállalta. Látszott rajta, nem az a fontos, hová ír, hanem azt keresi, ahová fölszedett képeit maradéktalanul lerakhatja. Akkoriban olyan volt, mint a gyerek, ki megpillantva a láthatárt, futásnak ered és ha a végtelent nem is érthette el, de futása közben sok elgondolkodtatót és újat látott. Ezt éreztük, ha beszélni kezdett. Tanúi voltunk frissen született gondolatainak, melyekről mesterkedő ügyesség soha nem szedte le a hamvat.

Soká hevertünk a gyepen, Vilma és Ella előszedték maradékaikat, a vajaskenyereket megrakták hideg felvágottal és jutott belőle mindannyiunknak. Mikor elfogytak felvágottal rakott kenyereink, szedelőzködtünk s elindultunk Nagymarosra.

Laci arca ekkor már panaszkodott. Világosan kifejezte, hogy a maga elé állított feladatokból elpocsékolta egy teljes napot. De sokszor láttam később is ezt! Ha rájött, hogy az elröppent időt nem hozhatja vissza, kedvetlen közöny fagyott arcára. Ezt barátai nem értették; ridegséggel, közönnyel vádolták.

Zabegényi kirándulásunk után hamarosan beteges fáradtságról panaszkodott. Még nyár beállta előtt kiköltöztek a tornyos villába, szüleikhez Felsőgödre. Hamarosan

Horváth Ferenc rajza

levelet kaptam: beteges tüdejére panaszkodott. Aztán pár nap után egy másik levele panaszait visszavonta és biztatott, ha üdülni kívánok, jöjjenek Felsőgödre, keresnek számomra szobát.

*

Kiutaztam Gödre megnézni a szobát. Az öreg Németh Józsefék nem voltak otthon, a fiataloknál vendéget találtam, egy idegorvost. Eleven beszélgetésben voltak. Az orvos úgy kelt fel üdvözlésemre, hogy a félbemaradt mondat szájába duzzadt. Megrázta kezemet és folytatta Dosztojevskij méltatását: — Ady Endre és Dosztojevskij a világ két legnagyobb írója, ők ketten megtudták mindazt, amire Freud a pszichoanalízist felépítette.

Magyarázat közben lenézően nézett engem, de ugyanakkor csábított is, hogy csatlakozzam igazságaihoz. Olyan volt ez a barna erős ember, mint egy nagy gumibaba. Magyarázatai erőszakosak voltak, mintha mesterségesen galvanizálná gondolatainak rejtett műhelyét. Nem árultam el neki, hogy Dosztojevskij összes műveit olvastam már, magyar és német fordításokban. Így úgy beszélt, mintha új dolgokra tanítana és közlenivalóit megspékelte orvosi kifejezésekkel. Laci kedvetlen mosollyal hallgatta, végül megjegyezte: — Elkezdek oroszul tanulni, Dosztojevskijt eredetiben akarom olvasni.

Ha Laci mondott valamit, az orvos arca változott közönyösré. Hamarosan rájöttem, hogy kölcsönösen lenézik egymást. Mindketten betűfalók voltak, de Laci a benyelt papirost egészséges megemésztés után adta vissza, az orvos pedig a nagy remekműveket oly emésztetlenül dobta elének, hogy gusztustalanná váltak. Gyötrelmes magyarázatai megölték a költészetet és egy önmagával eltelt ember kínos világát tárták fel. Lehézt mindent és mindenkit. Akkor éreztem először, hogy a sarlatán úgy véli, ő többet tud, mint amennyit a világ ér. Mikor Móríc Zsigmondra vitte a szót, arca puffadtabb lett:

— Tévednek, ha azt hiszik, nagy író! Nagyon is kicsi! Egy darabig regényeiben jól rakja a téglát, aztán abbahagyja, mert nincs ereje, hogy a kupolát feltegye.

Mikor uzsonna után elindultunk Ellával leendő szobámat megnézni, Ella fülembe súgott valamit és ezzel tökéletesen elintézte az okoskodó embert.

A szoba megtetszett nekem, kifizettem, aztán a kertbe mentünk, leültünk a díófa alá.

— Innen láthatod azt a fűzfát, ahol múlt nyáron Laci elkezdte írni az Emberi színjátékot — mondta Ella és átmutatott egy távolabbi kert földetsöprő fűzlombjára.

— Heteken át minden nap itt írt, mert ha csak teheti, nem marad a szobában, szabadban szeret dolgozni — mondta. Mikor visszaérkeztünk, az orvos a skizoid és cikloid típusnál tartott. Nagy golyószemei idegesen forogtak, így magyarázta Krecsmert. Laci arcán enyhe mosoly ült. Valószínű már akkor tudta, hogy egyszer meg fogja írni ezt az embert. Aztán hozzámfordult:

— Gondoltam, hogy magának is megtetszik a kert, én is szerettem az ilyen falusi veteményest. A díófa alatt a fűben pihenhet, adhatunk kölcsön nyugágyat is.

Egyszerű dolgokról beszélgettünk. Laci dicsérte a dunántúli tájat és biztatott, ha kísételek Gödre, már pusztai világban találom magamat.

— Ennek örülök. Éppen pusztai emberekről írok, belefogtam egy cselédekről szóló regénybe. Pedig Schöpplin óva intett, hogy a kiadóknál nem fogok vele boldogulni, mert már Móríc parasztjait is unják — mondtam. — Laci legyintett: — Írja meg — szólt és rövid hallgatás után visszatért leendő kvártélyomra: — Nekem azért tetszett, mert nem messze megláttam a két fűzfát, ahol múlt nyáron elkezdtem regényemet írni; azt a keretet jobban szerettem, mint ahol most vagyok.

Aztán sétáiról beszélt és munkáiról. Megtudtam, hogy ha csak teheti, messze el-sétál a tornyos villától, a Duna közelében leheveredik és dolgozik. Az orvos ideges volt, bántotta, hogy ő most nem érvényesül. Megint láthattuk, mennyire különböző ember a két barát: Lacit zavarbahozta, hogy bármit mond, figyelmünket azonnal leköti, sokallta odaadásunkat, talán baráti készségünket is sokallta, viszont az orvos ideges magyarázatokkal, erőszakos hisztériával harcolt, hogy fölényt nyerjen hallgatóinál.

Este együtt utaztam az orvossal Pest felé. Alig helyezkedtünk el, rátért Lacira: — Nem író, az Emberi színjátékból sohasem lesz épkezláb regény. Kitűnő orvos lehetne, mert szorgalmával mindent megtanul, most a regényírást tanulgatja, de előbb-utóbb ezt is megúnja, akárcsak az orvosi tudományt. Nekünk nincsenek nagy íróink Móríc Zsigmondban legfeljebb az érdekes, hogy skizoid típus, viszont Babits mutatóványai cikloidra emlékeztetnek.

Folyton beszélt, erőszakosan magyarázott. Mire Pestre értünk, sok orvosi kifejezést tanultam meg.

Néhány nap múlva kiköltöztem Felsőgödre. Pár napig az uram is velem maradt. Ici-pici szobám volt, abban egy dívány, az ablak előtt sürolt konyhaasztal, előtte szék. Az uram szalmazsákja már nem fért szobáskámba, az ajtómon kívül nyúlott végig. És mégis mindennek végtelenül örültünk. Az Attila utcai sötét szobák után menyországot ígért a fény és világosság. Itt a sürolt konyhaasztalon írtam fel regényem címét: Szegény ember. Hiába óvott Schöpfung, elkezdtem alakjaimmal, az uradalmi cseleléssel együtt lélegezni.

Németh Lászlóék első délután meglátogattak: — Remélem tud dolgozni, elég nyugalma van, én is egészen másképpen dolgozom itt, mint Pesten. Tulajdonképpen csak Gödön tudok írni — mondta Laci. Másnap Vilma süteményt hozott: — Délben Lacinak ízelt, hát gondoltam hozok belőle neked — mondta és ajándékozáskészségét közönybe rejtette. Ezt Laci örökölte. Mindketten úgy tudtak adni, hogy azonnal elfelejtették. Vilma keveset beszélt, és kihalt arcán csak akkor fakadt mosoly, ha Pocót emlegette, vagy magával hozta a kislányt.

— Mit csinálnak a fiatalok?

— Laci biztosan kerest valahol a dunaparti fák között helyet és ír. Mérföldetlent képes naponta írni. Otthon nem szeret dolgozni, a fák között jól érzi magát.

Évek múlva Németh László regényeit olvasva eszembe jutottak Vilma szavai. Különösen asszonyhőseit fűzte össze a természettel, ezzel elárulta, hogy azonosul, szinte eggyé válik a női lélekkel. Az Iszony feledhetetlen Nellije akkor él teljesen, ha a természet illatait, lengéseit szövi magába, harmóniát ott talál, ahol a fák, bokrok, erdők sorsával osztozkodik. Az Iszony olvasása közben sokszor magam előtt láttam a fiatal Németh Lászlót, aki ha emberek között üldögélt, hamarosan kihűlt és láttuk, idejét nem szívesen pazarolja, de bezzeg más volt, ha véletlenül a dunaparti ligetben találkoztunk! Ilyenkor fiatal arcán harmónia volt, mosolyában valódi derű. Esténként Ellával gyakran megjelent a diófák alatt, elfoglalt egy nyugágyat és nem is annyira velünk beszélgetett, inkább hangosan gondolkodott. Ilyenkor látuk, milyen páratlan egyensúlyban tartja kívülről kapott képeit, első reflexeivel. Elárulta, hogy mialatt a világot szemléli és óriási anyagban válogat, ugyanakkor önmagát is fürkészi, így fakadnak kérérlhetetlenül szigorú ítéletei.

Vasárnaponként rendszeren sok vendéget kaptunk. Nagy batyúkkal jókedvű társaság telepedett a fák alá. Sinder mama nyár végén szomorúan nézte diófái alatt a gyepet: — Megették a pesti vendégek a fűmet, egészen kikopott — mondogatta. Gellért Oszkárék, Fáy Dezsőék, Schöpfungék, Farkasék és gyakran mások is érkeztek a koradélelőtti vonattal. Eljűk mentünk és délben kútbahűtött bor mellett, a fák alatt óriási hideg ebédet csaptunk. A Dunában fürdésre csak alkonyatkor került sor. Aztán késő este a vonat elvitte őket és visszakaptuk csendünket. Különös, nyugtalan, fiatal íze volt ennek a nyárnak! Az idősebbek hozzánk fiatalodtak, mi pedig készségesen simúltunk érettségükhöz. Németh Lászlóék rendszeren ebéd után érkeztek közeink. Laci mindig kinőttnek ható ruháiban, hanyag mozgásával olyan embert mutatott, aki tökéletesen meg tud feledkezni magáról. Tréfás megjegyzéseivel jókedvünkhöz járult, de amint könyvről beszélt, vagy íróról, azonnal érezte szigorú lelkiismeretét. Ha valakit meghallgatott, önmagában már ítéletet készített és ha hozzászólt a dologhoz, ítéletei kiszabadították a múlt hagyományaiból. De nemcsak önmagát szabadította ki, hanem fiatal író társaiban is feltűzelte a lázadás izzását, és ezzel lezárta a nagy attitűdök korát. A huszas évek után jelentkezett fiatalokban egy-egy öregedő író szinpadra emlékeztető kiállása mosolyt fakasztott. Mintha a fiatalok összebeszéltek volna, regényes mutatóványok helyett a magukbaszállás csendes munkáját választották. Az irodallmi élet pletykásai később mosolyogtak a szürkek egyszerű életén és nem egyszer kételkedtek tehetségükben. Németh László harcával ellenkedtek legtöbbet. De akkor ott a diófák alatt nem volt, aki közönyösen hallgatta volna. A gödi vasárnap délutánokon egyre erősebben éreztük, hogy a régi Nyugat zsugorodik, új erők jelentkeznek. A későbbi hónapokban, ha Németh László tanulmányai bemutatottak egy-egy fiatal író, ezek már maradandó képet jelentettek. Gellért Oszkár készséges segítő-társa lett, amint Németh László valakit felfedezett, Gellért valósággal kiszedte belőle az írást. Magam is azok közé tartoztam, aiktól találkozásaink közben mindig megkérdezte: — Dolgozik, van valami kész írása? — Az elfogadott kéziratokon soha nem változtatott, ha megtetszettek, a Nyugat gyorsan lehozta. Az új tehetségek jelentkezése Németh László és Gellért között sokszor indított vitát, értékelésükben akadt széthúzás és mégis elhidegülés helyett vitáik szorosabbra kötötték barátságukat. Hogy mi

adott a fiatal Németh Lászlónak azonnal hitelt? Tiszta etikát éreztünk közelében és az emberi méltóság szigorú igényét. Tanácsait idősebb íróársai is készséggel magukévá tették. Emlékszem egy estre. Gellértné elmondta, hogy érdekes Ady-revizió készül, költészetét új értékelés alá veszik. — Kosztolányi cikke hamarosan megjelent Nádas lapjában, aztán Karinthy jön és a harmadik tanulmányt Oszkár fogja írni — mondta. Azt is elárulta, hogy ezek a tanulmányok megnyesik a költő óriási lombját és nagy selejtre mutatnak. Németh László percekig kihűlten hallgatott, aztán Gellérthez fordult: — Ady nagy költő, talán a legnagyobb, akik megtámadják, neki nem ártanak, csak önmaguknak — mondta.

Hogy igaza lett, hamarosan láttuk. Kosztolányi cikke megütközést keltett. Móricz Zsigmond, emlékezőm szerint körülbelül ezt írta: Csak sajnálni tudom Kosztolányi Dezsőt, hogy nem értette meg és nem tudja élvezni Ady Endre nagy költészetét.

A gödi nyaralás barátságunkat Némethékkel némileg családiassá tette; beláttunk egymás igényeibe, megismertük sorsunkból fakadt bajainkat, életünk nehézségeit. Hamarosan rájöttem, hogy Lacit nem csupán a természet köti Gödhöz, de örül, hogy messze lehet a fogorvosi műtőtől, a magasra srófolható karossszéktől, melyben páciensei kínlódtak.

— Együtt szenvedek velük, ezért utálok ezt a dolgot, és amint körülményeink megengedik, abbahagyom — mondta.

Furcsábbat képzelni se lehetett, mint hogy egy ilyen lobogások között szomjazó szellem időnként kénytelen elnémitani magát, hogy az emberi test legapróbb és legutálatosabb fergességét fürkésze és gyógyítsa. És mégis, talán ez is iskolát jelentett! Később fakadt művei megmutatták, hogy az élet legkisebb és legtorzabb jelenségeit készséggel tollára szedi, ha azzal a valóságot szolgálja.

Néhá meghívtak maguk közé ebédre, különösen olyan napokon történt, ha Németh Jóska bácsit dolga Pestre utaztatta. Vilma ilyenkor óriási ebédet csapott, rántott csirkékkel, süteménnyel, fagylalttal. Élveztük a kitűnő konyhát, elfelejtettük az irodalmat és az öt éves Pócó viselt dolgain mulattunk. Mindig ott lábatlankodott közöttünk, ritka édes kölyök volt. Beleszeretett zöld, antilop, kisformájú táskámba és esdekelve nézett rám.

— Add nekem!

— Nem lehet, nekem is kell.

— Pedig vigyáznék rá!

— Elhiszem, de nekem sincs több.

— És ha majd veszel egyet?

— Akkor megkapod!

Megnyugodott és csak kicsit kéregette el, hogy kezében tartva félig-meddig magáénak érezze. Sétáinkra mindig elkísért, s mint parányi cserkész szaladgált előttünk. Rendszeresen átmertünk a dombokkal szegett úton Sződligetre és a Duna süppedő talaján visszakanyarodtunk Göd felé.

— Szeretem ezt a tájat, Szilasbalhásra emlékeztet — mondta Laci és a nagyapja házat emlegette, ahol családjával minden évben töltött néhány hetet és gyermekkorában, úgy emlékszem, hónapokat. A népi vonás itt szövődhetett szellemébe. Ha nagyapját emlegette, egy okos, bölcs, mértéktartó nagygazdát állított elé. — Ha vele beszélgetek, többet kapok, mint akármelyik kiválóan művelt városi embertől — mondta. Sződligeti sétáink alkalmával említette először egy folyóirat tervét: — Lehet, hogy kezdetben magam írom tele az egészet — és nevetett, mintha tréfálna velünk. Két év kellett, míg a tréfának tűnő tervből megszületett a Tanú.

De sok egyéb terve volt még akkoriban: színdarabok, tanulmányok, regénysorozatok és nyelvtanulás. Nem emlékszem rá, hogy fiatal íróársai között lett volna hasonló, aki saját igazságait egyszerre annyiféle tojásból kívánta kikölni. Ha ezekről beszélt, vita nélkül hallgattuk. Nemcsak mohó olvasásából és tanulásaiból fakadt műveltségével költő le, de érdekesebb volt, hogy ezekből önálló világnézetet formált és minden terület komoly talajjá változott, ha műveltségével átvilágította.

Tervekkel telítve egyszerre többfelét kívánt teremteni, átváltoztatni. Ha hozzáfogott egyikhez, már a másikon tépelődött és elkezdett művét gyors iramban írta, hogy minél előbb új feladat elé álljon. Csak így lehetett megérteni azt a fantasztikus mennyiséget, amit Gödön Emberi színjáték regényéből naponta elkészített. Saját bevallása szerint az írást nem élvezte, de tudta, mit akar és ezzel a kedv nélküli mohósággal saját szavai szerint mennyiségben többet ért el, mint azok, akik mohó láz izgalommal ülnek munkához. Mert a láz serkentő, de sokszor lobogása eloltja, amit teremteni kíván. Németh László, ha megírandó műveiről beszélt, tekintetének hideg fé-

nye biztosította, hogy áttöri akadályait és önmagával szemben nincsenek kételyei. Az akkor felvázolt terveit szisztematikus akarattal később sorra megvalósította. Tanú folyóirata, regényei, drámái, mind a felsőgödi tervek eredményei. Hogy ez beteljesedett, azt hiszem, lelki hőfokának köszönhettem. Ostoba álmódosítások nem ejtették rabul és művészi téboly se röpitette irreális magasságba. Amilyen szerencséje volt ez, talán ugyanannyira hiánya is. Ha mások műveit elemezte, elhithető erővel mutatott nemcsak az értékekre, de az írói alkat érdekességeire is. Viszont ha saját írói terveit hallgattuk, éreztük, hogy az olvasott nagy művek biztatóbbak számára, mint emberi élményei. Talán ezért volt szembeötlő, hogy az alkotómunka két véglete hiányzott. De bátorsága volt. Amit fegyelmezetten elgondolt, papírra dobta. Lehet, hogy később azért vélték annyian, még azok is, akik írói munkásságát nagyra értékelték, hogy inkább tudós, mint művész.

Huszonnyolc éves volt akkor. Kamasz arca tele biztonsággal és szellemi egyensúllyal. Sokfelé lombosodó érdeklődése a világ egyetemét kívánta egységbeformálni. Rólam egyszer azt írta, hogy stetoskopomat az élet nagy szívében tartom, róla pedig úgy éreztük, hogy jóval magasabbra helyezte stetoskópját, nem a szív lüktetését, hanem a szellem képességeit méri. Kezdetben ezt csak a mások műveiben mérte, később önmagától követelte és elszánt következetességgel ki is préselte. Ezért éreztük műveiben a hazugságmentes becsületesség mellett a rendesen elvégzett feladat korlátjait. Emlékezéseim írása közben megjelenik előttem régi fiatalságában; a fűben ül, föl húzott térdeit átfonja, a pesti vendégekre figyel, mintha híreket várna. Aztán megszólal és kiderül, hogy félfüllel volt köztünk, amint beszélt, saját benső gubóját nyitotta föl, ötletek, hasonlatok, váratlan felismerés és a hangos gondolkodás mindig érdekes meglepetéseit szórta gubójából. Hányszor voltunk tanúi, amint színes ötletei agyoncsapták egymást és akik idegenkedve nézték, ilyenkor hátamögött értetlenségekkel vádolták. De mi, barátai, úgy néztük, hogy tanúi vagyunk, amint mohó szelleme akadályokat állít, ezeken elbukik, aztán egy váratlan ugrással minden feladatra képessé teszi magát. Úgy tűnt föl, mintha ellentmondásaival szántszándékkal karcolgatná magát. De akkor feladatainak sokasága akármilyen munkakészséggel párosodott, csak kísérletnek látszott. Bámultuk kísérleteit és bizakodással vártuk eredményeit. Tekintélyéhez hozzájárult, hogy akár tanácsot adott, akár leintett, vagy bírálatával felemelt, soha nem vezette öncél. Ezért, amit mondott, el is fogadtuk. Emlékszem, egy délelőtt Ellával a Nyugat legfrissebb számával jöttek hozzám.

— Szép az elbeszélése, ez a legjobb írása, amit eddig olvastam — mondta.

Virágos kertek közt című elbeszélésemről volt szó.

— Hanem, aki ilyen elbeszéléseket ír — folytatta — mért bíbelődik bírálatokkal, ezt hagyja abba, nem magának való, mások jobban végzik! Megfogadtam tanácsát, bírálatot lehetőleg többet nem írtam. Egyszer panaszkodtam, hogy nem megy a munka.

— Mért nem jár a Dunába úszni? Szakadjon el a papírjaitól, fürödjön, ússzon, sétáljon, nézelődjön. En ezt teszem!

Ó valóban ezt tette. Mindent mohón, szinte szorgalommal. Farkas Zoltán jegyezte meg egyszer: — Laci nemcsak írással, de az úszással is leversenyez bennünket, amint beugrik a vízbe, már első tempóin látjuk, hogy túltesz rajtunk.

Kétségtelenül volt benne a szorgalmas diákból. Ha felvázolta megírandó műveit, hideg, fénnel telített szemeiben a teremő lázasságot szorgalom és nagyravágyó akarat pótolta.

Szép volt a nyár. Képeket keresve kószáltam a Duna táján és a közeli puszták bűgő cséplőgépei hosszú sétákra csábítottak. Egy délelőtt messze elkóborolva bejutottam a nyári munka tüzes érverésébe. Egy újdonsült házakból álló településhez érkeztem. Minden virított, minden visított. Sovány, inas asszonyok bajlódtak és futkostak. Egy kis malac lábaim mellett szökött tova, egy sovány asszony hízelkedve csalogatta vissza, s mikor beterelte, elverte a seprőjével. Felizgatott: az élet tárult elém. Alig vártam, hogy otthon legyek, „Vendégség” elbeszélésemet meg is írtam két nap alatt. Kirándulásomból hazafelé tartva Németh Lászlóval találkoztam. — Beteg? — kérdezte. — Nincsen semmi bajom! — Akkor mi történt magával? Ilyen feldúltnak magát még nem láttam!

Másnap eljöttek Ellával és csodálkoztak, hogy egészséges vagyok. — Tegnap betegnek látszott — mondta. — Pedig nem volt semmi bajom! Mióta Gödön vagyok, először tudtam igazában írni és most már azt is tudom, hogy Szegény ember regényem el fog készülni! — Németh László rajtam hagyta szemeit. Láttam előző napi feldúltságomat és a mostani harmóniát összefűzte és megértette. Sokszor megfigyeltem, hogy az emberi magatartást és az írói eredményt nemcsak összekapcsolta, de értéke-

lésében egyiket a másikkal támogatta. Nem bízott olyan íróban, akiben szennnyel és árulással párosodott az írói ügyesség. Kényességének köszönhattük, hogy biztos ítélettel kötötte csokorba a különböző talajokból érkezett fiatal írókat.

Gödi nyaralásom két hónapig tartott. Ez az idő barátságunkat különösen családi vonatkozásokban megerősítette. Beláttunk egymás életébe, megértettük, s ha ok volt rá, megsajnáltuk egymást. Németh Lászlónál különösen gyenge egészsége keltett bennünk aggodalmat. Azt hiszem eltűlozta a dolgot, mert mindenben, s így egészségi állapotával is pesszimista volt. Ella ezt humorral és aranyos vidámsággal nemegyszer nevetségessé tette. De Laci se maradt adós, Ella ügyes praktikusságait alaposan kifigurázta. Tréfáik közben kilesítették házasságuk bizalmasságait is, de nyíltságuknál és közvetlenségüknél fogva ezzel se váltak izléstelennek.

A gödi nyáron nagyobbára csak idősebb írók közül kerültek ki Németh László vendégei, aztán ősszel, mikor megint Pesten voltak, hamarosan jelentkeztek fiatalok: Erdélyi József, Illyés Gyula, Pap Károly. Mindhármat megbecsüléssel fogadta, de Illyés Gyulát szakatlan melegséggel emlegette.

Egy őszi délután náluk volam, amikor csengettek. Ella kisietett előszobájukba és egy finom, szerény, okosarcú fiatalemberrel érkezett vissza. Halász Gábor volt. Rövid, kissé félszeg udvariaskodás után Halász Gábor a dologra tért: a fiatal íróknak önálló folyóirat kell, ezt jött megbeszélni. Németh László szíves volt, de tartózkodó. Lehet, feszélyezte, hogy asszonytanúi lehetnek megbeszélésüknek, ezt Ellával megéreztek és kimentünk a konyhába, hogy uzsonnáféle kerüljön az ebédlőbe. Mire visszaérkeztünk, a két fiatal barátságba melegedett. Felismerték generációjuk fontosságát és lelkiismeretükre hallgatva tervezték a jóval később nyélbeütött Választ.

Halász Gábor fénytelenebb ember volt, Németh László mellett inkább egy kíváncsi, képesített tanár típusa. De amint belemelegedtek terveikbe, egyszerre megnőtt és lelkes láz áradt barna szemeiből. A lap anyagi helyzetét tárgyalták, mert pénz nem állt rendelkezésükre és ezt előfizetők gyűjtésével akarták nyélbeütni. A két fiatal mindenben egyetértett.

— Mi fő munkatársak kezdetben ingyen dolgozunk és az adminisztrációs munkát honorálás nélkül vállaljuk — mondta Halász Gábor. Németh László megjegyezte, hogy ő orvosi jövedelméből is tud valamit a lap indításához adni. Mindketten áttűzsedve éreztették, mennyire fontos számukra elszakadni a Nyugtától és minden fiatal írónak fontos, hogy saját útján, saját hangján jelentkezzen. Terveiknek, vitáiknak ez volt a lényege. Halász Gábor hozzám fordult: — Kérni fogjuk a fiatal elbeszélőket, dolgozzanak nekünk.

Ella a tea mellé vajaskenyereket kent és sonkát rakott rájuk. Ahogy szokták, kínálgatás nélkül, természetes barátsággal megtömték vendégeiket. Ella mindig úgy tálalt, hogy ami övé, az természetesen a miénk is.

Néhány héttel később Laci köhögni kezdett és elhatározták, hogy a nedves téli köd elől Olaszországba menekülnek. Utazásuk előtt búcsúvacsorára hívták össze barátait. Ekkor találkozottam először Illyés Gyuláékkal és Pap Károlyékkal. Sok étel volt, sok ital és fékeveszett, bolond kevd. A borozásból dalolás lett, a dalolásból világos reggel. Csak Németh László őrizte meg nyugalma. Gesztenyebarna szemeiben látomásos helyett megfigyelések gyűjtottak fényt. Szemei a szokottnál erősebben világítottak, mintha mindaz, amit a többiek testükön át szedtek fel, ő szellemén át raktározna magába. Mindenüket odaadta volna, csak önmagát tartotta vissza. Reggel felé leemelte közeli szekrényük tetejéről a csokoládébonbonos dobozt — nassoljanak — mondta és addig addig kínálgatta, míg teljesen kiürült. Ella kuncogott: — Elfogyott az úti csemegénk, Laci ezt a hosszú útra szánta.

Hamarosan Dél-Itáliából kaptunk lapot. Laci tréfásan írta, hogy egész nap esik az eső, a szép tájakból nem látnak semmit, de ez nem baj, legalább könyveivel, irományaival szállodai szobájukba zárkozhatnak.

Délolaszországi tartózkodásuk hetei közben hozta Schöpfung a hírt, hogy a Baumgarten tanácsnál elintézték ügy, Németh László 1930 januárjában a díjazottak között lesz. Szakatlan izgalommal közölte ezt és, hozzátette: — Még van egy jó hírem: a Franklin társulat ki fogja adni az Emberi színjátékot! Magát kérem Szefer, hogy közzölje velük, mert nem tudom olaszországi címüket és képelem, örömmel továbbítja a jó hírt! — Schöpfung talán éppen azért, mert nem szerette, csak azért is meg akarta mutatni, hogy kész segíteni a fiatal író helyzetén. Első találkozásuk után Németh

László elközyösödött Schöpflin iránt, Schöpflin viszont, lehet, hogy valami kis lapangó féltékenységgel folytán, megtartotta érdeklődését. Még nyaralásom előtt meglátogatta őket velünk Gödön és mikor kiköltöztem, hamarosan Schöpflinék is szobát béreltek egy hozzánk közeli pensióban. Gyakran láttam őket együtt, láttam Schöpflin közeledési vágyát, ugyanakkor Németh László kedvtelenségét. Most, hogy ezt a kétszeresen jó hírt közölte Schöpflin, nemcsak örömet mutatott, de némi diadalt is. Vajon minek örült? Hogy legyőzte ellenszenvét? Vagy annak talán, hogy képes megmutatni, az öregek bölcsessége többre képes, mint a fiatalok fricskázása?

Mi se tudtuk Némethék címét, a jó hírt Felsőgödre, a szülőknek küldtem. Németh László édesanyja levelem olvasása után Pocóval megjelent: — A levelet békely nélkül adtad fel, de olyan jó hírt hozott, hogy még Jóska is azt mondta, szívesen fizetem a büntetést! Ilyen hírért többet is adnék!

Némethék a karácsonyt távol töltötték, s mikor pár hónap múlva megint náluk voltam, panaszkodtak, hogy Pocó nyugós, betegnek látszik. A kislány közöttünk nált, de most nem szaladgált, ölembe mászott, és meleg arcát hozzám dörzsölte. — Mérjék meg és fektessék ágyba — mondtam. Pár nap múlva elmentem Pocót megnézni. Ella kisírt szemekkel nyitott ajtót és Laci tekintetéből minden kihúzódott, csak szánalom és aggodalom remegett bennük. A kislány komoly arccal feküdt ágyán. Nyugtalan játékosága, mellyel azonnal megszerettette magát, elröppent és úgy nézett rám, mint ha vádja, panasza lenne. Laci lehangoltan mondta, hogy orvosuk vesemedence gyulladásra gyanakszik. — Szegény, lehet, hogy hónapokig ágyban fekszik — mondta. Először láttam ezt a hidegséggel vádolt embert egyszerű emberi összeroppanásban.

Pár nap múlva Pocót a János kórházba szállították. Az orvosok többféle betegségre gyanakodtak, míg az egyik, ki a tuberkulózis szaktekintélye volt, megállapította, hogy a betegség legveszedelmesebb fajtája támadta meg: általános tuberkulózis. Némethék kétségbeesetten szaladgáltak útlevelek után, hátha délvidékre szállítva megmentik a kicsit. Hozzánk Gellértné hozta a rettenetes hírt, már sehová sem vihetik Pocót, csak napjai vannak.

Magamhoz vettem zöld antilop tárcámat, melyet úgy kívánt Pocó a nyáron, és vasárnap délelőtt az urammal bementünk a János kórházba. A kislány külön szobában feküdt és ágya mellett ültek szülei. Pocó arcán, mióta utoljára láttam, a panasz megnőtt, szemei mélyebbek lettek, s most tökéletes mása lett apjának. Mikor megkapta a zöld antilop táskát, görcsösen magához szorította és rávetette gyönyörű szemeit. Ellától tudtam meg, hogy a táskát többet nem vehették el tőle, vele halt meg. Látogatásunk közben Laci kimenekült a szobából. Mi se bírtuk soká, s mikor kiléptünk a folyosóra, az urammal sírvafakadtunk. Mielőtt elhagytuk a kórházat, a folyosó egyik derékszögében ablak felé fordulva Németh Lászlót láttuk. Arcát zsebkendőbe rejtve hang nélkül zokogott. Odamentünk hozzá. Leplezetlen egyszerűséggel fordult felénk és fájdalomban tehetetlenül összeroskadt ember szenvedését mutatta.

Pocót Felsőgödön temették el és Németh Lászlókat csak Pauler utcai lakásukban láttam megint. Ella rejtegetés nélkül könnyekkel szemében fogadta barátait. Laci mintha ingerelné, amit most másoktól el kellett fogadni, válaszaiban szükséztübb lett és úgy beszélt, mintha állandóan visszautasítana valamit. Mikor vendégeik egy része távozott, ilyesféle megjegyzést tett: könnyebb lenne elviselni mindent, ha ezt az emberek nem toldanák meg még terhekkkel. Láthatólag rejtteni kívánta magát és gyötörte, hogy barátai ezt most nem engedik meg neki. Hogy e szenvedés mit jelentett számára és micsoda mélységet nyitott, akkor láttuk, mikor Gyász című, első könyvalakban megjelent regényét olvastuk. Ez a műve megmutatta, hogy a nagy remekművek lapozgatásából nagyobb remeklés felé fordult: az életet, a valóság titkait fürkészi. A Gyász egyszerűségével, tisztaságával, a valóság igazságával egy új Németh Lászlót hozott. Realistát és gondolkodót, aki megmutatta, hogy az élet legapróbb dolgait elcsípi és hogy ezeket fontossá tegye, nőalakot választ regénye hősnévé, mert az élet apróságai csak asszony életébe szönek mesét, csak az asszonyi sors válhat kicsiségek és kicsinyességek folytán epikusá. Ezt a sajátosságot későbbi regényeiben is megtaláltuk, ezért emelkednek ki epikai műveiből azok, melyeknek hősei asszonyok. De nemcsak a Gyász mutatott újjászületést, emberi magatartása is változott. Zárkózott lett és mégis, akik jobban megfigyelték, látták, hogy a bánattal több melegséget, több vállalat kapott. Pocó életében nem akart több gyereket, pedig Ella sóvárgott a kislány testvérkéi után. Magam is többször hallottam a tréfás, de csipős ironiával tett leintéseket. Bezzeg most megváltozott a dolog. Gyorsan jöttek a halott kislány testvérkéi és emlékszem egyszer Farkasék vacsoráján hozzám fordulva mondta: — Ella nem örül már neki, pedig ahol négy van, miért ne lehetne őt? — Apai érzéseiben is

olyan volt, mint egyéb életnyilvánulásaiban: idegenek előtt tartózkodó, közönyös. De ha gyermekei között láttam, aggódó tekintete elárulta, hogy nemcsak megosztja velünk magát, de a beléjesüppedt bánat se hagyta el egészen, rejtett fészekben őrizte Pocót.

*

Pocó temetése után hamarosan elköltöztünk Attila utcai sötét szobáinkból az Ilona utcába, egy szép, világos, főbérleti lakásba. A hegy túlsó oldalán maradt barátainkkal ritkábban találkozhattunk. Aztán anyagi gondjaink, a saját életünket is elborító gyász és első novellásköteteimnek összeállítása nemcsak lekötött, de régi naplaimtól eltávolított. Mikor megjelentek novellásköteteim, Németh Lászlótól szokatlan meleg, baráti levél érkezett. A Várhegyre panaszkodott, hogy elszakított bennünket és aztán megbecsülő barátságát elismerő tanulmánnyal fejezte ki, mely a Napkelet folyóiratban látott napvilágot. Ismerőseim beszéltek, hogy tanulmányáért alapos harcot vívott Tormay Cecillel, mert rólam lévén szó, tanulmányát nem akarta engedélyezni. Úgy mondták, Németh László kijelentette, hogy ha tanulmánya nem jön, többet nem ír a folyóiratba. Nekem mosolyogva mondta: — Három folyóirat kért, hogy írjak a könyveiről, de kötöttem magam a Napkelethez.

Ha most ritkán is találkoztunk, barátságát nemcsak másoktól tudtam, de együttléteink alatt mindig éreztem. Hiába hecceltek ellene, amikor az Ember és szerepben bennünket is mulatságossá tett, mi barátai maradtunk és a Tanú folyóiratot nemcsak örömmel üdvözlöttük, de lehetőségeink szerint terjesztettük is. Pedig egyre több panasz kélt ellene, mert magárákényszerített árvaságának zárkáját nemcsak megszigorította, de egyre ritkábban nyitott ajtót látogatói előtt. Megvált a Nyugattól és a folyóirathoz kapcsoló barátait sorra leoldta. Tudtam, hogy Babits Mihály őszinte híve volt, tapasztaltam, hogy Gellért Oszkár barátja és sokakat sorolhatnék, akik mind bizalommal álltak melléje. Hogy mi történt és kinek volt igaza, nem tudom. A fiatal író egyre magányosabban küzdött, és végül teljes elmagányosodásban találta magát. Együttléteink ritkák lettek és ha találkoztunk, nem beszélünk másokról, csupán saját életünkről. Lakásaink folytán is messzekerültünk, és én természetemnél fogva soha nem voltam látogató természet, de ha a posta egy parányi kartonlapon új Németh kislány születését hozta hírül, felkerekedtem és betoppantam a Törökvész utcai villába. Pocó elvesztése után öt leánygyermekük született még. Ha hozzájuk érkeztem, Laci munkaszobájában találtam, arcán kis fanyar panasszal. A Pauler utcai lakásukban a fogorvosi karosszékre haragudott, a Törökvész utcai dolgozójában pedig a Démuszhaból örökölt procos bútorok között érezte idegennek magát. Mert minden megérintette, szemei mindent kipanaszkodtak. Nagyapjától örökölt egy biedermeier könyvszekrényt, csak erre a darabra vetett magához húzó rokoni tekintet. Ella a Törökvész úti villában is tökéletes ellentété maradt, és minél több apróság fogyasztotta erejét, annál függetlenebb és önállóbb. Minden asszonyi igényt lerázva, apró fiókaí között teljesen megelégedezett a társadalmi élettel járó hiúságról és szórakozásokról. A két fiatal, a maga külön útján alapos eredményhez jutott: Ella egyre bővülő meleg családot teremtett, Laci pedig gyors iramban kiköltötte műveit. A Tanú folyóirat, amint nyélbe ütődött, azonnal óriási hatást keltett. Akik sértettségek folytán elhúzódtak tőle, most éretlenségeket böngésztek a lapból, de a tudásszomjas ifjúság vezérét érezte és melléje állt. Hogy Proust, du Gard, Schlumberger és még annyi európai író szellemét tanulmányaival közel hozta, felébresztette a fordítók figyelmét is és nem egy mű tanulmányainak köszönheti, hogy magyar nyelven napvilágot látott. A Tanú mellett regények készültek, szindarabok és a szellemi élet minden területét átszimatoló tanulmányok. Sokan mosolyogtak és ellenkedtek vele, de puritán, független élete példa lett; azok is tisztelték, akik élcélődtek rajta. Most már teljesen magabavonult és kényszerített árvasága kristállyá fejlődött. Akik látni kívánták, csak családjá körében találták meg. Sápadt arcát, világító tekintetét, kamaszos fiatalságát megtartotta, de arckifejezése mégis mutatott finom árnyalatokat, mélyebb lett és ingerlékenyen érzékeny. Csak ha uzsonnához ültünk a népes családi asztalnál, jelent meg arcán a gödi napok emléke és mosolya. Most is az asztal végén ült, Ella pedig az asztalfőn elégedetten, s kicsit bandzsisó szemeiben állandó tréfákkal. Laci kopott ruhái, Ella agyonmosott pongyolái nemcsak igénytelenségről tanúskodtak, de arról is, hogy feladatuk komolyságában elfeledkeztek magukról. Ez sokszor humoros pillanatokat idézett és megmutatta Ella ügyes, gyors ötletességét. A Villámfény bemutatója közeledett és nem volt frakk, pedig a szerzőnek, az akkori szokás szerint felvonásközökben frakkban illett a publikum tapsait fogadni. Néhány nappal a bemutató előtt Farkaséknál voltunk Németh Lász-

lőékkal együtt vacsorán. Már mind megérkeztünk, a vacsora tálalásra várt, de Ella még hiányzott. — Lehet, hogy frakk után szaladgál — mondta Laci. Végre megérkezett Ella egy óriási dobozzal. — Van frakkod! És olyan ügyes voltam, hogy még a nyakkendőt, zsebkendőt is megszereztem hozzá! — kiabálta kacagva. Pompás hangulatban ültünk asztalhoz. Laci mellettem ült és jókedvében megint olyan lett, mint Pocó halála előtt. És mégse egészen olyan. Tartalma emberibb lett, érdeklődése melegebb. Állandó izgalmak között feszülő képzelete most nem a világegyetem szellemi világában kószált, hanem a magunk kis világának kincsei között. Szokatlan melegen mondta, hogy a kis népek között az antik görögök mellett a magyar a legtisztább, leggazdagabb, legművészibb.

A Villámfény bemutatóján ott voltam. Rám a darab nem tett olyan lenyűgöző hatást, mint másokra, annál mélyebben emlékembe vésődött, a pódiumon először szerzőként megjelent író. Mintha idegenbe tévedt volna, riadtan állt a lámpák fényében és azonnal elmenekült. De megjelenésének pillanata valóban villámfénnyel világította be az olcsó siker elől visszariadt puritán embert.

Úgy hozta a sors, hogy a VII. Gergely bemutatója előtt megint egymás mellett ülünk Farkasék vacsoráján. Kezdetben arról beszélt, hogy megnézte az Új földesúr című filmet. — Ha mosolygok is magamon, bevallom, könnyeztem — mondta, — mégis Jókai a legnagyobb magyar író, pedig salakja van és oportunizmusért sem ment a szomszédba.

A vacsorát fogyasztók Németh László újabb regényeiről beszélgettek. — Nekem még mindig a Gyász a legtisztább és legművészibb — mondtam neki. Egyetérthetett velem, mert hozzámhajolva mondta: — És a VII. Gergely. Nézze majd meg!

A VII. Gergely koráról és az érdekes nagyapáról már több ízben beszélt előttünk, ezért szokatlan izgalommal érkeztem a premierre. Azonnal magávaalsodort, már az első felvonásban éreztem, hogy két nagyszerű teljesítménynek leszek tanúja. Mert amit Németh László művével mondani kívánt, azt Timár József, a színész, tökéletesen kifejezte, így érkeztek egyszerre ketten alkotómunkájuk csúcsához. Németh László ellenfele, Schöpflin is megadta most magát és bírálatában lelkesen írta, hogy a magyar dráma fölnyújtózkodott téspekségéből és évtizedekkel előrelépett. A második felvonást követő szünetben Kerényi Károlyék páholyának háttérében találkoztam Németh Lászlóval. Arca a szokottnál is sápadtabb volt, szemeiből eltűnt az okosság fölénye, szinte ijednek látszott és megrendültnek. Mintha kérdeznék: Igaz ez? Igaz lehet, hogy árvaságának magányából kitört a hős, aki egy övele és most a színész teljesítményével az emberek közkincsévé lett? Igaz volt. És azóta is minden drámájával, mindig ezt mintázza. Akkor nagyok drámái, ha férfilelek ütközik a sors kemény falába.

Harmincnyolc éves volt akkor és Kerényiéék páholyában, találkozásaink hosszú soraután, most láttam először kilépni árvaságából; úgy éreztem, barátságunkat nemcsak elfogadta, de el is hitte nekünk.

Téngy Sándor

A tisz'aság óráiban

(Részletek egy ciklusból)

*A tisztség óráiban, az egyedüllét különleges közegében,
naponta megkísérlem nevén szólítani a szerelmet:
arcmását létezéssé, a szépség hunyorgásait;
s naponta megriaszt a csend mélysége,
a színek súlya, amit még te rajzoltál a szemidegekre.
— Látom: hegyek szikráznak melleidből,
nyílt arccal állsz, mint a galambdúc korlátján
a gyöngéd turbékolás a reménységhez,
vállaidra horpad az ég, hozzád igazodnak
a fény és homály domborulatai;*

szemed alá ezüst kanyarral szalad az álmatlanság,
jaj, gondok növesztenek minket az emberig,
érettségi tételekkel veszekedsz,
én is váltogatom a szerszámot a verssel,
s már gyermekünkre gondolok, aki majd belőlünk kilép. —
Most ülök, várok. Akkor is kellesz, ha nem vagy itt,
sőt, ilyenkor érzem igazán az alkotás
benső robbanásait, mert újra-alkotlak
saját boldogságom szerint,
alakot nyersz, mint a márványból
szabadult gazdog szobor-élet,
s csak valóságod gazdagabb, amit nem érinthetek
a tisztaság óráiban, az egyedüllét különleges közegében.

Nem tudok élni már félhomályban,
rám kötötted a fényességet, hogy el ne vesszek;
megyek az emberek között, jeleddel áldva,
ki sem látszom az utcák jeleneteiből,
de mert ketten mondunk egy-egy mondatot,
s mert megtanultuk a szótagok árnyalatait:
életem mégsem statiszta-szerep.
Nem tudok élni már bedugott füllel,
muzsikát találok mindenütt
és szeretnék megtartani minden dallamot,
mint egy zsebredugott érdekes kavicsot,
és menni a hangok magaslataira, egészen testedig,
hogy észrevétlenül letérdeljek a boldogság előtt.
Nem tudok élni már lekötött nyelvvel,
mint a bárgyú belenyugvók,
mozgást adtál és keménységet a szavaknak,
a szerelem ragyogó szikláiról szólok:
némaság, szakadj ki az emberek mellkasából,
józsanság, add táplálékul magad,
mert éhesek vagyunk, még a tányért is kitöröljük.
Kedvesem, nem tudunk élni már tegnapi módon;
annyi ma már a hasznosítható jóság,
s annyi még a félresikerült ügyeskedés:
kedvesem, élni csak legszebben érdemes.

—*

Milyen tisztán is éltem, istenem!
A fényhez mérhetném magam,
a tévedhetetlen csillagokhoz,
vagy anyám hajdani könnyeihez.
Fájnak nekem a tisztaság-mérte sebek,
nincs kegyetlenebb halál,
mint a harmatcseppeké, ha a Napba vágynak,
s porba rugja őket a szél, vagy egy bogár.
Nincs kegyetlenebb halál,
mint ha homályba vész a tükröződés,

ha elejti az ablak a külvilágot,
 mint a szerelmet a fakó megszokás.
 Lezárt határ a tisztaság, ha célja nincs,
 átléphetetlen, jéglap-hideg halánték,
 havon ülő ózondús leánytest,
 szépség és szenvedés, metsző és sérthetetlen.
 Mit csináljak, hogy a tisztaság
 ne termeljen óvatosságot?
 mit csináljak a tisztasággal,
 ha az csak színtelenség, meztelenség?
 Fehéren élek, milyen fehéren!
 Néha már fáj a fény, ami bennem lakik,
 szerelmet, hitet nevel, izmot és véreret,
 mégis félek, hogy tisztaságomat
 eltakarja az aggodalmas örzés.
 Jöjj végre, csontot és szívet
 próbára tevő, megváltó megbiztatás,
 hogy láthatóbb legyek a tisztaságban,
 hogy használhatóbb legyek a mocskok ellen,
 még akkor is, ha néhány szeplő
 életem felgyulladt arcára esik!

Menyhárd Alfréd

Kortársaim voltak

Egyszerre léptünk az utcára
 szálltunk villamcsra
 néztünk ugyanazokat a filmeket
 s álltunk plakátok alatt szívdobogva
 lehet hogy egy kislányt kísértünk messziről
 ácsorogtunk ugyanabban a tömegben
 egyforma élelmiszerjegyeket osztottak köztünk szét
 sötét hivatalokban ugyanazokat az életadagokat
 egyszerre tüntettünk az utcán
 egyszerre voltunk éhesek s laktunk jól
 haladtunk szuronyok közt s megálltunk az utcasarkon
 s egyidőben tüntünk el az éjszaka csillagos alagútján
 egyszerre lett az arcunk ráncos s hajunk fehér
 könnyököltünk egymás mellett
 szerettünk
 és szánkból nem jutott egymáshoz egy szó
 elmentünk egymás mellett s kezet nem szorítottunk
 egy házban laktunk egymás mellett s elmentünk egymás
 mellett köszönés nélkül az évek lépcsőjén mikor
 beeresztett a sötét házmeister a S o r s
 egyszerre lassúdott léptünk és sose találkoztunk
 nem néztünk egymásra hogy mondjuk ugyanazt

Óda a mosogatóvízhez

Már elmentek a vendégek már alszik a gyermek
ezek az esti sóhajtások percei
zuhog a forróvíz a tálba
álmos edények sorakoznak
szájuk szélén még a vacsora gonddal-adott ízeivel
mártások gyöngycseppjeivel gyümölcsnedvekkel
buzgó asszonyi lelemény-keverte fűszerek összhangjaival
tészták tréfás dísz-foszlányaival
çsörömpölve merülnek a közös fürdőbe
egyik a másik után

Mosogatóvíz
te csillogó tálnyi Léthe
mennyi törekvésnek lettél feledtetője
konyhaiaknak és égbelieknek
hány vágyat mostál el már
csillogóbbat mint a te zsíros csillagaid
hány gyönyörű utat vágtál el szelíd hullámaiddal
Nem tudom fiam kérdezd apádtól
Ó e kérdések
részletek részleteit ostromlók
Mit is tudok én fiam
talán csak a születés titkát és a halálét
talán csak az Egészet

Mosogatóvíz
te mindennapos összesítő
mivé mosod a saláták zöldjét
húsok aranyát gyümölcsök könnyű hamvát
Mivé mosod a gyöngéd ujjak-markolta szerszámok sikolyát
gépdohogást ecsettáncot szavak dallamos harcát
Mivé oldod fel az emberreválást
ünnepek lassú méltóságát
munkanapok derűs hitét
Hasonlatos vagy te az irigy földhöz
mely úgy old és tisztít hogy megöl
s vermébe hullva emberek falevelek gyümölcsök és rovarok
egyek leszünk mind s fölismerhetetlenek

Kék partok felé

A porcelánfestő arra ébredt, hogy fázik, és nyirkos borzongások szaladnak a bokájától a tarkójáig. Kinyitotta a szemét, s a szürkés, derengő világosságban egy ponyvát látott a feje fölé feszülni, melyen tejfehéren világítottak az apró szakadások. A nagyobb réseken zajok csorogtak az arcára, hullámverés, láncnyirkorgás, egy mozdony erőlködő pöfögése, s folyton erősödő és halkuló szélzúgás. A porcelánfestő ekkor már tudta, hogy egy hajóban van, és ha megmozdul, azonnal bevágja a könyökét, s hogy a kemény uszonyszekrény másik oldalán egy lány alszik, aki a szokatlan helyzetben is csak szerelmét látja, és a hajnal nyirkos hűvösségét éppen úgy nem veszi tudomásul, mint a vonatok értetetlenül közeli dübörgését.

A porcelánfestő hosszú percekig feküdt mozdulatlanul, és elrendezte magában a zajokat. Kikötő, vasúti rakpart, három-négy méteres víz, alvó halászhajók, egy rokkant személyszállító, száradó hálók a párhuzamosan futó rudakon, Szunyogsziget, s balra is hajók, a Kontiki, egy kalóz, aztán az Álmom, majd egy rendőrhajó, s motorcsónakok, legalább ötven... Fonyód. Panaszos madárhangok csavarodtak meg a víz felett, s belevesztek a szünni nem akarok hullámverésbe.

A porcelánfestő lassan a könyökére támaszkodott, és óvatos, araszolató mozdulatokkal a hajó végébe csúszott. Félig könyökölve, félig fekvé kioldott néhány kötést a ponyva végén, s a kútszerű nyílásban, melynek a fenekén laza bárányszőcső ég világított, felült. Árbocok ringtak mindenütt, tőlük jobbra is, stárok és egy jolle, melyeknek az este még nyomuk sem volt.

A kikötőből indult egy kétárbocos vitorlás, éppen hogy csak megbillent a hatalmas szélben, és könnyedén kicsúszott a lehetetlenül szűk kikötőből. SZOT, vagy HM hajó, gondolta a porcelánfestő, és másfelé nézett, mert a sziget fái mögött eltűntek a vitorlák.

Hajnal volt, négy óra lehetett, legfeljebb öt. A mocorgásra a lány is felébredt. Álmos, vaksi kis szemeiben nem volt semmi harlekin, legfeljebb, egy kiskutyához hasonlított, amit elvesztettek az artisták.

— Jó reggelt, Harlekin!

— Első éjszaka a hajón... — mondta a lány, és mosolygott, otthonosan nyújtózkodott, mint aki elégedett és boldog. Nem volt sem szép, sem nőies, a testét eltakarták az ormótlan ruhadarabok.

A porcelánfestő nézegette a szerelmesét, aztán nevetve megszólalt:

— Csak azt tudnám, hogy miért hívlak én Harlekinnek? Ezen a hajón legfeljebb a mutatóványosok kutyájához hasonlítasz.

— Ez nem hajó, ez a „Harlekin Hotel” — mondta a lány, s ahogy nevetett, a szemében újra felbukkant a talányos szomorúság, és a porcelánfestőnek eszébe jutott, hogy Cezanne is festett egy Harlekin, s egy csomó hülyeség jutott még eszébe, és pillanatok alatt minden összekeveredett. A lány arca is elkomorult, s kicsit előrebillenve a vasúti rakpartra mutatott:

— Nézd csak, egy embert kísérnek a rendőrök!

A porcelánfestő hátrapillantott, és látta, hogy négy kedvetlen rendőr között egy sovány artista arcú férfi lépked. Az artista arcú férfinak a hátán összezáródva, mereven lógott a keze, úgy tűnt, mintha csuklóban bilincs szorítaná.

— Talán lopott valamit.

— Erre hozzák...

— A Szunyogszigeten történhetett valami...

— Motor, vagy csónakügy lesz.

A rendőrök rákanyarodtak a keskeny földsávra, ami összekötötte a szigetet a szárazfölddel. A szótlanságuk ijesztő volt. Néhány pillanatra eltűntek a bokrok mögött, aztán a parton, a hajók közvetlen közelében bukkantak fel újra.

Harlekin és a porcelánfestő meglepődtek. A rendőrök már nem fogták közre az artista arcú férfit.

— Talán nem is bűnöző — vélekedett a porcelánfestő, és az arcán összeszaladtak a ráncok.

— Akkor miért van bilincsben?

— Biztos, hogy bilincsben van...?

— Biztos... Nézd csak, feszül a keze.

A rendőrök odaértek az őrhajóhoz, és egyenként átmentek a hídon. Az artista arcú férfi követte őket, de a hídon megállt egy pillanatra. Visszanézett, aztán fél kézzel a korlátot érintve a hajóra lépett.

— Még sincs mekötozve — csodálkozott a lány, és értetlenül a porcelánfestőre bámult.

Az artsita arcú férfi nem ment le a kabinba, mint a rendőrök, hanem a fedélzeten ácsorgott. A keze már újra hátul volt, és megbilincseltnek látszott. A rendőrök elindították a motort, aztán az egyik felbukkant egy pillanatra, eloldotta a hajót. Az őrhajó elszakadt a parttól, aztán felgyorsulva, halk morajlással kisiklott az öbölből.

— Furcsa volt az az ember... — tűnődött a lány.

— Nagyon furcsa... Leginkább egy éhező artistára emlékeztetett...

Szürke, csodálkozó arccal kuporogtak a hajó végében. Fáztak. A lánynak megremegett a szája.

— Nem alhatnánk még egy keveset, Róbert? — kérdezte, s a lábát bedugta a ponyva alá.

— Hideg van.

— Ígyunk wodkát...

— Wodkát iszunk, és betakarozunk a vitorlával — mondta a porcelánfestő, és előhúzott egy fénylő palackot. A lány nem szólt, csak átvette az üveget és felhajtotta. A fiú is ivott, aztán elrendezte a vitorlákat, beljebb csúszott, és helyre húzta a felhajtott ponyvát.

Amikor másodszor felébredtek, másfajta zajok keveregtek az öböl felett. Zsibongó zúgás áradt a hajóállomás felől, és éles, ríktó zajok a szigetről. A ponyva alatt már meleg volt, izzadtak. A porcelánfestő, apró, ideges mozdulatokkal lefejtette magáról a vitorlát, és a fejét kíváncsian kidugta a ponyva alól.

Az ég kék volt, de a viharos szél még kitartóan fújt. Az egyik szomszédos hajón már szereltek, csattogott a félig felhúzott vitorla. Egy öregember közvetlenül a hajójuk végénél állt a parton, halat tisztított. Éppen a belső részeket akarta a vízbe dobni, amikor a porcelánfestő odanézett.

— Hé! Papa! Gondoljon a macskájára...

— A macskámra — nézett föl csodálkozva az öregember, s egyik kezében a halat, a másikban a belső részeket és egy kést tartott.

— Ha nincs macskája, akkor se dobálja ide a beleket, nincs kedvem napokig szagolni!

Az öreg a sziget belseje felé ódalgott, de a sólya betonpereméről egy pillanatra még visszafordult:

— Az éjszaka elsüllyedt egy hajó...

Csak ennyit mondott, aztán bement a fák közé. A porcelánfestő meglepetten bámult az imbolygó öregember után.

— Itt látható az ordító porcelánfestő — hallatszott a ponyva alatt, és a szavakat halk kuncogás kísérte.

— Ide akarta dobálni a beleket — mentegetőzött a fiú.

— Beleket a „Harlekin Hotel” elé, hallatlan — nevetett a lány, de még mindig a ponyva alatt, s csak percek múlva bukkant elő a feje, majd a vitorlába csavarodott, furcsán megvastagodott alakja.

— Azt mondta, hogy az éjszaka elsüllyedt egy hajó...

— Miért mondta?

— Nem tudom, csak úgy mondta. Ott állt a sólya betonszélén, és az egyik kezében halat, a másikban a kést és a belsőrészeket tartotta.

— Bolondos öregember... Mikor indulunk, Róbert?

— Ha gyöngül a szél... Vásárolnunk is kell. Megreggelizünk, aztán veszünk még egy üveg pálinkát, kenyeret, gyümölcsöt, s aztán majd meglátjuk.

— Rendben. Nagyszerű kölyök vagy, és nagyon szeretlek...

A porcelánfestő és szerelmese, hosszasan reggeliztek, aztán partraszálltak, és imbolygó léptekkel elindultak az üzletsorok felé. Elosztották a munkát. A fiú pálinkát és kenyeret vett, a lány gyümölcsért állt sorba egy pavilon előtt. Megbeszélték, hogy a móló bejáratánál találkoznak.

A porcelánfestő hamarabb végzett. A szélről zsibbadt platánfák alatt leült egy padra.

Hosszú percekig meredten figyelte a kikötőbe áramló vidám népet, mert úgy vélte, hogy szerelmese bármelyik pillanatban felbukkanhat. De a szerelmese még nem jött, és a figyelme kezdett meglazulni. Elkalandozott a pillantása egy-egy érdekes járású ember után, csoportokat és vibráló színeket követett, aztán váratlanul, a pad közvetlen közelében megfeneklett. Az egyik platánfa törzsének színes bádogtábla támaszkodott, és sárga betűkkel hirdette egy majom-cirkusz műsorát.

„EURÓPA LEGNAGYOBB CSIMPÁNZMAJMA” — ezen a nagybetűs soron akadt meg először a pillantása. Aztán elkalandozott, de vonzotta már a színes tábla, és visszatért hozzá újra: „Majomparádé! Előadás minden órában. A majmok bekötött szemmel járnak, sodronykötélen talicskát tolnak, egymásnak tapsolnak. Belépődíj felnőtteknek 6 Ft, gyermekeknek 4 Ft. Itt látható EURÓPA LEGNAGYOBB CSIMPÁNZMAJMA is, melynek megtekintéséért nem kell külön fizetni.”

A porcelánfestő a tábláról a tömegre nézett, aztán újra a táblára. Szemelgette a sárga betűket: „A majmok bekötött szemmel járnak, egymásnak tapsolnak...” De hirtelen ideges lett, mert úgy érezte, hogy az előbb, amikor a kikötőben áramló színes tömegre pillantott, magasan az emberek feje felett hinarakat látott úszni... Zöld hinarakat, melyek lassan, emelkedtek és süllyedtek, de a fejeket nem érintették.

— Hülyeség... — mondta ki hangosan és felugrott.

A fák alatt ekkor megjelent Harlekin. Tántorogva jött, és egy idős asszony támogatva.

— Vigyázzon rá, elájult — mondta az asszony, aztán a lányt a majomcirkusz piros táblájával szemben, egy platánfához támasztotta, mint egy törött porcelánbabát.

— Semmi, már jobban vagyok — mondta a lány, és elengedte a fát.

— Harlekin, de...
— A fénytől... Nagyon erős itt a fény...
— A fénytől?... Lehet... Képzeld, én meg az előbb úgy éreztem, hogy a levegőben hinarak úsznak... Igyál egy kis pálinkát, felbontom.
— Nem fontos...

— De felbontom... Iszol egy korty pálinkát, aztán kiülünk a partra. A szél majd teljesen magadhoz térít — mondta a porcelánfestő, s a zsebkését gyors, rövid mozdulattal beleszúrta a parafába.

A lányt már nem kellett támogatni. Egymás mellett lépkedtek a part felé. A fiú lóbálta a pálinkásüveget, és azt mondta:

— Ha ilyen ájulós vagy, mostanában nem merek veled elindulni...

A vízparton megtorpantak. Nagy tömeg állt a kishajó-kikötő nyikorgó cölöpei mellett. Fojtott csend, és egy megbillent vitorlás árboc imbolygott feletük, melynek merevítőin hinarak lógtak. A hinarakat lobogtatta a szél.

Megkerülték a tömeget, és megálltak a kanyarodó betonrakpart szélén.

A kishajó kikötőben egy 25-ös Wander-jolle lebegett, színültig vízzel. Az árbocán és a merevítőin fűrtökben lógtak a hinarak. A hajó és a tömeg között, közvetlenül a kikötő szélén, az artista arcú férfi állt, összegörnyedve. Nem cigarettázott, nem mozgott, csak állt mereven és a hajót bámulta. A szeme nagyon mélyen ült, és vérágas volt a sarka. Zöld, kifakult trikó feszült szögletes vállára, s úgy tűnt, hogy soha többé nem fog megmozdulni.

Aztán rendőrök jöttek, és a cölöpökön megerősítve a köteleket, kicsit megemelték a hajót. Így már látszott a száma és a felírása is.

— Kék Madár — mondta Harlekin, és belekapaszkodott a porcelánfestő karjába.

A fiú nem szólt, csak állt a parton és figyelte a hajót, melynek az árbocán hinarak lobogtak.

Amikor a rendőrök megerősítették a köteleket, az artista arcú férfi mégis megmozdult. Levetette a nadrágját és a trikóját, aztán bemászott a hajóba. Térdéig ért a víz. A rendőrök vödröt nyújtottak feléje, s az artista arcú szó nélkül elvette. Amikor először megmerítette a vödröt, és a vizet a Balatonba döntötte, a parton megkezdődött a suttogás. Többen az árbocra mutattak, és vízszintes vonalat húztak a levegőben.

Harlekin és a porcelánfestő közelebb mentek a tömeghez. A csoportosulás szélén három rendőr és egy matróz állt. A matróz egy fiatal nőnek magyarázott:

— Ha egy hajónak megvan a kormányja és az árboca, nem kell vontatni...

— A rendőrök az imbolygó árbocot nézték, és hunyorogtak a fénytől. A legmagasabb a fejét is ingatta, mintha sajnálná a felborult hajót, vagy rokona lenne a kormányosnak.

A porcelánfestő megszólította a magas rendőrt:

— Elvtárs. Mi történt ezekkel?

— Nem lehet tudni... Talán egy pillanatra elengedték a kormányt.

— Mikor történt? — kérdezte a porcelánfestő és a matrózra nézett.

— Még az este. Tomajnál borultak fel. A felesége bentfulladt.

— Amikor kitört a vihar?

— Nem, később... Amikor kitört a vihar, leszereltek... De aztán arra ment az egyik SZOT-hajó és kötélre vette őket. Vontatás közben borultak fel. Sötét volt. A nő azonnal eltűnt... Egész éjszaka keresték, de hiába... Hajnal-

ban aztán a SZOT-hajó ezt partratette — mondta és a fejével az artista arcú férfi felé intett.

A férfi merte a vizet. Inas karja megfeszült a víz súlya alatt. Négy-öt vödör vizet kiöntött, aztán lihegve megállt, és az öböl olajos tükrére meredt. Ahogy fogyott a víz, a kabinból kiúsztak a könnyebb tárgyak. Ezeket kirakta a partra. De a víz szintje a hajóban nagyon lassan süllyedt. Az artista arcú férfi már halálosan kimerült. Tompa és erőtlen volt. Csak félig élő, és csak félig ember. Az arcán megfeszült a bőr, homlokán vérzett egy horzsolás.

Később egy másik vödör is megmerült a Kék Madár úszó fenékedeszkái között. Fekete felírás volt rajt, verzál betűkkel: MAHART. A matróz emelgette. Beállt dolgozni az artista arcú férfi mellé. A hajó így sokkal gyorsabban emelkedett. Fokozatosan előkerültek az apróbb fémtárgyak is. Órák, öngyújtók, néhány szerszám, pénztárca. Sorban odarakták az emberek lába elé. Az egyik karórán féltizenkettő volt, a másikon negyed egy.

— Melyik lehetett az asszonyé? — tűnődött a porcelánfestő.

— Amelyik féltizenkettőkor állt meg — mondta a lány és közelebb hajolt az órához.

— Miért?

— Mert ő meghalt.

— Az óra nem volt a kezén.

A hajó állandóan emelkedett, és az árbocon lengő hinarak közelebb kerültek az éghez. Az artista arcú férfi még mindig hajlongott a vödörrel.

A porcelánfestő megfogta a lány kezét és elhúzta:

— Menjünk innen... Nem bírom nézni, hogy az égen hinarak úsznak...

Az öböl másik partján, a Szunyogsziget mellett, beszálltak a hajójukba. Lebontották a ponyvát, és kényelmesen elhelyezkedtek a laticelpárnákon.

Mellettük már szerelt egy 50-es cirkáló. Szép mahagóni teste volt, s a fedélzetén két csokoládébarna, és egy fehér márványtestű lány öltözködött. Egy férfi az árbockötélen lógott. Erőlködve behúzta a nagyvitorlát a nuttba. Néha megállt pihenni. Ilyenkor mindig a Kék Madár megbillent árbocára nézett. Amikor egészen felhúzta a vitorlát, és az csattogva kavargott a szélben, átkiáltott a porcelánfestő hajójára:

— Mi történt azzal a jolléval?

— Borultak, a nő meghalt...

— Megtalálták?

— Még nem.

— Szép kis vihar... Legalább nyolc hulla úszik a Balatonban... Hallod Jócó! A jollé is elvesztette egyik utasát.

Középtermetű, izmos férfi jelent meg a kajüt ajtajában. Fehér pantallóban volt és kék pulóverben. Végigment a fedélzetén, aztán a horgonyláncot lassan megemelte. Már zörgött a kezében a lánc, amikor hátraszólt:

— A déli parton szép fogása lesz a halászoknak... Bort vettetek...?

A porcelánfestő megvárta, míg a cirkáló kifutott, aztán elővette a távcsövet, és a Kék Madárra szegezte.

A matróz még mindig dolgozott a vödörrel, de az artista arcú férfi már csak állt mellette, és bámulta a vizet. Az arcán mély, mozdulatlan törések látszottak. Végleges arca volt. A feje felett világoskék ég feszült, s zöld zászlók lobogtak a hajóján.

A porcelánfestő ledobta a távcsövet. A vizet nézte, melyen apró örvények kavargtak még, és iszapcsomók, melyeket a cirkáló feltépett a horgonyával.

Aztán levetette a napszemüvegét, és felhajtotta a pálinkásüveget. Mohón és kiatóan ivott.

— Róbert! Mit csinálsz?!

— Iszom... — mondta, aztán felállt, kioldotta a vitorlaköteleket.

A lány értetlen szomorúsággal kuporgott a hajó fenekén. A porcelánfestő felhúzta a vitorlákat, és nekifeszült a horgonyláncnak. Kiemelte, gyors, hajlongó mozdulatokkal lemosta róla az iszapot, aztán összecsuksa. Egy pillanat múlva már a kormány mellett ült, s a kezében megfeszültek a vitorlakötelek. A hajó megdőlt, barázdát húzott az öböl olajos, iszapos vízére.

— Azt mondtad, nem indulunk el, amíg a vihar tart...

— El kellett indulnunk.

— Miért?

— Mert félek... Állandóan az artista arcú férfit látom, és a vizes hinarakat, melyek az égen úsznak. Akkor is ezt látom, ha nem nézek oda... Ha most nem indulunk el, akkor elvesztem a biztonságomat. Aztán egy rossz mozdulat és az ember hajóján hínárszalagok lobognak... A víztől nem szabad félni...

— Ha megyünk, akkor nem látod az artista arcú férfit?

— Akkor is látom. Nem értesz, Harlekin... Minden összekeveredett bennem... Reggel Cezannera gondoltam, aztán láttam egy piros táblát, melyen a majomcirkusz hirdette a műsorát. Ilyenek voltak rajt: „A majmok bekötött szemmel járnak, egymásnak tapsolnak...” Eszembe jutott Vinkler elvtárs, a könyvelő, aki a gyártól a lakásáig mindig nyolc perc alatt teszi meg az utat, és 15 éven át minden gyűlésen tapsolt... Aztán elájultál, a kikötőben pedig megjelent az elsüllyedt hajó, és kormányosa. Az artista arcú férfinak összeropantán is dolgozni kellett, és megdöbbenett, hogy tudott dolgozni. Egy nő meghalt, és az élet megy tovább. A cirkáló utasai megszámozták a hullákat, aztán felvették a horgonyt. Az őrhajó már újra az öbölben van, a rendőrök csónakázókat vizsgáztatnak a ponton mellett... Én meg az artista arcú férfit látom, és a hinarakat, melyek örvénylenek az égen.

A porcelánfestő hajója erősen megdőlt, a vitorlák csaknem a vizet érték. Gyors mozdulattal kiült a szél feletti oldalon a deckre, aztán fordított a kormányon, mert a hajó cirkálószakaszba ért.

— Az artista arcú férfit és a majomcirkuszt külön lehet választani... Nem így van, Róbert? — szólalt meg a lány, és a porcelánfestőre nézett mereven.

— Nem tudom — mondta a porcelánfestő —, vedd át az orrvitorla kötelét, fordulunk.

A vitorlák meglobogtak, aztán megdagadva az ellenkező oldalon hajoltak a vízre.

— A vízbefulladt nőre is gondolsz?

— Nem gondolok semmire! Húzd meg a kötelet, mert lobog a vitorla!

— Az artista arcú férfi... Jobbra a kikötőn... Minket néz az artista arcú férfi... Róbert, mindenki minket néz a kikötőn...

— Nem érdekel! Húzd meg a kötelet! Még két forduló és kicsúszunk a kikötőből.

A parton álldogáló emberek érdeklődve nézték, hogy a súlytalan, könnyű kis vitorlás hogyan lavíroz a szűk kikötőben. Néhányan még azt is látták, hogy a nyílt vízen megtántorodott, és rollázva küszködött a hullámokkal. Amikor aztán belefeküdt az orkánszerű szélbe, és elrohant a távoli kék partok felé, nem nézték tovább.

Kézmosás előtt

A kaftános írástudók raja
Kakaskiáltás óta itt sűrűg
S az utcánépet bujtogatja, gyúrja,
Hogy Barabbást bocsássam el nekik.
A birkaeszű, léha, locska nép
Csak lopja napját, izgul, rázza öklét,
Ripacs, színészi pózban tetszeleg;
Hangoskodása megzavarja békém;
Se éjszakám, se nappalom.

Odi profanum vulgus!

De tiltja rangom, nem gyűlölhetem.
Gyűlölheti a napsugár az éjt?
A csúcs a posványt, sas a csúszómászót?
Az úr a szolgát s én a tömeget?
Gyűlölni csak a rangosat lehet,
Az egyenlőt, ki ellenfél is egyben!
Sajnálom inkább ezt a csúf bagázst:
Önálló véleménye sose volt,
Nem is lehet soha.
— Milyen kis pénz a kis sestertius,
Milyen nagy lármát csapnak érte mégis!
Aki piacra dobta a szivét,
Kufár szemekkel méricskél, nyüzsög;
Szimatja van csupán, erkölce nincs,
S a pénz után loholva rá sem ér,
Hogy szembeköpjé egyszer önmagát!

Nyilvánvaló, hogy kettejük közül
A hétpróbás gonosz a vétkeesebb,
Ki gyilkolt és rabolt.
— Igaz, hogy ez a bús ámokfutó,
Prófétaságba vesztve önmagát,
A dicsőséget hajkurászta egyre,
S emészthetetlen zagyvaságokat
Beszélt nekem a tiszta boldogságról;
És összehordva tücsköt-bogarat,
A hatalomról is kioktatott,
De nem találok benne semmi bűnt.
A törvény ügyes csűrő-csavarói
Miféle külön erkölcs, jog szerint
Kivánják, hogy az ártatlan lakoljon
És futni hagyjam azt, ki vétkezett?
— Fonákját vallják és nem a színét,
S mindenkoron kiforgatják a szót:
Konok kölyökként készpénznek veszik
A messziről jött, félbolond legény
Világmegváltó álmait!
Király-e az, kinek még kardja sincs?
Fölvértezett hadát hol tartja rejtve?
— A félelemtől mily félelmetes,
Zord harcos lett szemükben az a néhány
Szegény halász, kit elbolondított
Meséivel a Genezáreth-parton!

Kímélhetnék, hiszen rokon velük,
 De a latorral fájnak egykővet,
 Mert érdekük most semmit nem tekint.
 Az érdek: ősi, örök mozgató,
 És mesteribben szövő szálait
 Az ösztönébe bízó gyöngye póknál!
 Tudom, kezük Rómáig is elér,
 Bevádolhatnak: — volt már példa rá,
 És lesz, amíg csak lesz história —,
 „Jog és a törvény elsikkadt e perben
 S a lázadókkal cimborál Pilátus!”
 — Jobb lenne tán kezükbe adnom őt,
 Ki ahelyett, hogy szakmájából élne,
 Az országúton koplal, ténfereg;
 Nyomába jár a fölbolydult tömeg,
 S a nép öröktől fogva áhitozza
 A szeretet s a jóság maszlagát.
 A szeretet s a jóság: bárgyú álom,
 Gyerekek is megunt, naïv számárság;
 De mindig akad néhány kelekótya,
 S támadnak ilyen buzgó Jézusok,
 Akik harc nélkül, szép szerelmes szóval
 Bolondítják a sok-sok ostobát.
 Ha lázadás ez: gyarló lázadás,
 Afféle csip-csup hatósági ügy.
 Kard dönti el, kié a hatalom
 S a jog!
 A többi mind csak szócséplés, nyavalygás:
 Méltó-e hát a kardos katonához?

Az álmodók, a költők, messiások,
 S a hozzájuk hasonló kóklerek
 — Akiknek mindig büdös volt a munka —
 Mind sültbolondok, mégis van egy hasznuk:
 Amíg a boldogságról lefetyelnek
 S a sok hiszékeny ajkukon csüng báván,
 Mesébe ringatják a tömeget
 S nem érzi senki, hogy üres a gyomra.
 — Mivel a vén papok hazug szavánál
 Szebben tudott lóditani az ács,
 Hát gyűlölik
 És el szeretnék tenni láb alól.

Az útonálló gyilkos martalócnál
 Artatlanabb talán az álmodó,
 Ki észrevétlen hinti a magot,
 Mely százszoros termőre érik egyszer,
 S csak akkor vesszük észre a veszélyt,
 Mikor már nem tudunk segíteni?!
 Ha ég a ház, milyen nehéz az oltás!
 Addig legyünk hát éber őrizők,
 Amíg a bíbor láng nem vet lobot.
 Nem sül ki abból semmi jó soha,
 Ha egy ilyen bolond szerzet körül
 Tolonganak a rongyosok!

De hát mi volt a bűne, gonoszsága,
 Miért szomjazzák vérét, életét?
 Az fáj nekik, hogy ostorral kihajtott
 Néhány kufárt a templom csarnokából?
 (Hol úr a pénz, megszűnt az áhítat,
 S utálok én is minden uzsorást;

De sajnós, mind sűrűbb a pénzzavar,
Mely hozzájuk sodor!)

Isten fiává tette önmagát?
Mért nem pirit reá a zsidó Isten,
Ha káromolta? Vagy, ha valót mondott,
Mért nem segíti most?

Varázshatalmát üldözik? Ha volna,
Szemük láttára elrepülne innét
Bizonnyal, s bottal üthetnék nyomát!
A gyógyító erő is csak mese
S asszonybeszéd a Lázár-féle ügy.

Azért nem szól, mert semmi vétke sincs?
Azért hallgat, mert érzi, hogy bűnös?
Azért irigylik, mert kivált körükből
S most visszaráncigálnák önmagukhoz!
Az alja-ember nem szívélheti,
Hogy nála éppen az legyen különb,
Ki vériből való!

Most kettejük közt én vagyok a mérleg,
Mit mérhetek?
A vért, amit gyönyörrel ontánának?

Imé az ember, rongy-cafatta verve,
Es föl se jajdul érte senki sem!

Imé az ember, ordító sakál,
Ha vért szagol, hát még többet kíván!
A lelkesek szép hozsannája hol van?
S ki nemrég porba térdepelt előtte,
Most, jóllakottan, az arcába köp!

(S imé az ember: gyáva-gyöngye nád,
Érdek szelétől hajtván hajladoz,
Vacog, remeg: nem képes döntenii!)

Almában sokat szenvedett miatta
És zaklat most a feleségem is!
Calpurniám, miért ártod magad
Olyan dologba, melynek megoldása
Nem asszonyszívre, férfieszre vár?!
A szív szava? A szív s a hüvös ész
Igazsága nem egyazon igazság!
Itt már a latba nem nyomhat sokat
S csak hátráltatna minden érzélem.
Különben is, most államférfi volnék
És nem szerelmes férj!

A nők oly könnyen elhiszik magukról,
Hogy mártírok, s rokonszenveznek azzal,
Ki önként vállal szenvedést, halált.
A kisujját se mozditja a rabbi,
Nem menti árva életét!
Ha ily bolond, hát akkor vesszen el!
Itt most a köz s a magam érdeke
Olyan döntést kíván,
Amit megbánni késő bánat lenne.
A bíró útját el ne állja asszony,
Ha férje sorsát meg kívánja óvni!
Nem asszonyszív a bölcsék kútfeje:
Az ész beszél, ha dönt a férfiú!
Ítéletére megvan a jogom
S jogom van arra is, hogy elbocsássam!
De ez csupán a jog. Hol az igazság?

Fagattam őt az igazságról is,
Jól megfelelt, mert bölcsen hallgatott!
De kint az utcanép
Szünetlenül csak azt üvöltözi:
Keresztre véle, mert ez az igazság!

De az igazság vajmi nagy dolog!
A szolga-had hogy érhetné föl ésszel,
Mi még a bölcsnek is kemény dió?!
Patkánysegereg tanítja az oroszánt:
Mi az igazság! — Senki nem felel rá,
De magyarázza úton-útfelen
Ki-ki a maga szájíze szerint!
A megszállottak igazsága az,
Hogy igazság a földön nem lehet;
Az írástudók igazsága az,
Hogy vesszen el, ki náluk többet ér;
Barabbásnak meg az az igazsága,
Hogy éljenek a rablók, gyilkosok;
Az államé: hogy lázadás, zavar
S az indulat ne bontsa meg a rendet;
A csőcselék is védi igazát:
Amellé áll, ki legtöbbet fizet;
A feleségem igazsága az,
Hogy igazságtalan sose legyek,
Akkor se, hogyha rajtavesztenék!
Hát akkor mért ne lenne nekem is?!
Az én igazságom a kényelem:
Zavartalan, langy-békességem óvom,
A rangom, nőmet, s gyermekem jövőjét!
Bár minden ember otthon ülne veszteg
S izgágaság nem ütné föl fejét!

Jobb, hogyha meghal egy a nép közül,
Ha egy halál megment sok életet!
Ha látva-látják, törvényes szigor
Bánt el vele: elül minden zavargás!
— Ha bátran dönthetek, szívem szerint,
Bizonynal én is másképpen teszek;
De hát a helytartó se több, csak ember!
Ár ellen úszni nem vagyok bolond!
Mit bánom én, akármilyen lesz vele,
Vigyék, vigyék
Ítélik meg a törvényük szerint,
Csak nekem végre békét hagyjanak
S ne tőlem kérjék számon életét,
Én nem segíthetek! Mosom kezem:
Ne száradjon a vére lelkemen!

1962.

Szabó Ede

Az Adria jegyese

Mozaikok Velencéből

Csendélet, hadihajóval

Voltaképp meg kellene hatódnom rajta, hogy végre itt, itt állok a Piazzettán, s hitetlenkedve bámulom a Dózse-palotát, a Bibliotecát, a Szent Márk bazilikát. De az ördög vigye el a galamb-csúrhét, a fekete leplük alá bújó galambfényképészeket, a papírzacskóikat rázogató, négy nyelven hangoskodó galambeledel-árusokat, a galambgiccsbe tetőtől-talpig beleálló, kandi objektívekbe mosolygó galamb-nászutasokat, — hát hogy merjek itt megilletődött lenni és áhítatos?!

Inkább a levegőbe szimatolok: bűzlik-e a laguna, fojtogat-e a mocsár- és halszag? Mártír elszántsággal várom, mikor zúdul zümmögve rám a szunyoghad. Sansovino remek Loggettájának vetve hátam, merész nyaktekeréssel szédülök a 103 méter magasra szökő Campanile ferde égnek-dőlésébe. (Persze, nem a torony ferde, csak az én látószögem, innen, a tövéből.) Hová lebben hegyéről a tárt szárnyú angyal? S ha most leomlana az egész, mint 1902-ben?

A levegő kellemes; meleg van ugyan, de mocsárszag nincs, szunyog nem dong, és a torony sem omlik rám. Ha kinézek a lagunára, a szárnyas oroszlánnal és San Theodoroval zsonglörködő két oszlop közt — régen ott vezették az elítélteket a vesztőhelyre — épp a másik, alacsonyabb, zöld kúptetős campanilét, San Giorgio Maggiore harangtornyát látom. Húsz-harminc evezősapásnyira, koradélutáni álmos, fehérpáras napfényben úszik a kis szigetcske, tömör templomtömbjével és — kaszányaival, ahol az olasz haditengerészet ujoncainak kiképzése folyik. Most valóban olyan, mintha a saját szépségét élvező Velence a tenyerén tartaná, gyönyörködnék benne, ahogy Rilke írja egyik versében. Előtte fürge vaporetto-k suhannak, cikáznak, egerutat keresve a nagy hajók közt. Vízibuszokra, balatoni hajókra emlékeztetnek.

Celsius barátunk pompás formában van, középeurópai csúcsot ugrott. Negyvenhárom fok. Lehet, hogy mégsem a szemem káprázik? Lehet, hogy „Szent Márk dicső terét taposom melán”? Hát nem Ruskin és Browning, nem műtörténészek és költők kitalálása ez a város?

Mindjárt elpukkan, mint a szappanbuborék.

*

Velencébe még IL—14-essel sem érkezik meg „egycsapásra” az ember. Mestre-ből, a Marco Polo repülőtérrel először csak a horizontig nyújtózó, lápos-süppedékes szigethalmazt, ezt a sejtelmes tüllökbe burkolózó, kékesen gőzölgő, vízi tündérpocso lyát láttam; s noha az Adria jegyese és királynője ide mindössze négy-öt kilométer: távoli látomássá fakult tetői, tornyai, kupolái alig-alig, lélegzetvételnire, bukkantak ki a vízből, belemosódtak a napcsillámos háttérbe. A híres kék olasz ég: csupa tej-fehér ködfolt. Itt még a mocsárszag is erősen érződött.

Az *igazi*, az a második Velencébe érkezés volt; ahogy a komppal a Lido felé úszva, a Giudecca és a Salute-templom közt váratlanul kiöblösödött a laguna, a habokból Venus Anadyomenéként merült fel San Giorgio Maggiore, baloldalt elmaradt a rakpart, a Zattere, — s helyette, fejedelmi kárpótlásul, hirtelen-odaadón ledobta párafátylát a Campanile, a Piazzetta, a zömök és mégis oly légies-loggiásan könnyed Dózse-palota, a fényzuhatagban zibongó parti sétány: a Riva degli Schiavoni változatos, vörös, sárga, zöld, fehér épületsora, a kertekig, a Giardini Pubbliciig.

Lépcsőihez, hídjaihoz, tarka cölöpjeihez simulva: sütkérező hajók, törpék, és óriások, hegyesorrú, billegő gondolák.

*

Hömpölygő tömeg, shortban, ingujjban, napszemüvegben, szalmakalapban, sőt (néhány fázós olasz) fekete zakóban, nyakkendőben. Zsongó lármájukba, fényképezőgépek szapora kattogásába belekondul az Oratorony két bronz-herkulesének érces kalapácsütése: verik a harangot, ütik az időt. A hőségtől elcsigázottan ténszögű turisták izgatottan mutogatják egymásnak a baedekerből előre tudott csodát; nem is hallják tán, csak nézik, kötelező elragadtatással, meredt szemmel, a dagadó izmú szobor-sza-

racénok súlyos, egyenletes ütéseit. Egy percre még a kávéház előtt lebzselő, matrózakkal vihogó lányok is fölfigyelnek. Csak a galambok nem zavartatják magukat. Épp egy pöttöm kislány eteti őket. (Rá is röppen vagy két tucát, a karjára, vállára, fejére, s mit hagy ott, Souvenir of Venice-ként?!) A gyerekeknek ez nem giccs: síkongó öröm, vagy sirásra fakasztó ijedelem.

Szerényen, szinte inkognitóban, utcaseprők vegyülnek a tömegbe: lopva, türelmesen takarítgatják a galamb-piszkot.

„Uno, due... Ein, zwei...” A rokkant árus gumimadzagot rángat, kis bábú szök-décsel rajta. „Uno, due...” Eddig még egy darabot sem adott el a kezdetleges játékból. Mellette kövér, kedélyes, vörösrőrű, jobb torkú kartárs: miniatűr kalitkaiban gumilabda-nyomásra mű-papagájok, kanárik rikácsolnak. Talán ez rontja a rokkant üzletét? De hát ezt sem veszik. — Néha egy-egy gondolás lödörög át a téren. A motoscafo kikötőjénél ácsorognak, kék-csikos ingben, sötétkék hosszúnadrágban; sárga szalmakalapjukról kék és piros szalag csüng. Gógósen különülnek el az ál-gondolásoktól, a motorcsónakosoktól. Fecsegnek, ásítognak, időnként felüvöltenek: — Gondola! Gondola! — Pang az üzlet. — „Uno, due... Uno, due...” Egy-kettő-egy. Mint a menetelés. A rokkant már berekedt. Talán a múlt háborúban kapott idegsokkot. Most így él.

A Riva degli Schiavoni előtt két nap óta egy acélszürke, nagy amerikai naszád horgonyoz. Helikopter van a fedélzetén. Rakétái és ágyúi az eget fürkészik. Tegnap este kivilágították.

Egészen a Lidoig látszott.

Pillanatképek kisfilmre (I)

A LIDO. Másfélezer éve még Malamocco-nak hívták, a dözse székhelye volt, ma: sztárok és milliomosok strandja, buja kertekkel, pálmákkal, luxus-szállókkal, platán-fasorokkal, trolibusszal és — konflisokkal. A fényűző játékkaszinóban: rulett, baccarat, trente et quarante, a pénz orgiája. Este: a fősétány, a Santa Maria Elizabetta szikrázik, ragyog a dancing-októl, bar-októl, mulatóktól. Színes ernyők alatt zöld lombokkal befuttatott, nyitott szeparék az utcán. Ital, zene, tánc, szerelmespárok. Kábítóan kellemes, meleg nyáresték, autópáradé, zajtalanított, világvárosi hangulat. A Lidonak csak hajnalban van hétköznapija, amikor kopottruhás „bennszülöttei” munkába sietnek...

A TENGER. Ugyan. Az Adria? — hűtögetem már előre lelkesedésemet, nehogy csalódjak. Tenger az Atlanti meg a Csendes Óceán... A Földközi is megjárja. De az Adria? — S most: nézem, nézem a szélcsöndben alig moccanó víztömeget. Végre az ég is „olaszosan” kék. Ám a tenger... Olyan gyanúsán Balaton-féle; csak hiányzik a túlsó partja. Legalább nagyobb hullámokat vetne a tiszteletemre.

Hazafelé mégegyszer látom, a repülőről. Félelmetesen nagy és sötétkék. Határtalan. Egy óceánjáró — gyufásdoboznyi semmiség — palackzöld, fehérén habzó barázdát húz végtelenségébe.

LÁTKÉP. III. Henrik francia király lóháton ment föl a Campanile-be. Én a liftet választom a lépcsőtlen gyalog-emelkedő helyett. Fönről, 90 méter magasból, köröskörül kibortakozik előttem Velence; Babits szavával: „Ég és víz között gyémántos fényben áll...” A városkép varázsosán zsúfolt. A rozsdavörös, pikkelytetős ház- és kupolarengetegben a Canale Grande már első kanyarulata után teljesen eltűnik! A 3600 méter hosszú mestrei híd meritőháló hosszú nyeleként nyúlik be a lagunába: kihalássza a kikötőt, a dokkokat, a Giudeccát a Redentore-templommal, Palladio remekével, Longhena kétkupolás Santa Maria della Salute-ját, a Rialto és a Cannareggio egymásra torlódo házait, San Michele-t, a temetőszigetet, Muranot, a párában furdó Lidot, San Lazzaro örmény kolostorát, a vizen nyüzsgő motorosokat, gőzösöket; vitorlásokat. Az automata távcsövek aszerint működtethetők két vagy öt percig, hogy húsz vagy ötven lirást dobsz beléjük.

PALAZZO DUCALE. Láttam Schönbrunn talmi, Habsburg-pompáját is; milyen más ez a palota! Mennyi nagyság, büszke méltóság és — izlés! Lenyűgöző a nagy tanácssterem, a dözse trónjával, a tanácsosok faragott székeivel, a gazdag stukkózású, aranyozású, freskókkal ékes mennyezet (és ki festett itt freskókat?! Veronese!), a dó-

zséknak a falon friz-szerűen körbefutó arcképsorozata, és a — tetszik, nem tetszik — méreteiben felülmúlhatatlan, 25x15 méteres Tintoretto-kép a Paradicsomról.

A hatalmas fegyvergyűjteményben meglepetés: IV. Henrik navarrai és francia király páncélzata. (Éz a jutalmam, amiért befejeztem Heinrich Mann IV. Henrik-jének fordítását?) — És egy ágyú, a céltalan disztókédv mintapéldánya. Indázó motívumok fonjái be csövet, torkolata: oroszlánfej, tátott szájjal.

Sóhajok hídja: vékony közfallal kettősre-osztott, zárt folyosó, alig áttetsző, rácsos kis ablakkal. A rab, akit erre kísértek zárkájába, kinézni is hiába próbált. A börtöncellák (sivár terméskő, mázsás vasrudak, keresztvasak, lakatok) olyanok, akár nálunk a siklósi vár földalatti kazamatái. Csak valóságosabbak.

MERCERIA. Az Oratorony kapuboltíve alól nyílik. Szébb, színesebb nemcsak a Váci utcánál, de a Kärtner-strasse-nál is. Igazában nem is egy utca, hanem zezugos kis utcácskák ékszerként csillogó üzlet- és vendéglő-labirintusa. A neon-cégtáblák jó-része nappal is ég: zöld, piros, kék fényekbe csillagszóróznak bele az arany-, ezüst-árak, a tömördek muranoi kristály fényei. Mint az egész városban mindenütt: itt is igen nagy tisztaság, rend. És óriási forgalom.

A kereskedők „fogják” a vevőket. — Signore, gyönyörű muranoi üvegáruim vannak. Jöjjön velem — csábít maga után az egyik. Tiltakozom, hogy nem, dehogyis, hiszen nincs pénzem, úgysem tudok vásárolni. Legyint, hogy nem fontos: sorra fölgújtogatja a villanyokat a belső helyiségekben. Üvegázák, kristályok, szobrok, dísztárgyak négy teremben. Ezeregyéjszakai tündöklés. Ingyen.

Megmutatja a kis műhelyt is, ahol korallgyöngyöt készítenek. Örül, hogy most már magyarok is jönnek Velencébe.

RIALTO. Köszöntlek, Goldoni! Ahányszor a Rialtohoz megyek, mindig találkozunk. Szobrod szelíd mosollyal tűnődik a barátságos kis San Bartolomeo téren. — Séta közben megállok az egyik hídon. Leengedték a kanális vizét, gerendákkal támasztották ki kétoldalt a házak omladozó, zöldpenészes alapzatát, kotrógép dolgozik a fenéken, s a munkások térdig süppednek a nyúlós, fekete sárba. — A következő hídon: koldus. (Egyébként kevés van a városban.) Színes krétával, gyakorlottan, ügyesen, Tjepolo-képet másol az aszfaltra. Papírdobozába időnként beleszörren egy-egy százlírás.

A Rialto-híd bazárjai... Mennyi „Velencei emlék”! Valódi és álkorallók, mindenféle műtyürek, „ezüst”-gondolák, csatok, Sóhajok hídjával kivert övek, üvegnyakláncok, tarka kacatok. Akárcsak a Dózse-palota árkádjai alatt. Többségük: ízléstelen ócskaság.

Ebben a nagy melegben a legüdítőbb látvány: a zöldségpiac. Hogy harsogja zöldjét a káposzta, a kel, a petrezselyem, az árticsóka! Hogy csorog a kis szökőkutak tálkájába állított kókusz-gerezdekre a friss víz! Micsoda halmok zöldbabból, fejes-salátából, narancsból, almából! S milyen harsányan dicséri mindenki a maga áruját! Különben: jogosan. Egészséges, szép, kifogástalan, s tisztán, esztétikusan elrendezett minden. A kifeszített ponyvák alatt, a légmentes piac üde zöldség-párájában még a hőség is elviselhető.

Feltéve, hogy a szél nem hozza erre a halpiac szagát.

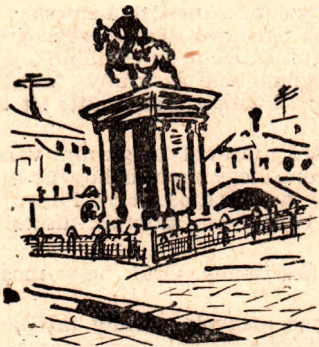
Lovasszobrok a templomban

Össze-vissza bolyongok, szűk kis calle-kon, campiello-kon, sottoportico-kon, két-három lépcsős, aprócska ponte-kon át; mégis: toronyiránt, fölösleges kerülők nélkül tartok a „Zanipolo”, a San Giovanni e Paolo templom felé. Hiába, csak jó volt az otthoni térképtanulmányozás! Sohasem jártam még erre, de tudom az utat. A pár könnyű szélességű utcácskák, a calle-k, a négyszögbe vont, fátlan, kutas kis terek, a campiello-k, a sötét, rejtélyes, árka-dos átjárók, a sottoportico-k, a kecsesen ívelő játékhidak, a ponte-k: máris meghitt ismerőseim. Egyetlen várossal sem barátkoztam meg ilyen hamar. Lehetetlenség, hogy eltévedjek. Lám, máris a cél közelébe értem: Sestiere San Giovanni e Paolo — nyugtat meg egy tábla. Velence hat kerületre, sestiere-re oszlik, ősidők óta. Háza-it is eszerint számozták, s így előfordul, hogy a 4539-től tíz lépésre a 6387-be botlunk; postás legyen a talpán, aki itt eligazodik a négy-jegyű számok, a sok azonos nevű calle, ponte és megymás közt.

Tíz percnyi révedező bókászás után, magamnak is meglepetésül: Colleoni lovas-szobra alatt állok. Ez aztán az ösztön, az irányzék! — dicsérem meg magamat, ámbar

egy pillanattal előbb még fogalmam sem volt róla, hogy ennyire a tér közelében keringek.

Derék condottieri! Velel ugyan elbántak. A Szent Márk téren akartál állni, de a Nagytanács csak ide méltatott. Különb: kit érdekel az, hogy ki voltál, hol harcoltál, mit követeltél érdemeid jutalmául? — Verrocchio tett halhatatlanná, nem a csatáid. Verocchionak köszönheted, hogy ma is ilyen fenségesen lovagolsz, beleszökessz a TV-antennák sűrűjébe, túlrugatsz rajtuk, túl a templomon, a téren, a felhők közé. S haragosan rázod le sisakodról a pimasz galambokat.

Colleoni szobrához többször is visszatérek. Ám a legfurcsább élményem az, hogy a Zanipolo-ban a zsoldosvezér három pályatársát is szoborra méltatták. Aranyozott falovakon feszítenek.

Lovasszobrok a templomban... Izlés dolga. Én nem szeretem a fehérre meszelt, puritán protestáns templomokat, s ha mást már a keresztyén hit nem nyújthat, legalább szépséget, művészetet nyújtson. Esztétikai áhitatot, hajdani kálvinista létemre, csak katolikus templomban érzek. (Mivelhogy buddhistában még nem jártam.) De mindennek van határa. Velencében nem volt nagyon aggályos a szent római vallás. Ezeken a gátlástalan gyilkos, rablólovag condottieriken kívül a kereskedők is helyet kaptak isten házában. „Mercatori optimo” — olvasom az egyik márvány sírkő feliratát. S elképzelem azt a jóságos kalmárt, aki úgy megszédte magát üveg-, csipke-, szövet- és egyéb üzletein, hogy gyászoló családjá nyomós érvekkel tudta

meggyőzni a monsignore-ékat: itt a helye, a feltámadásig. Igaz: Velence a kereskedelemről élt, templomai is abból épültek.

Kodály műve jut eszembe: a *Jézus és a kufárok*. „Kötélből ostort fonván, kihajtá őket a templomból...” Kikergette őket Jeruzsálemből, s akkor ide jöttek, Velencébe.

Több mint ezer éve dívik itt a templomépítés, hálaból, fogadalomból, pestisjárvány alkalmából, hiúságból és hivalkodásból. Léven csaknem 200 templom, ezer év alatt ez átlagban öt évenként egy új templom alapkölerakását jelenti. S ha én egy hét alatt mindet meg akarnám nézni, napi harmincöt templom lenne a „normám”. Teljesítményem a kevesébb: megelégszem a Zanipolo-val, a Frari-val, a Salute-val és a Gesuati-val.

Szent Márk bazilikáját, persze nem hagyhatom ki a látnivalók közül. Mérföldtömegű arany és mozaik, hullámosra süllyedt kőpadló, mesteri faragású szószékek, s a főoltár háta mögött, külön belépődíjért mutogatott Pala d'Oro: aranyba és drágakövek közé keretezett, email miniatűrökből álló, 3x2 méteres tábla, — s a Tesoro, a kincseskamra, ahol mesés értékű kelyhekben, ereklyetartókban sárgult csontokat, koponyákat s egyéb kegytárgyakat őriznek. Groteszk és elszomorító látvány, a XX. században, ez a primitív fétis- és amulettkollekció: a kétes eredetű „szent” kezek, ujjperecek, izületek, porcogók.

Még Dandolo dózse szép szarkofágja is szívderítőbb. Nem is szólva a monumentális keresztelomedencéről, amely a szüntelen megújuló (s egyedül érdekes) életre tereli a merev bizánci mozaikokban nem sok örömet lelő figyelmemet.

*

Santa Maria Gloriosa dei Frari. — Ezzel a templommal már legkedvesebb fordításaim egyikében, Meyer regényében is akadt dolgom. Jürg Jenatsch itt, a minoriták „vörösén csillogó” dómjában férközik Rohan herceg közelébe, hogy balszerencsés párbaja után védelmezőt, pártfogót találjon a bőrre pályázó, ellenséges Velencében.

Mi minden van ebben a templomban is! Foscari dózse szoboralakja, mint baldachinos ágyon, úgy fekszik koporsóján; a Pesaro-k mauzoleumának terhe alatt négy nagy szobor görnyed; minden bejárat fölött szobrok, domborművek tömege.

Amikor belépek, valaki épp orgonál. Döbbenetes a Frari akusztikája! Hallottam

én már orgonaszót a pécsi, szegedi dómban is. De ahogy itt zeng! Valósággal örvénybe kavarja, szárnyra emeli, felröpíti a gigászi oszlopokat, Canova és Tizian óriási márványsíremlékét, a melléktolókat, a korust, a dózsésirokat, mauzoleumokat; s a dal-
lam viharában rezzenetienül égne a mennyezetről aranyláncon lógó, piros lángú
kandeláberek, míg a főoltár mögött Mária valóban mennybe szállni látszik Tizian
pompázó Assunta-ján.

A Frari: Velence legfenségebb temploma.

Tanyák a lagunán

Burano és Torcello messze kint van a lagunán, másfélórányira Velencétől.

Hogy a laguna milyen mérhetetlenül nagy, az föltről, két-három ezer méterről látszik igazán; onnét már féligmeddig áttekinthető, Chioggiatól legalábbis Buranoig. (A Gazzettino-ban olvasom: három kalandra éhes, Afrikába készülő fiú hat hétig bujcskázott a lagunán, amíg a rendőrség elfogta és hazavitte őket. Elkötöttek egy bárkát, és csak a kedvező szélre vártak, hogy nekivágjanak az Adriának!)

S hogy Velence milyen vízenyős-laza iszapra cölöpözött elképesztő palota- és templomtömkelegét, azt is csak akkor értettem meg, amikor már végighajóztam a laguna egy részét, Torcelloig.

Zsombékos, tocsogós, nádasos szigetek sora közt, a víz sekélysege miatt végig kikövekelte útvonalon közlekedik a motoros. Vizisárnyasok, békák, gázlómadarak elizuma ez a táj. Közben fel-feltűnik egy-két magányos „tanya” is, magas kőfallal kerítve. (Mintha nem ölelné mindenfelől amúgyis a víz! Persze: a népvándorlás kóbor nomádjai, sőt, a magyarok is eljutottak idáig valaha, s a laguna népe inkább félt, semmint megijedjen...) Akad olyan is, amelyik már romokban hever, félig vízbe süllyedt, gazdátlan, elhagyatott. De a falán, krétával, választási felirat maradványa: *Vogliamo Dottore* (elmázolt, olvashatatlan név)... Vajon ki lehet ez a doktor, kit akartak képviselőjüknek a laguna lakói?

*

Halászbárkák ringatóznak a buranoi kanálison. A nyitott ajtajú, szegényes szobákból szinte egyenesen a vízbe lehet lépni, olyan keskeny a járda. A tágas, de eléggé sivár főtérén vadul perzsel a nap. Jólesik a templom hűvöse. A nagy Tiepolo-képet, mérsékelt kíváncsiságunk tárgyát, a sekrestyében találjuk meg, halomba hányt, átíz-
zadt, s a hőségben orrfacsaróan „illatozó” miseruhák közt. Miután Tiepolóból úgyis többet láttunk már a kelleténél, sietve menekülünk, ki, a főtér katlanába. Még ott is jobb...

A csipkeverőnők „iskolájában” harminc-negyven különböző korú lány és asszony végzi monoton munkáját. Ülnek a tanteremben, arccal a bejárat felé; hátuk mögött, a terem végében, a katedrálánál egy apáca. Mindnyájan imádkoznak. Egyszerre, fennhangon. S közben dolgoznak. Középkor a mában. Avagy: a tökéletes „*Ora et labora*”, imádkozzál és dolgozzál.

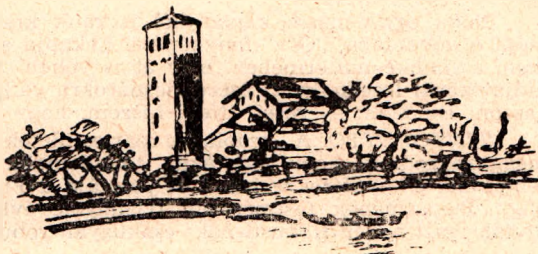
Az apácák méregdrágán árulják a csipkét.

*

Lugasos kerti út tövében kötünk ki Torcellón. A gyatra klasszicista szobrokkal szegélyezett út a templomhoz vezet. Ebben az ezerháromszáz éves templomban a néphit szerint még Attila is járt. A főoltár romokban, a hátsó falat beborító bizánci mozaik is omladozik.

Torcello lakói Altinum pusztulása után költöztek ide, még az V. században. Ma mintegy száz-százötven család lakóhelye, s Velence zöld-séges és gyümölcsös kertje.

Csöndes, elbűvölő kis sziget. Csupa napfény, lugas, kert, tele terebélyes fügefákkal, kőasztalos, kőpados, árnyas zugokkal, pázsitos tisztásokkal. Tibullusra gondolok: „*Sed Canis aestivos ortus vitare sub umbra arboris...*” — „Kanikuláson

fák árnyéka fedezzen a hőtől..." Igen: az egész szigetre a római elégia-költők derűsenmeleg, hűs vizet áhító idilli hangulata borul.

*

Van itt egy kis etruszk múzeum is, és a templom közelében jelenleg is folynak az ásatások. Torcello Velencénél is ősből település. A különös szobrocskák, vázák, használati tárgyak, egy számunkra még ma is titokzatos világ hírnökei, több ezer évre vannak Torcello modern, kerthelyiséges, fagyalt- és presszógépes trattoriájától.

Az ivó falán: fényképek Erzsébet angol királynő és férje torcellói kirándulásáról és — Winston Churchill akvarellje...

Erzsébet csinos és szép, az akvarell finom és ízléses.

*

Muranót csak a kis temetősziget választja el Velence északkeleti partjától. A Fondamenta Nuovaról tíz-tizenöt perc alatt át lehet érní. Tulajdonképp: külön város, — de én az egészből csak az üvegyár egyik műhelyét láttam. Oda is valami hátsó raktárajtón át vezettek be.

Három nyitott kemence izzik a pár négyzetméternyi teremben. A mester, aki „bemutatót” tart, a sárgászörösen olvadó-csorgó üvegmasszából öklömnyi darabot forgat a fűjörűd végén, s különféle csípőfogókkal pillanatok alatt lobogó sörényű lószoborrá formálja. Ahogy bal kezével a rudat pörgeti, jobbkéze meg boszorkányos gyorsasággal jár: alig lehet figyelemmel követni. Talán negyven másodpercre volt csak szüksége a parányi szoborfigurához.

Végül: nagy luftballonná fúj fel egy üveggömböt, s elpukkantja a padlón. Az üveg hatalmasat durran. A mester nevet. Nyilván ez a fő attrakciója az idegenek számára.

*

A bemutatóteremben nekem is nevetnem kell. Rettenetes rózsaszín üvegcsillárok (bordélyházak szalonjába illenének), förtelmes szobor-giccsek a szivárvány minden színében, vacak üvegkalárisok, rikitón ízléstelen „dísz tárgyak” — a gyár itt akar elsózni minden bővít. Bent Velencében, a Mercerián vagy a Frezzarián ugyanilyen áron igazán szép, művészi muranói áruk kaphatók...

A gyár bővli-megbízottja savanyú arccal kísér ki minket.

Senki sem vásárolt.

Pillanatképek kisfilmre (II)

GONDOLÁBAN. A San Zacharia tornya kissé ferdén hajlik a csatorna fölé, mintha nézegetni akarná magát a vízben. Keménykötésű, szívós ház-aggastyánok; tölcser alakú, több száz éves kéményeik talán még a régi Velence nádtetős faviskóit is látták. Járda errefelé nincs, a víz a kapuk lépcsőit nyaldossa. Többnyire kiürített, raktárszerű, dohos és sötét, törött ablakú szobák nyílnak a kanálisra; a földszinti helyiségek közül csak az utcára nézők lakottak.

Gondolásunk tempósan meregeti hosszú evezőjét, le-legörnyed az alacsony ívű hidak alatt. Mozdulatai kiszámítottak, takarékosak; a kanyarok előtt elnyújtott, figyelmeztető kiáltást hallat, s fordulás közben fállábbal a falnak támaszkodik, úgy löki tovább a csónakot.

Néha egyik-másik kapualjból is ránk kiált valaki, s összesodort papirosdarab repül a gondolába. „Orv”-fényképész. Lekapja a gondola utasait, s este, megadott címen, a főnöke műtermében, már át is vehető a fénykép. Kollégái esténként a Riva hidjai körül leselkednek. Szerelmespárookra vadásznak. Ha elmegy az illető a képért: haszon. Ha nem: — rezszi. (Nem hiszem, hogy ráfizetnének...)

TINTORETTO. A „scuola”-k ipartestületek voltak, a céhekből fejlődtek ki, s úgy meggazdagodtak, hogy palotákat, templomokat építettek. A Scuola di San Rocco temploma és gyűlésekre használt palotája a Frari mellett van: földszinti és emeleti nagy üléstermének festményein tizenhét évig dolgozott Tintoretto. Nem hiába hívták igazi nevén Robusti-nak: csakugyan robusztus, titáni. Telefestette egész Velen-

cét. Hallatlan munkabírás! Bibliai témájú, roppant vásznai, freskói lélegzeteállítóak. A lépcsőfeljártat megrázó erejű képeit vagy a „Menekülés Egyiptomba” címűt óráig lehetne csodálni.

Pedig én nem is szeretem. S a San Rocco két kisméretű Tizian-képét igazabbnak, nemesebbnek, *nagyobb*nak érzem.

„*IGLÓI DIÁK*”. Ahányszor csak kiszállok a vaporetóból a Ponte della Pagliánál: a Serenissima társaság magyar hajóskapitánya már messziről rám nevet, integet. (Huszonhárom éve él Velencében, apja olasz volt, de anyja révén magyar-nak vallja magát.) Anyanyelvét kifogástalanul, bár némi homlokráncolással, gondolkozva beszéli; apai nyelvéen viszont... Hű, hogy peregnek, csattognak-pattognak a zamatos olasz szitkok, amikor veszekszik! Saját kis bérbe adott vendéglőjében egy-egy „ombra” (kis pohár veronai vörös) mellett újra és újra Budapestről faggat. Elmondom, mennyire megváltozott, megszépült a város. Összel okvetlenül hazalátogat, igéri. Persze, főleg az érdeklí: csinosak-e a nők Pesten? — Megnyugtatom... Felvilágyozva meséli el, hogy valamikor filmen is szerepelt: az Iglói diákok-ban. (Még mindig jóvágású, úgynevezett „fess” férfi.) Megkérdem: emlékszik-e Jávor Pálra, a film Petki Palijára? — Fejét rázza: — Régen volt, nagyon régen...

SIROCCO? Naponta háromszor zuhanyozok és kétszer fürdöm. Mire felöltözöm, megint folyik rólam a víz. A Rezzonicóban, ahol csak Guardi képeit és a bábszínházat néztem meg (ki győzné ilyen melegben végigjárni három emelet ötven termét?), az őt azt mondta, sirokkó van. „Fa caldo, molto caldo” — törölgette holmókát, és lelkesen ismételte, hogy ennek a nagy hőségnek a sirokkó az oka. A Lidón a Villa Roma kedves, fiatal portásfiúja ettől olyan izgalomba jött, hogy fél óráig magyarázta nekem, mi is a sirokkó. A Rezzonico óre tévedett. Most szélcsend van, a sirokkó pedig a tengerről fújó *forró* szél...

Elképzelttem *ehhez* az időhöz még a forró szelet, s noha kíváncsiságból, kósolóul, azt se bántam volna, mégis örültem, hogy ezek szerint nincs módomban megállapítani, *milyen* is az igazi, velencei sirokkó.

HOLTAK SZIGETE. Vörös kőfal övezi; szelíd boltívű kapui fölé sötétzöld ciprusok, piniák magasodnak. „Servizio gratuito”, ingyenes vaporetto-járat a Fondamenti Nuováról. Velencében a temető is a vizen van. Elvarázsolt temető. „Sìt tibi terra levis”, legyen neked könnyű, ne nyomjon a föld — kívánták halottaiknak a rómaiak. Hát itt könnyű, már-már súlytalan. Hisz félig víz.

Árkádok, lépcsők, rózsalugasok; teraszok, magnólia-fák, márványkripták; urnák, szobrok, fasorok, virágágyak; s megintcsak árkádok, lugasok, magnóliák... Meg ciprusok; sok-sok ciprus, tamariszkusz.

Szűk, nagyon szűk helyen pihennek itt a halottak. Zsúfolt ez a temető, de: a kertben szegény mai Velence legszebb virágoskertje. Nem olyan komor és romantikus, mint Böcklin híres festménye. Pompa, szín, napfény, ragyogás, derűs nyugalom.

SAN MARCO HARANGJAI. Most mégiscsak ledől a Campanile! Ha ettől sem... Egyszerre kondul meg őt óriásharangja: s bennük zeng-bong Velence minden hajdani nagysága, hatalma, dicsősége.

Ürnap körmenetre készül az Adria jegyese.

Megszólalnak a hangszórók: valaki, talán az egyik püspök, az ünnep jelentőségéről beszél; szavait franciául, angolul is tolmácsolják. — Csak németül nem! — dünnyögi mellettem, nem komolyan, nem neheztelve, inkább humorizálva, ironikusan egy hang. Kiejtéséről akkor is tudnám, hogy osztrák, ha nem tenné hozzá: — No persze; Dél-Tirol miatt...

Aztán újra a harangok. Zúg-zeng a hatalmas Piazza.

A Prokuráciák ablakaiban bordó és kék bársonytakarók; a Bazilika előtt, a cédrusoszlopokon: zöld és arany zászlók lobogása.

Mire a menet elindul, lassan bealkonyul.

San Marco harangjaiban a tenger vihara tombol; reng a torony, megremeg az egész tér; riadtan, csapatostól rebbennek föl a galambok.

Térzene, csárdással

Kalmárok és dózsék, üvegfüvők és gondolasok, kalandorok és besúgók, művészek és kurtizánok, álarcos nemesek, surranó orgyilkosok hajdani világa; kertek és

templomok, hidak és kanálisok, kiskocsmák és paloták, színházak és ólomkamrák, bronzkutas terek, tekervényes sikátorok másfélezer éves városa: legyűrte-e a szárnyas oroszlán a szárnyas Időt? Jegyese, királynője vagy-e még a tengernek? Hatalmad odavan, de eleven-e még szépséged varázsa?

Ma már nincs dózséd, aki a díszhajóról, a Bucentoróról évenként az Adriába vesse gyűrűjét, s eljegyezzen a tengerrel; nincs mindenható Consiglio Maggiore-d, Signoriád, Nagytanácsod; a Dózse-palota kis bírósági termében, a hirhedt „oroszlán-szájba” senki sem dob be titkos följelentéseket; nincsenek lovagi tornaviadatok a Piazzán, s nincs íjászverseny a Lidón; eltűntek a kémek, az összeesküvők; elnémultak a patricius-házak hangversenyei; asszonyaid sem járnak már drágakövekkel borított arany és ezüst köntösben; fényes palotáid még dacolnak az idővel, de törvény-szék, bank, postahivatal, zálogház, iskola, szálloda, múzeum, képtár lett belőlük.

Gazdagabb, színesebb, szebb volt az a világ? Nem hiszem.

Nem érti a történelmet az, aki, nagy multadhoz képest, törpének fitymálja jelenetét. A Piazza di Roma autogarázsa, a Giudecca nyugati végében épülő modern városnegyed nem úgy szép, mint a Ca d'Oro, a Zecca, vagy a Palazzo Pesaro. A templomokban mikrofón és tolmácskészülék van; az eldugott, parányi trattoriák söntésében Dreher-sör és televízió; a Campanilében lift és távcső; a vízvezeték friss vize harmincöt kilométerről, a hegyekből jön; a szúnyogokat kiirtották; az Arzenálban ma nem evezős gályák és vitorlások, hanem több ezer tonnás óceánjárók készülnek; a kávéházakban tánczene szól; üzleteidben ma is ott a világ minden áruja.

Hatalmad odavan; de vajon a szépség a hatalomból, az erőszakból fakad-e? S nem százszor inkább a szorgos alkotókedvből, a békés munkából?! — Szép vagy, Velence, szép és fiatal. Mert nem kövesült rád a múlt, mert napról napra vidáman ébredsz, élsz, és dolgozol. Amíg királynő voltál, nem voltál mindig tisztességes. Zsoldosaid dúltak, fosztogattak, kereskedőid csaltak, loptak, nemeseid dőzsöltek, dáridóztak, papjaid hazudtak. Ki merné azt mondani, hogy *ettől és ezért* lettél az Adria csodája? Szépséged: nem az innen-onnan összehordott zsákmány, hanem a hősi építés, a büszke öntudat, a tökéletes műalkotás, a hibátlan harmónia szépsége. Szépséged: a béke szépsége. Maradjon is az, örökre.

*

A Piazzán már hangol a zenekar. Még egyszer visszanézek az esti lagunára: kéken, sárgán, zölden, pirosan villognak a Lido neonjai, a vizen narancs szípkarkákat táncoltatják a cölöpök lámpái.

Leülök a Loggetta aljába; mulasztásaimat leltározom.

Hát igen: úgy lett, ahogy gyanítottam, sok mindenre nem volt időm. Nem kerestem meg Cornaro Katalin ciprusi királynő szülőházát, Goethe szállodáját, nem jártam Goldoni, Marco Polo házában, „elblicceltem” másfélszáz templomot, az Accademia-t, nem jutottam el San Lazzaróra, a Giudeccára, nem kerestem meg Rilke velencei lakóhelyét, a Palazzo Valmaranát, a Cannareggio városrészt, az Arzenál és a San Giorgio Maggiore kertszínháza is legközelebbre marad... Továbbá: megtekintésre vár még több száz Tintoretto, több tucat Tizian és Veronese, valamint... De hagyjuk, mert elcsüggedek.

Mi a csudát csináltam én itt egy hétig?! Hiába jártam reggeltől estig a várost? A felét sem láttam? Kétségbeejtő. Mire elég ez? Csak arra, hogy többre keltsen vágyat:

„és nem lehet a szív soha betellett:
elégedetlen mindig az eléggel!”

*

Hömpölygő tömeg. A téren három zenekar játszik egyszerre: kettő a népszerűbb kávéház, a Quadri, egy meg a túlsó oldalon, a Florian előtt. Reflektorfény tapad a Bazilika kék-arany homlokzatára. Az Oratorony bronz-szaracénjai fekete sziluettet rajzolnak az égre. A galambok elültek. De a bazárokból és a Mercerián még pezseg az üzlet. A Lido és a San Zaccharia közt cikázó vaporettók még mindig ontják utasaikat.

A Quadri két almazöld szmokingos hegedűse mindenkit átcsábít a Florian elől. Virtuóz játékosok, áradó jókedvvel húzzák, majdhogynem táncra perdülnek. A matrózaikba csimpaszkodó lányok dúdolva verik cipőjük orrával a ritmust. Álmatag nyár-esti zsongás, kacajok, sikongatások, taps és zene, báli nyüzsgés a Piazzán.

A Campanile hegyéről éjbe lebben az angyal.

„Egy ablaknál állj meg, cigány...” — üti meg most fülemet a dallam. A Florian zenekarának játékból szűrődik ide, alig hallhatóan, egy-két ütem. Mire átrohanok, már csárdásokat húznak. De milyen remekül! Miután az „Akácós út”-tal a giccsnek is megadták, ami neki jár, — áttérnek a népdalokra.

Szól a zene, pattog a magyar csárdás a Szent Márk téren. Otthoni lakodalomban, talpalávalónak sem húzzák különbül.

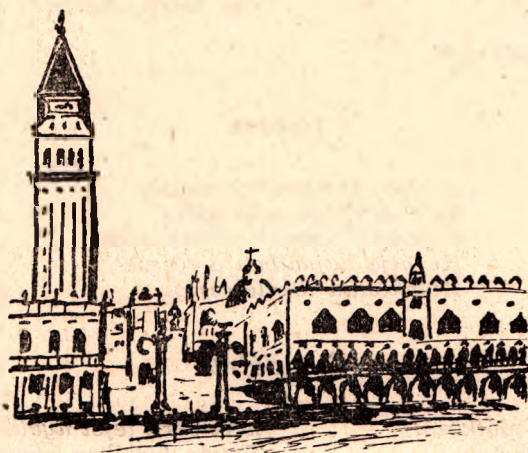
S hogy még valószínűtlenebb legyen az egész: a kis amerikai helikopter kivilágítva röppen át a Dózse-palota fölött, leír egy kört, s szép lassan leereszkedik a fényben úszó csatahajó fedélzetére.

Most már igazán nem hiszem el ezt a várost. Nincs is.

Holnap indulok haza. Holnapra elsüllyed a Bazilika, a Campanile, a Szent Márk tér, elapad a laguna, összedől a Dózse-palota, megszűnik a város.

Elpattan, mint a szappanbuborék.

1962. június.

(A szerző rajzaival)

Károlyi Amy

Víz és szél

Messze úsznak a lámpás hajók
e szalagon vont lampionos kertek,
messze ringanak e pávák
míg árny-fényeik közel rezegnek.

De amazok már háttal állnak,
szélvált odukban beteg gémeik,
éveik sírboltjába zárva
a fényre hállyog mögül néznek.

Itt szúr a fű és a homok,
a szél konok és szomjazó,
bár hullám dörren odalenn,
a lélegzet mint a só.
Kit áramlás ide sodor,
sorsa kötélén száradó

Hideg kavicsra rongyos hálók,
egy lapos hullám belevet még
üres kagylót, kocsonyás algát,
lakatlan csigaház: az emlék.
Szárak kagylók, széljárta évek,
feljebb a kövült örömek
szétfutó nyája legelészget.

De azok háttal állnak
meszes köpenyegbe zárva,
nem pörkölhethi őket villám,
a vezeték-zsinór elvágva.

Szemek nélkül és bő kabátban
állnak a szeles hegygerincen,
akár a vakok úgy vonulnak,
egy fillér sincsen a kezükben.

Szigliget, 1961. szeptember 10.

A rózsza

A rózsza önmagának nyílik,
ha el is dobja takaróját
engedve: szemek érinthessék.
Ki látja hajnalban a rózsát?
Ablaktalan tökéletesség.

Csendélet

Nyúzott tehénfő, csodálkozó,
se számonkérő, se vádoló
s még bús sem, épp csak megmerevült
kék szemében a rét, s elnehezült
felhők futása. Mintha szeliden

nem vért: tejet nyaldossa szája széliről.
Szeme ködében hentesbárd pihen.
Se jót, se rosszat: nem tud semmiről,
nem ugrált réten, nincs múlt, nincs jövő
Mészáros pultján véres marhafő.

Meduza

A verejtékem keserű,
véreimből száll a mérges pára.
Vízzel, kenyérrel jut belém,
mit délben eszem s vacsorára.

Idegen nyált izzad a máj,
szavam csengése idegen,
amint villásan, sziszegőn
gyanútlan számon megjelent.

Gyűrűző, kemény érkötél:
ez az én vérem? Mint kosárba'
retteg a szív önnönmagától,
csörgő kígyótól a madárka.

Triptichon

I

Felhőbe gomolyodik a rom.
Hol végződik a márvány,
hol kezdődik a pára?
Az istenek kénye-kedve
hintáztat itt is, ott is,
párán lépdeliünk fennen,
szemöldöke mélybe hullat
s röppenünk mosolyára.

II

Hajadon-isten komoly homloka,
sötét szeme,
törött mosolya.
Mennyekből szálló márvány korona,
isten-arc lebeg a dombokon.
Égi habokon átszűrt napsütés,
tétova mosoly, felhő-szirom
dereng a tömör kő-vonásokon,
búcsúzó és mégis biztató,
az átváltozás titkával rokon.

III

Galambhajlásu vállak,
állak, derekak
turbékoló erdejéből
mi maradt?
galambhajlásu kődarab.
Athén, 1959

Makay Ida

Egy emberszabású bölcsre

Unottan mosolyog. Úgy hordja blazirt mosolyát
mint gomblyukban a szekfűt a régi gavallér.
Mert megvet mindenkit tiszta szívéből, épp ahogyan
tiszta szívéből teljes erőből imádja magát.
Visszajára fordítva imigy a krisztusi törvényt.
Egyébként nincs más indulata. Csak érvei vannak:
Tempósan megmagyarázza: mekkora ostobaság
tisztelni a vént, szeretni szülőt, vagy gyereket.
Embertársairól csak idézőjelesen szól
messzire nézve fölöttük, ilyenkor úgy hiszi: bölcs.
Nem hagyja meghatni magát. Ha szó esik emberi kínról
fölvonja a vállát és ásít szórakozottan:
Megkínzottak? Elítéltek? Ugyan, mi dolga velük?
Holt és élő költők versét citálja hibátlan
s mindezt itél okosan, de egyért sem lelkesedik.
Precíz és hideg ő. Akár egy számtani képlet.

De nézd csak az arcát, ha netán sérelem éri:
mivé lesz akkor a márványhús mély nyugalom!
Lángot vet ilyenkor a jég-szem, olvad az arcon a lárva,
és elhinnéd már-már: akár egy ember, olyan.

Hajnal Gábor

Nem látványos cifra pokol

Az esőcseppek konokon
kopognak a kalapomon,
mint számonkérő halk szavak.
Mattszürke téli ég alatt
el-elakad lélekzetem,
köd, pára, füst tör ellenem.

Kérdem szívemet: mit akarsz?
Nem volt elég a bú, kudarc?
Csúszós az út, rideg a lég,
közel a vég, semmise iéd.
Inged alá nyirkos hideg
bekúszik s fáj csont és ideg.

Rendben van. Nemcsak a világ
volt mostoha. Hiába rág
sziveden kétely. Ostobán
bámulsz kudarckor ostorán.
Gorgó arccal néz az idő,
e harcban csoda sose jó.

Nem látványos, cifra pokol,
tűznyelv, káromkodás, ahol
recept szerint sülsz, várt reád,
ha vívtál magaddal csatát.
Bírod voltál, konok kemény,
s mert kellett, virtusból legény.

A nép? Haza? Mily szerelem?
Üzött a kín, reménytelen
vágyódás, harc — így telt időd.
Konokan állsz a sors előtt
és felmutatod életed:
a lélek mást nem tehetett.

Galambosi László

Óceánokon

Hányszor merített alá küldetés
hálóként, hogy hozzam föl a gyöngyöt,
lebegtem szépség korallfái közt,
tapintottam bajjal teli gödröt,
gond-uszonyok vontak félhomályba
a mélység iszapszagú peremén,
alázuhantam, fölrántódtam újra,
árnyékom fölött imbolygott a fény.
Rángtak rajtam cetfogú fájdalmak,
önmagam foltoztam magam újjá,
vágytól voltam súlyos, szétszakadtam,
úgy éreztem, mintha örvény húzná
zsinórjaim, cibált a végtelen,
le-föl lengtem, köröttem kialudt
a kék lángokkal úszó értelem.
A gyöngy kihullott mindig belőlem,
merültem mégis, nagy kéz merített,
pihenni vágytam, örök lebegés
szállottja lettem, hányódásomat
nem válthatta meg nyugalom-sziget.

Ha okos vagy, mint a kígyó

Katt-katt-katt. Az altiszt sorba kattogtatta a kapcsolókat. A neoncsövek jóval későbbben kezdtek villogni, halkan sercegetek, aztán hideg, közömbös fényt vetettek a fehér falakra.

Már a villanások közben észrevettem a szobrot. Felszikkasztott az első dühös fénycsóvában — és aztán már a pillanatnyi puha sötétség sem tudta eltakarni előlem.

Gyűlölöm a neont. Hideg, fehér fényében a tárgyak lelkükvesztve hevernek egymás mellett, lehámlik róluk minden emberi melegség.

A terem magas volt. Magas, boltíves és fehér. Nem tudom magamban felidézni anyám hangját.

A homály észrevétlenül lopózott be a szobába. Összefolytak előttem a betűk. Kint még világos volt, egy darabig bámultam az ablak világos szögletes foltját — aztán a falakon is fehér, kék, vörös téglalapokat láttam. Az ismerős tárgyak egyszerre távoliak és érthetetlenek lettek. Ebben a homályban nem lehetett kényelmesen elterpeszkedni, hátradőlni a széken. Figyelni kellett. Minden idegen lett. Kiáltani akartam. S akkor bejött anyám. Leheletfinom, könnyed, kis árny, odasurrant az asztalhoz, levette a lámpa cilinderét és belelehelt. Hallottam a rongy nyisszegését a nedves üvegen, aztán sercent a gyufa. A láng kihúzta magát, megnőtt a cilinderben, egy kettőt bizonytalanul lobbant.

— Vizezik ezek a petróliumot — mondta anyám, de akkor már puha fény úszott körülöttünk. Kint egyszerre sötét lett, az ablak most már feketén bámult befelé.

Mindenre emlékszem, a barna, rovátkás mestergerendára, a négy védelmező falra, a téglából rakott, fehérre meszelt tűzhelyre, a bútorokra.

Csak anyám hangját nem tudom felidézni. „Vizezik ezek a petróliumot.”

A fal mellé állították sorban a szobrokat. Fésűlködő lány, martinász, két Petőfi, szökökűtterek, meztelen fiúk, lányok. Anyaság. Puffadt, kifejezéstelen csecsemők. Az anyák mereven belebámulnak a levegőbe, az arcukon idegen, hazug öntudat. A testük picit előredől, a lendületet a kéz a végtelenbe szeretné röpíteni. De csak az orrig sikerül. Ezeket ismerem.

Tudtam, hogy a szobrot Bánó Gellért csinálta. Nem mertem odanézni. Nem szem előtt állt. A terem sarkába tették, közömbösen. Behordták a szobrokat a zsűrinek. A szállítómunkásoknak nem kötelességük ítélkezni. Behordták és kész. Egyikben másikban talán megragadt egy mozdulat, egy arckifejezés, vagy valamelyik póz. De a szobrokat sorba rakták. Érkezési sorrendben, valamennyit a fal mellé.

Nem mertem odanézni. Hallottam magam mögött a beszédfoszlányokat, a zsűritagok beszélgettek. A hangok elúsztak a fülem mellett. Nem is akartam odafigyelni. De azért feszülten hallgatóztam. Hátha Vizsó is észrevette már. De Vizsó nem szólt. Csak Melczer és Bokros hangját hallottam, időnként közbeszólt Ray Ferkó is. Közömbös, semmitmondó dolgokat mondott.

— Akkor talán kezdjük — mondta Vizsó.

Csend lett.

— Igen — mondtam én — igen, kezddetjük.

A szobor ott állt a sarokban.

Anyám pápaszemmel olvasott. Régi, ócska szemüveg volt, a bolond gróftól kapta.

— Ezzel talán jobban lát, próbálja meg — mondta a bolond gróf és esetlenül kaparászott a zsebében.

— Egyik szára letörött — tette hozzá aztán.

— Mint a kukker, gróf úr! — mondta boldogan anyám és bal kezével fogta a szemüveget, hogy le ne essen az orráról.

— Kössön rá cernát, vagy a gyerek csinál rá egy drótot, igaz, gyerek?!

— Igaz — motyogtam gyorsan és nem mertem a bolond gróf szemébe nézni.

Ma már nem szorul össze a szívem, ha a bolond grófra gondolok. Értem őt. Csak most értettem meg igazán. Talán nem is volt gróf. Igaz, egyszer címeres autó kereste. Itt volt a bolond gróf felesége, hívta volna haza, de a bolond gróf be sem engedte — mondogatták a faluban. A címeres autót én is láttam. Hátul egy nő ült benne. Csak egy pillanatra láttam. A kék ruháját és az arcélét. Ez nagyon tisztán bennem maradt és aztán sokat álmodtam róla. Néha még most is megállok az utcán, amikor elsuhan előttem egy ilyen titokzatos autó. Mert vannak titokzatos autók. A bolond gróf feleségét keresem. Az élesprofilu kékruhás nőt, akit a bolond gróf be sem engedett.

Lehet, hogy gróf volt.

Koldult.

Máról holnapra jelent meg a faluban, megvette Szűr István rozszant faluvégi házát és másnap már koldult.

— Mit adnak a bolond grófnak? — kérdezte és kockás nadrágjában esetlenül vigyorogva állt az ajtóban.

Egyszer, még kisfiú voltam, az állomáson láttam őt.

— Itt a bolond gróf — mondta valaki.

Vigyorogtak.

Odament a pénztárhoz. Behajolt a nyíláson.

— Pestre szeretnék utazni... egy jegyet, ha lehetne...

— Hohogyne, gróf úr! Magának mindent — mondta széles, ravasz mosollyal a pirospozsgás forgalmista. Kotorászott ottbent, aztán egy jegyet nyomott a gróf kezébe.

— Köszönöm — motyogta — nagyon köszönöm — és megilletődötten állt a váróterem közepén.

— Likas jegyet kapott — suttogta röhögve egy gyerek és a bolond gróf a jegyre nézett.

Lukas volt. Segélykérően nézett körül, de akkor már vigyorgó pofák ágaskodtak körülötte.

— Hosszi útra megy, gróf úr? — kérdezte valaki és az esetlen kockásnadrágos figura zavartalan tekergette a nyakát. Közben valaki hátulról egy virágot tűzött a kalapja mellé.

Jött a vonat. Az emberek kitódultak a sinek mellé, ő meg csak állt, bambán bámulta a lukas jegyet, a töröttzárú virág ide oda nyaklott a kalapján.

Akkor már csak ketten álltunk bent.

— Bácsi! — mondtam neki, s hogy nem figyelt rám, megismételtem — bácsi! virág van a kalapján.

— Ja, igen... — motyogott, és lassú mozdulattal levette a virágot a kalapja mellől.

Aznap éjjel anyám fölébresztett.

— Mit kiabálsz kisfiam? Rosszat álmodtál?

— Igen — mondtam és nekikezdtem bögni.

Az ajtó mellett kezdtük a zsűrízést. Táncoló lány.

— Az örök téma — mondta irónikus mosollyal Bokros. — A szocializmus ihletésében. — Lebiggyesztette a száját.

— Persze Kállói — toldotta fitymálását Melczer. — Mit szólsz hozzá? — kérdezte tőlem.

— Nézem — mondtam mogorván. Vértelen szobor volt. Tőlem várják a döntő szót. Persze, hiszen én vagyok a zsűrielnök.

Ray már a következő szobornál tartott.

— Na, milyen a táncoló lány? — szólt oda neki Bokros.

Ray felénk fordult. A levegőbe nézett a fejünk mellett.

— Egyszer láttam egy táncoló lányt — mondta — már nem emlékszem rá ki csinálta...

Ryk Wouters — gondoltam magamban. Ryk Wouters csinálta.

— Nézd, fiam, egy lány! — mondta anyára és felém tartotta az újságot. A szemüvege mögött melegen csillogott a szeme. Mozolygott. Egy lány, nézd, fiam, egy lány! A kép egy szobrot ábrázolt. A „Táncoló lány”-t.

— Igen — mondtam közömbösen — már láttam, valami szobor fényképe.

Csak pár perc múlva vettem észre, hogy anyám megsértődött. Bontani kezdte az ágyakat — ha valamiért neheztelt, mindig szögletesek lettek a mozdulatai. Figyeltem. Nem nézett rám. Lefeküdt. Az újságot gondosan az ágya mellé tette egy székre. „Az újság az enyém, te ehhez a lányhoz értetlen vagy, és énhozzám is értetlen vagy”.

Tanulnom kellett volna, de sohogy sem ment. „Lány!” — na bumm. Anyámnak mindig van valami rögeszméje. Semmi különös nincs rajta. Egy hiányosan öltözött nő szobra? Vigyorogni próbáltam. Hiányosan öltözött? A képet csak futólag néztem meg — végiglapoztam az újságot. De a képet nem tudtam fölidézni magamban. Legalább is most már nem voltam benne bizonyos, hogy hiányosan öltözött. Legszívesebben odamentem volna — egyszerűen megnézem és kész. De nem lehetett — gondolkoznom kellett.

Néha egy felületesen megnézett tárgyat később részletesen magam elé tudok idézni. Jelentéktelen kis semmiségekre is visszaemlékszem, ha nagyon erősen koncentrálok.

Ez a kép azonban kiszaladt az emlékezetemből. Láttam az aláírását. Vastag keretben volt, de a keret bal szára közepén nem ért össze teljesen, valami nyomdahiiba miatt. Az aláírás dőlő betűs szedés. Lassan elrendeződött bennem az egész újságoldal. Csak a kép helye tátongett üres, fehér foltként.

Anyám már aludt.

Feszülten néztem magam elé. A lány! Régen elfelejtettem, hogy azon kezdtem töprengeni, meztelen-e vagy sem? Akkor már megjelent előttem a vonal. Nem tudom visszaidézni, akkor pontosan tudtam-e, de később már világosan emlékeztem rá, hogy egy felemelt láb és egy kéz harmonikus felködlő vonala volt. De elúszott előlem pillanatról pillanatra. Pedig akkor már ott sejlett bennem a bizonyosság, hogy ez a vonal tökéletes. Egy mozdulat absztrakciója, amely kevesebb is meg több is az ábrázolt mozdulatnál. Van benne valami tűnékeny, a megnyugvásnak egy olyan fajtája, amikor az ember egy bonyolult matematika példa megoldása közben rájön a következő helyes képletre, de tudja azt is, hogy ezzel még nagyobb erőfeszítést kívánó munka elvégzése elé érkezett, és a megtalált képlet csak egy villanásnyi örömet okoz — a megnyugvás nem tökéletes és valahogy ez a jó.

Ahogy most mindezt hosszú évek után végiggondolom és döcögök a szavak görröngyei között, érzem, hogy sokmindent másképpen mondok, mint ahogy volt. Az egész egy pillanat tört része alatt zajlott le.

Már határozottan éreztem a vonalat, tudtam, hogy tökéletes és mégsem tudtam felidézni. Kínzó hiányérzet fogott el. Látni akartam. De ugyanúgy vágyakoztam arra is, hogy egyszer csak ott, a helyemen ülve megjelenjék előttem a szobor.

Mégis fel kellett állnom. Odatérdektem a székhez, hogy jobban lássam. Kábulat fogott el. (A lány persze meztelen volt, nem is tudom, hogyan képzelhettem másképpen.) Mély és soha nem tapasztalt megnyugvást éreztem egy pillanatra — aztán kínzó nyugalanságot. Mintha valami még hiányozna.

A képet kivágtam. Még akkor este kivágtam és két celofán lap közé ragasztva a zsebembe tettem. Soha sem váltam meg tőle, most is itt van a tárcámban.

Három esztendeje néztem meg utoljára.

— A kis Inkey — mondta Bokros és elismerően bólogatott.

— Látod — nézett rám Melczer Hugó büszkén és a hátamra ütött. — A kis Inkey!

— Állandóan szocialista realizmusról vitatkoznak! Mit vitatkoznak!? A kis Inkey meg tudja érteni a má.

Bokros körülnézett, hogy erre mit mondunk. Ray köhögött, Vizsó elmélyedve nézte a szobrot. A csendben Bokros segélykérően rámnézett.

— Igen, a mát! — mondtam nehézkesen.

A kis Inkey megint martinászt csinált. Két éven belül ez a harmadik martinász. 1953-ban állami ösztöndíjjal három hónapra Sztálinvárosba küldték. Tanulmányozza a kohó életét. Nézzon körül a munkások között. Azt hiszem tizenkétezer forintot kapott erre a három hónapra. Talán két hetet töltött Sztálinvárosban.

— Unalmas egy hely, öregem — azt mondta.

Utána martinászokat csinált. A szövetségben előadást tartott a munkásábrázolásról és elmondta, hogy mi a véleménye az újfajta művészetről. Már nem emlékszem miket mondott, pedig az előadást én szerveztem, én mondtam hozzá a megnyitót is.

A kis Inkey nem volt tehetségtelen. Évfolyamtársam volt, a kollégiumban egy szobában lakott velem. Velem és Bánó Gellérttel.

Szeptember eleje volt, langyos vénasszonyok nyara, már Kelenföldön, amikor leszálltam, kigomboltam az ingem nyakát. Éreztem, hogy csáléra áll a gallérom, ahogy baktattam föl a hegyre és ettől jókedvem kerekedett.

Aránylag hamar megtaláltam a kollégiumot.

Ez nem képzőművész kollégium volt, hanem bölcsész, de erre az évre itt szorítottak nekünk helyet, aztán itt is ragadtunk négy esztendeig.

Az ablak melletti ágyon egy vékony barna fiú ült, zsíroskenyeret evett. Gyanakodva pislogott rám.

— Ez a szoba a szobrászoké — mondta.

— Tudom — válaszoltam —. Én is az vagyok.

Erre elmosolyodott.

— Szevasz — állt fel. Nyújtotta a kezét. — Inkey Zoltán.

— Kisgerőcz — mondtam és rávigyorogtam.

— Micsoda? — kérdezte és ráncolta a homlokát.

— Kisgergőcz. Kisgergőcz András.

— Faramuci neved van — nevetett.

— A falumban sokan vagyunk, azt az utcát, ahol lakom, úgy is hívják Kisgerőcz sor. Minden második házban Kisgerőcz lakik.

— Nem kérsz zsíroskenyeret? — tolta elém a zsírpapíros csomagot.

— Kösz, ettem a vonatban.

De azért elvettem egy darabot. Kiválasztottam az ágyamat az övé mellett. Egy-másra neveltünk.

Bánó Gellért csak másnap jött meg. Neki jutott a legrosszabb hely az ajtó mögött legtávolabb az ablaktól és a fűtőtesttől. Ronda csontkeretes szemüveget hordott és kitaposott csámpás cipőt. Nagyon halkan beszélt, éppen csak berakodott a szekrényébe, aztán el is ment.

— Szép kis madár — biggyesztette el a száját Inkey.

— Megint egy martinász — mondta Ray és félszájjal nevetett.

— Van benne lendület — szólt végre Vizsó is.

Aztán hosszan és hallgatagon álltunk a kis Inkey szobra előtt. Tulajdonképpen nekem kellett volna kimondani a döntő szót, bár az első körút csak a szobrok számbavevésére szolgált. Hogy lássuk az anyagot. A tulajdonképpeni zsűrizés csak ezután kezdődött, de azért mindig ez az első körút a lényegesebb.

Ennek a martinásznak nem volt lelke. Bronz volt, nem martinász. Úgyesen csinálta meg a kis Inkey.

— Ez mi? — kérdezte tőlem Bodvári professzor és álmosan hunyorogva nézte a kibontakozó formákat.

— A vizsgamunkám, professzor elvtárs. Martinász.

Az alsóajkát behúzta a foga közé, résnyire szűkült szemmel nézte a szobrot.

— Micsoda?

— Martinász.

Nem szólt. Tovább sétált.

— Marha vagy — mondta Inkey, miután megnézte a szobrot. — Marha vagy! Még jóval a leadási határidő előtt figyelmeztettek, hogy csináljak másik szobrot. Azt mondták, dekadens, tehetségtelen baromság. Szóról-szóra így. Anatómiai abszurdum. „Szándékosan torzítottam professzor elvtárs.”

— Marha vagy! — mondta megint a kis Inkey, de már csak inkább magában.

Ültünk az ágyon. A kis Inkey evett, Bánó Gellért az asztalnál rajzolgatott.

— Az én nagybátyám martinász — mondtam.

Hallgattak.

— Egyszer elvitt magával a kohóba.

— Te nem pályázol? — kérdezte válasz helyett Inkey.

— Hol? Mikor?

— Valami termelődőszövetkezeti szobor. Kint van a papír a tanulmányi előtt. Első díj tizenkétezer.

— Nem tudom — motyogtam. Igazából nem is nagyon figyeltem, még mindig az izzó torkú kemencékre gondoltam, a hatalmas csarnok törpe kis emberkéire, a füstre, süvítő gőzre.

— Minek hozta ide ezt a kölyköt — üvöltött valaki a nagybátyámra. Nem hallottam mit válaszolt, a sístergés elnyelte a hangját.

— Hát te, Gellért?

— Nem pályázom!

— A vizsgamunkádat sem kezdted el, Bodvári hóbörgött.

Bánó Gellért mosolygott.

— Két mackót csinálók — mondta. — Gyerekszobrokat.

— Ez mi? — kérdezte a bolond gróf és kivette a kezemből a gyökeret. Szerettem volna utánakapni, aztán mégsem mertem.

— Gyökér — mondtam sietve.

Eltartotta magától, nézte és elmosolyodott.

A gyökeret a kiserdőn találtam, a tavalyi irtáson. Télen csak elfűrészelték a fák tövét, elvontatták a szálfaakat. A tuskókat tavasszal szedték ki, mikor megeresz-kedett a föld, a csákány vasára sár ragadt. Néhány gyökérdarabka ott hevert még. Látszott rajtuk, melyiket vágta egyből a fejsze, melyikhez kellett kettőt odacsapni. A vágások megnyirkosodak, még a halott, eldarabolt gyökerekben is megindult az élet. Egyik másik meg is kapaszkodott a földben, apró hajszálvékony gyökereket eresztett lefelé és nyáron pici levélkéket hozott. Ezek leginkább nyár meg nyír gyökerek voltak, de ez a fa ritka errefelé. Itt inkább cser volt, de többnyire akác. Ezeknek a fáknak elszáradt a gyökere a napon. Ezek nem tudtak új apró gyökerecskéket engedni a földbe.

— Az arca szomorú! Igaz? — nézett rám a bolond gróf.

A gyökér egy bodzabokor tövében feküdt. Mint egy fej nélküli emberi törzs, szétcsapott kezekkel, kinyújtott bal és felemelt jobb lábbal. Éppen úgy, mint a szobor, amelynek képét a zsebemben őriztem. A felemelt jobb láb és a jobb kéz vonala éppen olyan volt mint a szoboré. Ugyanez a befejezettség, ugyanaz a befejezetlenség. Feje nem volt a gyökérnek. A fejét lecsapta a balta. Letettem magam elé a földre és néztem. Sokáig néztem, aztán meg kellett ráznom a fejem. A szobornak arckifejezése volt. A mozdulat tovább folytatódott egy nemlétező szomorú arcban.

— Az arca szomorú! Igaz? — mondta otthon a bolond gróf.

Mégis befejeztem a martinászt. Meggyötört volt és szenvedő, a törzse furán megcsavarodott, megnyúlt végtagokkal, görcsös pózban állt két mozdulat között, kicsit rogyantán, mégis szilárdan. Hosszú, csomós kezei is szenvedtek, külön életet éltek. Ebből a szenvedésből akartam kihozni a győzelmet és a küzdelem újrakezdését — nem tudom jól elmagyarázni — mindezt a szoborral talán pontosabban fogalmaztam meg. Bár egy kicsit túlságosan szenvedőnek éreztem — valamit elvitettem rajta. De jó szobornak tartottam.

A szobornak nem volt arca.

A nyaka csonkban végződött. Lehet, hogy megalkuvás volt ez a megoldás — de nem tudtam fejet csinálni hozzá. A csonkkal azonban sokat vesződtem, többet mint bármelyik más részlettel. Először simán akartam hagyni, aztán természetesen, ahogy tört. Nem volt jó. Sokat rajzoltam hozzá, míg megfáláltam a törés igazi vonalát. Mikor elkészült, a törés lényegtelennek látszott. Ennek örültem. Én tudtam, hogy lényeges.

És még valaki tudta.

Április négyre kellett elkészülni a vizsgamunkával. Előtte pár nappal végignéztük egymás szobraikat. Véleményt nemigen mondott senki, Bodvári sem. Csak az én szobromra legyintett. A kis Inkey sem szólt. Elnézett a szobor mellett. Aznap nem is igen beszélt velem. Ott maradtam, nem mentem tovább. Leültem a kész szobor elé. Vajon erre mondaná-e a bolond gróf, hogy arckifejezése van?

Bánó Gellért visszajött. Szótlatlanul leült mellém, esetlenül a szék alá húzta a lábát. Dühös lettem. Mit akar itt ez a csámpás?

— Arckifejezése van. Igaz? — mondta Bánó Gellért.

— Megkerülük a szocialista témákat. De ez is állásfoglalás. — mondta Bokros. — Csak néhányan vannak, akik azt csinálják, ami kell.

Ezt bevezetőnek szánta a Zászlós férfi elé. Kárász Iván: Zászlós férfi.

— Még szerencse, hogy a zászló színe nem látszik — mondta Ray.

Melczer Hugó kapkodta a fejét, hol Rayra, hol meg rám nézett, én mit szólok ehhez. „Igen, szerencse” — gondoltam magamban.

— Na Hugó! — biztattam a bajuszos, sunyi emberkét és egy kis düh is szorult a hangomba. Mondd hát a véleményedet, fajankó. Melczer nem értett a szobrokhoz. Egyáltalán semmihez sem értett. Korábban festeni próbált, de eltanácsolták az ecsetről. Művészettörténész lett a felszabadulás után. Melczer elvtárs, maga foglalkozott képzőművészettel — mondták neki és Melczer Hugó bólintott. Talán lehetett volna belőle jó művészettörténész, bár azt hiszem, ehhez nem volt lelke. De tegyük fel, hogy lehetett volna —, az ember előtt korlátlan lehetőségek állanak. Melczer Hugó azonban nem lett. Brosúrákat tanulmányozott művek helyett.

— Ez a kettő — mondta — az Inkey és a Kárász. Mindig ez a kettő —, és jelentős félmosolyt küldött felém, hogy na persze és a harmadik, Kisgerőcz András.

— Dehogy — szólt közbe Vizsó —, dehogy!

Bánó Gellért még sokáig ott ült mellettem. Nem szóltunk. Nem tudtam mit mondani — és nem is volt fontos. „Arckifejezése van! Igaz?” — ezt mondta Gellért.

Eszembe jutott az anyja. Fekete kendős, idős parasztasszony volt Gellért anyja, egyszer bejött a kollégiumba.

— Apád köszöni a pénzt — mondta —, de most éppen nem kell. — Két százast tett az asztalra —, mert eladta az üsőt, ölég jó áron megvették. Miattunk ne fájjon a fejed, kisfiam. Bánó Gellértnek órája volt délután és az anyját én kísértem ki a Keletibe.

— Köszönöm, fiatalúr — mondta mikor föltettem a bőröndjét a csomagtartóba.

— Édesanyád lefiatalurazott, mikor kikísértem az állomásra. Neked órád volt, emlékszel?

Gellért elpirult.

— Egyszer kijössz velem Vizsóékhoz. Jó? Már beszéltem rólad.

— Martinász, zászló — ez még nem szocializmus — mondta Vizsó —, sőt legtöbb esetben egyáltalán nem az. Az a szocializmus!

Görcsösen összehúzódtak az izmaim. Mereven néztem a falat, a meszelés érdes fehérségét, a mész-szemcsék megnöttek előttem.

De azért jól láttam Vizsó ujját. Egyenesen abba az irányba mutatott. Szerettem volna, ha remeg a keze, vagy indulatosnak látszik. De nem. Nyugodt volt és határozott.

Lassan fordultunk a szobor felé.

Vizsó egy rózsadombi műtermes villában lakott. Nagy hodály volt ez a műte-

rem, befűthetetlen, mégis rokonszenves, csupa üveg, csupa fény. Itt dolgozott Bánó Gellért. Megmutatta a szobrait.

Először értetlenül álltam előttük, zavarba hozott a látszólagos szertelenség, különböző stílusok rendszertelen változatossága. Azt hittem, nem is egyedül ő csinálta a szobrokat.

— Hányan dolgoztok itt? — kérdeztem.

— Csak én — mondta Gellért és nevetett.

— Mit gondolsz, mit szólna ehhez Inkey? — kérdezte később.

Akkor már végignéztük a szobrokat. Szótlanul. Csak egyszer mondta Gellért, hogy „rosszak”. Komolyan mondta, nem azért, hogy ellenkezzem vele, és mondtam azt, hogy jók. Nem is mondtam volna, mert valóban nem mind volt jó. Talán nem is szobrok voltak. Csak kiséletek és tanulmányok. Elkapott mozdulatok, vonalak. Megkövülten álltam előttük. És megéreztem, hogy Bánó Gellértet nem lehet legyőzni. Nevetségessé törpült a külvilág. Vizsó tömpe orra, szigorú szeme, Bodvári fanyalgó tekintete, a gyűlések, ahol a felszólalók unott frázisokat lobogtattak, a szabályok, melyeket elénk tűztek, a példaképek, az állásfoglalások. Csak egyet éreztem — azt, hogy ebben a világban, a mi világunkban van valami új, valami még soha meg nem élt, amelyről csak így lehet szobrot csinálni, ahogy Bánó Gellért. Ha ezt Inkey látná? — gondoltam magamban és elképzeltem a barna arcon végigfutó örömet. Ekkor szólalt meg Gellért kissé fitymálva, de inkább szomorúan, hogy: „Mit gondolsz, mit szólna ehhez Inkey?”

— Örülne — válaszoltam azonnal.

— Gondolod?

Nevetett rajtam. „Különb en ez nem is fontos” — tette hozzá aztán.

Inkeyt szerettem. Sokkal jobban szerettem, mint Bánó Gellértet, mert nyíltabb volt, vidámabb, bizalomgerjesztőbb és jobban megközelíthető. Gellértben volt valami nehézkes esetlenség, ami elviselhetetlenné vált időnként. De ebben az esetlenségben rejtett az ereje is — erre csak jóval később jöttem rá.

Nem kellett volna Inkeyt bántanod!

Ködös őszi esték jutottak eszembe. Ilyenkor Pest csupa sikátor. Az még más Pest volt. Igazibb, mint ez a mostani, hidegebb és kegyetlenebb. Ültem egyedül a kollégiumban. Most már tudom, hogy Gellért már akkor is Vizsóhoz járt. Ilyenkor dolgozott, néha beült az ablakmélyedésbe, a hatalmas üvegtábla mögé. Az volt a kedvenc helye.

Ott csókoltam meg először Erzsit.

Akkor azonban még nem volt Erzsí. Csak köd volt, kavargó, idegen város. A fűtőtest melege jólesően áradt a lábamra, de később ebben a rendületlenül áradó melegben is volt valami ijesztő. Nem gyújtottam meg a villanyt, bámultam ki az ablakon. A Gellérthegy oldalát láttam, fákat, bozótot, itt-ott felvillantak a gondosan ápolt, kavicsos kirakott utak. Ilyenkor ősszel kevesen jártak arra. A hegy lakás részei fölött messzi városrészek fényei villogtak. A lámpák füzerei valószínűtlenül hunyorogtak a messzeségben, mint egy távoli világűrész morse-jelei.

Inkeynek köszönhetem, hogy ez az idegen Pest más lett, a szürke körengetegből házak váltak ki. Házak, amelyekről intim dolgokat tudtam meg, hogy csáléra áll a számtáblájuk, hogy az első és második emelet között törött a lépcsőkorlát, lakásokat láttam, kiült székeket, barátságos rendetlenséget, sötét, bizalmatlan lépcsőházakat — és az emberek elmosolyodtak, mikor a csengetésemre kinéztek az ajtó mögül.

— Szervusz, Kisgerőcz!

A köd átszivárog az ablaküvegen, halkan motoz, az ember szemén végigkúszik a csontok és az izmok között. Döngenek a magány vasajtói. Egyre távolabb, egyre halkabban — köd van.

A bolond grófhöz csak én jártam be egyedül, senki más. Én is csak nagysokára, egy őszen jutottam be hozzá.

— Már négy napja nem jön — mondta anyám —, biztos beteg.

A bolond gróf az ablaknál ült. A házra nagy ablakot csináltatott, még az első héten, mikor odajött.

— Kőd van — mondta.

— Levest hoztam, anyám küldte.

— Láttad az autót? — kérdezte.

Igen, láttam az autót és a szőke nőt is láttam, merev derékkal ült a hátsó ülésen. Nagyon szép nő lehetett.

A bolond gróf az ablakkeretre támaszkodott, bámulta a ködöt.

A szobája tele volt képekkel. Sorban álltak a falnak támasztva. Akkor a sötétben még nem tudtam, hogy ezek festmények. Nem tudtam, hogy a bolond gróf fest. Senki sem tudta a faluban.

— Ezt a ködöt kellene megfesteni. Látod?

Aztán megette a levest.

— Már kihűlt — mondtam neki.

— Nem baj. Jó leves — válaszolta.

Kicsit hátrább toltam a széket, mert a fűtőtest égette a lábamat. Hallottam a folyosón a lépéseket.

— Hát te? — kérdezte Inkey.

— Nézem a ködöt. Kőd van.

— Kőd? Eszed tokja! Látni a lámpákat, odanézz!

Tényleg a lámpák hunyorogtak a messziségben.

Inkey nem gyújtotta fel a villanyt. Leült az ágyára, így nem láthattam, mert háttal ültem neki. Feszülten figyeltem, tudtam, hogy mondani akar valamit. Valami fontosat.

Azt mondta: „Velem jöhetnél. Nem szeretek egyedül mászkálni”.

Ez nagyon fontos volt.

Még a villamoson is aggályoskodtam. Nem hívtak, mit szólnak, ha beállítok?

— Nagyon hülye tudsz lenni — mondta csendesen Inkey.

Legszívesebben megöleltem volna.

A háznak csáléra állt a számtáblája. Második emelet, kettő. Inkey addig nyomta a csengőt, míg ki nem nyitották az ajtót.

— Zolti! Lenyakazlak — kiáltott ki Magda az ajtó mögül, amíg a zárral babrált, de Inkey csak akkor hagyta abba a csengetést, mikor kitárta az ajtót.

A szemét láttam meg először. Rám mosolygott. Nem lepődött meg, hogy én is jöttem, a mozdulatai határozottak, biztosak voltak. Később is. Magda soha nem bizonytalankodott. Mindenhez úgy kezdett, mint aki már meg is nyerte a csatát. Biztosan tudott állni, nézni, kezet nyújtani. Csak alvás közben változott meg. Puha lett és bizonytalan — az arca jellegtelenné vált és a szája szögletében megjelent egy keserű, kegyetlen vonás. De csak évek múltán láttam alvás közben.

Az előszobában telezsúfolták a fogasokat kabátokkal, soknak nem is jutott rajta hely — ezeket ledobálták egymás hegyére-hátára a földre, a szobából tánczene szűrődött ki. Kicsit izgultam.

— Ugye, nem kell mindenkinek bemutatkozni? — súgtam Inkeynek.

— Nem kell — mondta Inkey helyett Magda és nevetett. Hangtalanul nevetett csak elhúzta a száját. Sohasem hallottam hangosan nevetni.

Valaki átszaladt az előszobán, sietősen és közben odakiáltott Inkeynek: Szevasz, Zolti! „Zolti!” Engem itt nem ismernek. A kiáltás mögött hosszú napfényes utcák húzódtak, házak, indián törzsek, közös könyvek, fogócskák s együtt átízgult dolgozatfrások. „Zolti!” A srácok golyót csereberélnek a téren, titkokat súgnak egymásnak és csúfolják a lányokat. A lányok megvetően lebiggyeszti a szájukat, egyik-másik a nyelvét is kiölti.

Engem itt nem ismernek.

— Új fiú! — kiabált Margó.

A teremben lehettek vagy harmincan, fiúk, lányok vegyest. Táncoltak, az egyik sarokban valaki vicceket mesélt.

— Nem is árt egy kis erősítés — mondta Margó és most már ott állt közvetlen előttem. Valaki felerősítette a hangszórót. „Joe, Joe, Joe” — a szoba telezsúfolódott a hanggal, jóleső szédülés fogott el. Jó zene. Amerikai lemez volt, akkoriban csak a sportolók és a külkereskedelmi utazók jutottak amerikai lemezhez. Jól szituált csatlád — gondoltam magamban. Nevettem — tetszett a zene.

— Jó kis lemez, igaz? Az öreg hozta — mondta Margó. — Különben, hogy hívnak?

Megmondtam a nevem. Margó nevetett.

— Falusi vagy, mi?

Akkor már táncoltunk, és Margó a fülembe súgta:

— Azért ne keseredj el, öreg, és főleg ne mondd el senkinek, én is falusi vagyok.

Szép teste volt. A haját hidrogénezte és mikor megmondtam neki, hogy szobrász vagyok, azt mondta: „Jól van, kisapám”.

Éjfél után két óra felé már csak hárman voltunk. Inkey, Magda és én. Margó fél órája ment el, két fiúval. Engem is hívott, de Inkey intett, hogy maradjak. Pedig szívesen elmentem volna. Fene tudja, jópofa lány volt ez a Margó.

— Jól választott — nevetett Magda.

— Miért?

— Nem kell vele sokat vésződni — mondta Inkey és ő is nevetett. Atyáskodva és cinkosan.

Megvontam a vállam. Ugyan!

— Mászor is jöjjön el — nézett rám Magda szúrósan. — Ha akarja, olyankor Margót is meghívom — tette hozzá kis szünet után és megenyhült az arca.

Magda apja egy külkereskedelmi vállalatnál dolgozott. Négy nyelven beszélt, külföldön monsieur volt és mister. Itthon is, de itthon Szekeres elvtársnak hívták.

— Jó pályát választottatok, fiaim — mondta —, lehetőségeitek vannak.

— A ködöt kellene megfesteni — mondta a bolond gróf.

Ott álltunk a képek között, megfordította őket, kirakta velük körben a szobát. A gyökeret a kezében szorongatta — elkérte tőlem, soha sem vált meg tőle. Maga elé tartotta, nézte, aztán járkálni kezdett a képei előtt.

— Még mindig kockát? — kérdeztem tőle.

— Igen — válaszolta —, még mindig.

A bolond gróf rajzolni tanított. Három hónapig egyfolytában kockát kellett rajzolnom. Csak három hónap múlva bólintott a bolond gróf — és azt mondta: — „Jöhet a henger”.

Ha nála voltam, sohasem dolgozott.

Járkált a képei között, szorongatta a gyökeret. Olykor megállt a hátam mögött, megnézte a rajzot. Néha kivette a kezemből a ceruzát és belejavított. A bolond gróf zseniálisan rajzolt. Akkor még nem értettem, hogy miért fest mégis furcsa vonalú színfoltokat, semmire sem hasonlító alakzatokat. Volt ezekben a festményekben valami lenyűgöző, de én nem tudtam hozzájuk közel férkőzni.

De nem minden képe volt ilyen. Egy kép, — egyetlen egy, amelyet a falra akasztott — egy fiút ábrázolt. Ez a kép csodálatos volt. Ugyanazt kellene róla elmondanom, amit a szoborról — csak ez szomorúbb volt, reménytelenebb. Szépség árad a képről. Színek és vonalak mesteri kézzel egybehangolt szépsége.

A bolond gróf ez előtt a kép előtt állt a legtöbbit; ilyenkor mindig nyugtalan lett, néha beszélt is magában. Szaggatott hangon, idegesen, nem lehetett megérteni.

Nagyon-nagyon sokára mondta el, hogy mit akar, egy nyári délután — akkor beszélt velem utoljára.

Nagy tűz égett az udvarán.

— Disznót öl, gróf úr? — kiabált be neki valaki, de nem válaszolt. A tűzoltókat értesítették, hogy a bolond gróf tüzet csinál. De nem csinált tüzet, nem is akart, hiába jöttek a tűzoltók, addigra már elaludt a tűz.

A képeit égette.

A harmadik találkozásunkkor lerajzoltam Magdát. A képről akkor azt hittem, nem sikerült. Szégyelltem, mert Inkey azt mondta, hogy én rajzolok legjobban az évfolyamon, a többi szakot is beleszámítva. De a képen Magda puha lett és bizonytalan, az arca jellegtelenné vált és a szája szögletében megjelent egy keserű, kegyetlen vonás.

Ma már tudom, hogy a rajz jó volt. Láttam Magdát aludni.

Inkey elbúcsúzott.

— Hát csak rajzoljatok tovább.

Magda is a főiskolára akart jönni, láttam a rajzait. Nem tetszettek, de nem is voltak rossz rajzok.

— Miféle bolond gróftot emlegettél?

— Mikor? — kérdeztem ijedten. Nem akartam, hogy Magda tudjon a bolond grófról. A bolond grófról senkinek nem beszéltem, csak egyszer, nem sokkal később, Erzsinek.

— Igaz, kicsit rózsás kedvében volt az úr — nevetett a lány.

— Semmiféle bolond grófra nem emlékszem.

Nem tudom, miért nézett mindig sóvárogva. Le nem vette rólam a szemét. Égett a szeme.

— Hacsak nem magamra gondoltam. Én voltam a bolond.

— Miért?

Összehúzta a szemét.

— Mert nem csókoltalak meg.

A keze után nyúltam, de ő hidegen nézett rám, mélyen leeresztett szemhéjai alól. A kezem félúton megállt és lehanyatlott.

Nem tartott hosszú ideig, amíg Bánó Gellérttel együtt dolgoztam, nekem mégis rendkívül hosszúnak tűnik. A lázas munkábatelejtkezés időszaka volt ez — a szeretlen képzelődés, a tévelygések és a felfedezések öröme. Néha vitatkoztunk. Gellért egy időben szeszélyes formájú tömböket formázott, erőteljesek voltak és kifejezőek, de hiányzott róluk a humánus. Kegyetlenek voltak ezek a tömbök és hazudtak is. „Kompozíció” — mondta rájuk Gellért. Én is próbálkoztam ilyesmivel. Nem őt utánoztam, ezek a forrongó tömbök belőlem szakadtak ki, de mindig idegennek éreztem őket. Zörejek és harmóniák indultak belőlünk ujjunk érző bőre felé — az agyag azonban nem engedelmeskedett. Az agyag nehezen barátkozik meg az emberrel, idegenül és ellenségesen fekszik a formázó asztalon, lusta dudorokkal, amorfi megközelíthetetlen testében vonalakat, formákat őriz.

A csodák kertje volt ez a műterem, ahol minden lebomlott és minden kitarult, fanatikus küzdelmek színtere, csatáké és megbékéléseké.

Az ablak.

Ha nagyon elfáradtunk, beültünk az ablakmélyedésbe, a párkányra, a hideg falnak támasztottam a hátamat, Gellért ott ült velem szemben. Ott csókoltam meg először Erzsit és ott mondta nekem Gellért:

— Csak azért érdemes élnünk, hogy azt a szobrot megcsináljuk. S ha beletörik a tíz köröm, ha százszor összeesem is, meg kell csinálnom, érted, meg kell csinálnom, mert különben minden értelmetlen. Én nem mesterember akarok lenni. Azt a szobrot meg kell csinálnom.

Gellért szerelmes volt. Azt mondta egy napon.

— Ha nem haragszol, ma vendéget is hozok. Erzsit.

Szőke lány volt. Apró és kecses. Messziről jelentéktelennek látszott, túl vékonynak és bizonytalan. Pedig nem az volt. Ez a nő maga volt a bizonyosság. És tiszta volt. Olyan tiszta, hogy erős lett tőle és félelmetes.

— Csak egy ismerősöm — mondta Gellért, amikor elment a lány.

Örültem, hogy ezt mondta, tudtam, hogy nem igaz, mégis örültem. A lányra gondoltam, ahogy megilletődve megállt Gellért egyik szobra előtt. Kőszobor volt, fehér, könnyen faragható mész. „Ez a bánat” — mondta neki Gellért, ő meg egyik lábáról a másikra állt, időnként végigsimította az arcát. Erre a szoborra büszke volt

Gellért, úgy érezte, új utat talált, szobrászatot, valahol közel a zenéhez, közel az áttétel nélküli kifejezéshez. És akkor azt mondta Erzsébet:

— Ne felejtse el, hogy anyaggal dolgozol. Kővel, bronzal, agyaggal. Ezt ne felejtse el, Gellért.

A bolond gróf természetellenesen egyenesen állt a tűz mellett, nem is volt emberi arckifejezése, ahogy a lángokat nézte. Lihegtem a futástól, nem tudom miért, azt kérdeztem először: „A fiút is?”

— Nem — mondta ő —, a fiú bent van.

Megnyugodtam. A fiú nagyon fontos volt nekem.

És akkor elkezdett beszélni:

— Nincs erőm újra kezdeni! Amikor megfestettem a fiút, én magam elbámultam a szépségen és az emberségen, amit magában hordott. Sokat néztem ezt a képet. Tudom, hogy nagyon jó kép. Túlságosan jó. Eleinte elégedett voltam vele, — csak később, jóval később, évek múltával nyilatkozott meg nekem ez a kép igazán. Túl sok volt ebben a képben. Egyszerre csak zavarni kezdett a valóság. Egyedül csak az érdekelt, amit ki akartam fejezni és amit ezen túl akaratlanul is kifejeztem vele. A fiú zavart. Zavart a fej, a kezek, a földön álló lábak. Olyan volt ez a festett test, mint egy börtön, amelynek között szépség és erő szunnyad. Ki kell szabadítanom, ezt gondoltam. A szépséget akartam megfesteni, áttételek nélkül. Te mindent láttál, fiam, valamennyi képemet. Talán azt is tudod, amit én. Hogy a fiút sohasem sikerült elérnem. Néha illúziókban ringattam magam. De nem. Ezt a szépséget és ezt az erőt, ezt a természetfölöttit, ami a valóságban van, nem lehet visszaadni a valóság nélkül. De utak vannak, tudom hogy el lehet indulni.

Rám nézett, melegen, de azért valahogy visszautasítóan is. Aztán bement a házba és belülről bezárta az ajtót.

A bolond gróf soha többet nem szólalt meg. Feküdt az ágyában, kezében szorongatta a gyökeret, amelyet egykor a Kiserdőn találtam. Úgy is halt meg a gyökérrel a kezében. Amíg élt, a falusiak hordták neki enni s a temetésén ott volt az egész falu. Nem tudom, mit tiszteltek a bolond grófban.

„Ne felejtse el, hogy anyaggal dolgozol. Kővel, bronzal, agyaggal. Ezt ne felejtse el, Gellért!”

A rendőrtiszt. Jegyzetömbbel a kezében ült velünk szemben az asztalnál, szúrósan nézett ránk. Középen Bodvári ült, mellette a párttitkár és egy idegen civil. Félttem. Tudtam, hogy nekem semmi bűnöm nincs, mégis nagyon félttem.

Gellért esetlenül állt mellettem, kicsit hátrább, mint én, és ez valahogy hangsúlyozta, hogy mi már nem tartozunk együvé.

— Egy hónapja voltam ott utoljára — mondtam —, azóta egyszer sem.

— Beszélt maguknak Vizsók ezekről a külföldi kapcsolatokról?

— Nem — mondtam sietve — nem beszélt, én talán kétszer találkoztam vele egész idő alatt.

Bodvári Gellértre nézett.

— Igen, nekem beszélt — mondta Gellért. — Leveleket is mutatott. Egy francia festővel levelezett és egy amerikai barátjával. Valamikor együtt voltak Párizsban.

— Hol vannak most azok a levelek?

— Nem tudom.

— A tartalmukra emlékszik?

— Igen, azokéra, amiket felolvasott nekem Pista bácsi, azokéra emlékszem.

Csend lett.

— Folytassa — mondta szelíden a rendőr és ceruzájával dobolt a jegyzetömbön.

— Kiállításokról, festményekről írtak, politikai dolgokról soha.

— Úgy látszik, maguknak az is elég volt — szúrta közbe Bodvári. Olyan arcot vágott, mint aki köpni akar. Aztán a szobrainkra nézett.

— Ezeket maguk csinálták? — biccentett feléjük a civil, akit nem ismertem.

— Igen.

— Azt is tudják, hogy szemét.

— Nem szemét — mondta Gellért. — Lehet, hogy sokszor tévedtünk, de...

— Tévedtünk...! Tévedni azt tudnak — szólta közbe megint Bodvári.

— Igen, lehet, hogy sokszor tévedtünk, professzor elvtárs, de az embereket hagyni kell tévedni is...

— Csend! — mondta az idegen. — Nem kérdeztük a véleményét.

A folyosón Erzsí várt bennünket. Mikor Gellértet meglátta, lehajtotta a fejét. Gellért éppen csak biccentett neki, rá sem nézett. Elment. Léptei magányosan kopogtak a visszhangos folyosón.

Erzsí csak akkor fogta meg a kezemet, mikor eltűnt a kanyarban.

— Köszönöm, fiatalúr — mondta az asszony, mikor feltettem a bőröndjét a csomagtartóba.

— Ugyan — morogtam —, nincsenek már fiatalurak, meg különben is.

Egyik lábamról a másikra álltam, szerettem volna elbúcsúzni. Hallgatag asszony volt Gellért anyja, egész úton a Keletiig egy szót sem szólt.

— Dehogynem, magukból már urak lesznek... Gellértből is. Én mindig tudtam. Fakó, összegyűrt fényképet szedett elő.

— Ilyen volt. Ugye, rá sem ismerni?

A kép vézna, durcás kisiútot ábrázolt.

— Öt éves volt. Egyszer valami rosszat csinált, hogy mit, arra már nem is emlékszem. Én meg batyut kötöttem a hátára és küldtem világgá. Nem kellesz, azt mondtam neki, ilyen rossz gyerek nem kell nekem. Rám nézett, semmi félelem nem volt a szemében, könnye se jött, aztán megfordult és elment. Csak másnap találták meg a csendőrök tizenöt kilométerre a falutól. A batyut rendületlenül cipelte magával, pedig csak rongyokat tölttem bele.

— Akkor én búcsúzom is... mindjárt indul a vonat...

— Köszönöm, édes fiam, köszönöm... aztán sokat kérdeztem tőle még nagy korában is, hogy hova akart menni. Mosolyog rajta. Isten vele, fiam, isten áldja!

A két cédulát egy időben függesztették ki a tanulmányi hirdetőtáblájára. Az egyikben az állt, hogy Bánó Gellértet és engem fegyelmi vétség miatt kizártak a DISZ-ből és Bánó Gellértet „népellenes cselekedetek elkövetésében való részvétel gyanúja miatt” a főiskoláról is. A másikon pedig: „Az április 4-én kiírt termelőszövetkezeti szobor pályázat első díját Inkey Zoltánnak ítéltek Állatgondozónő című szobraért”.

Inkeyvel együtt álltunk a tábla előtt.

— Mázlid van — mondta.

Rettenetesen szégyelltem magam.

Simogatta a hajam. Ki kell tartanod — ezt hajtogatta. Majd meglátod, minden semmivé lesz, csak ez a kitartás nem. Egyszer majd meg kell mérned magad.

Ült a fűben és beszélt. Az eget láttam, egy darabja kivillogott a fák koronája közül. Göröngyre feküdhettem, mert nyomta a hátamat. Lassan nem figyeltem már Erzsíre, a szúrás a hátamban egyre erősebb lett, eleinte még éreztem pontosan a helyet, ahol fáj, aztán már csak nagy fájdalmat éreztem testem megfeszült — fel kellett ülnöm.

— Megint pályázatot hirdettek.

— Pályázz! — mondta Erzsí. — Csináld meg a szobrot. Megértik majd, majd meglátod, hogy megértik, hogy ma már csak így lehet szobrot csinálni.

Idegesen megrántottam a vállam.

— Ugyan, a pályázatra más szobor kell.

Akkor már egy hónapja egy pillanatig sem foglalkoztam a szoborral. Még nagyon régen villant fel bennem a terv, még a Vizsó féle műteremben. Még aznap éjjei csináltam hozzá rajzokat. Megszállottan dolgoztam egészen Vizsó letartóztatásáig. Aztán sokáig hozzá sem nyúltam, később azonban mégis folytattam. Csak Erzsinek beszéltem erről a szoborról — és tudom, hogy ez lett volna az első igazán valamirevaló alkotásom. Bármíhez kezdtem, mindenünnen ez a szobor úszott elém, kényszerített rá, hogy foglalkozzam vele.

— Meg kell csinálnod! — mondta Erzsí.

— Hallgass! — ordítottam.

A hang durván csörtetett végig a fák között. Hűvös szél támadt. Fáztam.

Inkey nézte a rajzot. Mosolygott.

— Tévedsz. Nekem ez a véleményem.

Magda is a rajz fölé hajolt. Egy darabig komolyan, elmélyedve nézte, aztán megrázta a fejét. Szólni, nem szólt.

— Formalizmus — mondta Inkey. Egyszer majd magad is meglátod. Zsákutca. Mindent elkezdhetsz előlről. Ne hidd, hogy én nem próbálkoztam ilyesmivel. De te magad is tudod, mi az igazi út, csak a realizmus.

— De hiszen ez az. Ez realizmus.

— Nem. Ez betegség! Hidd el nekem, nem szósz az, amit mi a főiskolán hallunk. Lehet, hogy túl sokat mondogatják, lehet, hogy néha erőszakosak, vagy legalábbis annak tűnnek. Ne felejtse el, hogy a falukba bevezették a villanyt, iskolákat építenek, a parasztnak adták a földet...

— Eppen ez... éppen emiatt.

— Dehogya. Tévedsz! Bánó Gellért azt mondta, adják meg neki a tévedés jogát. Hülyeség! Az út világos. Egészséges világban élünk. Diadalmas világban élünk. Ne hivatkozzatok Picassóra. Neki azt kell csinálni, amit csinál. Nem veszed észre, hogy görcsös tiltakozás a művészete a világ ellen, amelyben él, és amelyből nem lát kiutat. Csak a kiüttlanság fordítja el a valóságtól a művészeket. Izmusok — halottas-házak — temetők! Nekünk tiszta és egészséges művészetre van szükségünk. Azért utasítanak rendre, hogy ne tévedjél, ne maradj el évekkal a többiektől...

Ez mind igaz volt, amit Inkey mondott. Valahol mégis sántított, valahol hazudott azzal, amit elhallgatott. Ő is tudta. Ma már tudom, hogy Inkey nagyon pontosan tudott mindent. Csak eleinte áltatta magát, aztán már tudta, hogy elvesztette a csatát. Görcsösen ragaszkodott hát a régihez.

— Inkább pályázzál! — mondta Magda. — Ezt tedd el, várjál vele, aztán vedd elő évek múlva és ha még mindig meg akarod csinálni, akkor megcsinálod. De én biztos vagyok benne, belátod, hogy tévedtél.

Sokáig szótlannul ültünk az asztal mellett. Barátságosan néztek rám, a szemükből szeretet áradt. Tulajdonképpen nem kellett volna törődniök velem. Mégis barátságosan néztek rám.

— Mi az ifjúság, gyászoltok?

— Nem, Apa, dehogy, csak Andris megint butaságot akar csinálni.

Szekeres megnézte a vázlatot.

— Nem vagy tehetségtelen, fiam. De egyet ne feledd: Légy okos, mint a kígyó. Értetlenül néztünk rá, én meg Inkey is. Magda maga elé nézett. Ő értette.

— Pályázom! — mondtam neki az ajtóban.

Megfogta a kezem. Aztán közelebb lépett hozzám és átkarolta a nyakamat. Csók közben az órámat néztem. Fél hat. Még odaérek. Erzsí is éppen most indul hazulról. Aztán lehunytam a szemem. Legszívesebben maradtam volna, mégis elmentem... Vittek a lábaim, mentem, mint egy automata.

— Azt mondták bent a kollégiumban, hogy sokáig dolgozol, nekem még ma vissza kell menni. Ugye, nem zavarlak.

Odafutottam hozzá az ajtóba, fölkaptam. Lepkekönnyű volt az anyám, félelmetesen súlytalan.

Megforgattam. S a második fordultnál már tudtam, hogy hazudok. Régen nem éreztem nevetségesnek ezt az ölelést. Most csak forma volt, esetlen mozdulatok, üres, kellemetlen félperc. Lecsúsztottam magam elé és lehajtottam a fejem. Ő is érezte az idegenséget — láttam rajta —, szögletesek lettek a mozdulatai.

— Olyan ritkán írsz — mondta —, talán beteg is voltál.

— Nem, nem voltam beteg.

Szerettem volna, ha nem néz a szoborra, széket vittem neki az ablak mellé, háttal a „Marokszedő lány”-nak. De anyám akkor már a szobrot nézte. Egy darabig figyeltem az arcát, aztán elfordultam.

— Ezt te csinálod?

Távolinak tűnt a hangja.

— Igen.

— Szép szobor — mondta anyám.

„Nézd, fiam, egy lány! Egy lány, nézd, fiam!”

Emlékeztem még arra az őszi éjszakára.

— Jobb, ha abbahagyjuk — mondtam a telefonba.

A drót túlsó végén csend támadt.

Szerettem volna, ha Erzsi szemrehányó hangon szólalt volna meg, vagy durván, közönségesen. Akkor azt gondolhattam volna, hogy „na lám, ilyen, most kimutatta a foga fehérét”. Örülök, ha a nők szakításkor jeleneteket rendeznek. Megkönnyeb-
bülök.

De Erzsi azt mondta alig hallhatóan:

— Jó — és letette a kagylót.

Szerettem a szurok szagát. Ha aszfaltozókat látok az utcán, akár arra van dol-
gom, akár nem, feléjük indulok.

Közvetlenül a kazán mellett mentem, amikor észrevettem. Ugyanazt a csont-
keretes szemüveget hordta, a térdén bőrkamásnit viselt és egy simítófával egyengette
a füstölgő, forró aszfaltot.

Önkéntelenül feléje léptem.

— Vigyázzanak — mondta figyelmeztetően a kazán mellett álló munkás és
megforgatta a forró latyakkal telt hengert.

Izzó aszfalt fröccsent szét a kazánból, egy apró csepp éppen a homlokom köze-
pét találta el.

Felszisszentem és ijedtemben mély lélegzetet vettem. Teleszaladt a torkom
maró, keserű füsttel.

— Mondtam, hogy vigyázzanak — kiabált a munkás és odalépett. — Ne pisz-
kálja, semmi az egész — tette hozzá.

Gellért még mindig ott görnyedt a simítófával a forró aszfalt fölött. Nem tu-
dom, észrevett-e? Bekanyarodtam egy mellékutcába.

— Egy darabig még látszik, aztán elmúlik. Járhatott volna rosszabbul is —
mondta az orvos.

Egy fekete jegy volt a homlokomon.

— Kisgerőcz András, a portán várják — a megafon hangja betöltötte a folyosót.
Azt hittem, Magda. Megbeszéltük vele, hogy ma találkozunk, majd felhív. Le-
het, hogy ő jött — gondoltam. Már nem fájt a homlokom, a foltról meg is feledkez-
tem. De Magdáról mindig eszembe jutott.

— Nézzétek, Káin! — kiáltott, mikor először látott meg a folttal és rám hunyo-
rított.

Aztán mindig a homlokomat csókolta meg először. „Egy fix pont” — mondta.
— „Ez a mi fix pontunk”.

Idegesített.

Az előcsarnokban egy férfi állt, kinézett az ablakon. A hátát láttam meg elő-
ször, aztán kitaposott, csámpás cipőjét.

— Nem jószántamból jöttem — mondta Gellért és nem is köszönt.

— Szervusz — mormogtam.

— És azt se gondold, hogy Erzsi küldött.

— Mit akarsz?

Kurtán és érdesen tört fel belőlem a hang. Gellért esetlenül állt velem szemben, a fejét lehajtotta.

— Ő nem akarja neked megmondani, de azért jobb, ha tudod: terhes.

Gyűlöltem Bánó Gellértet.

— Na és?! Talán azt akarod mondani, hogy tőlem?! Mi?!

Felemelte a fejét, tágra nyitott szemmel, csodálkozva nézett rám, a szája széle megrándult, mintha mondani akarna valamit. Aztán mégsem szólt. Zavart, rövid mozdulattal hátrább tolta a szemüvegét az orrán és lehajtotta a fejét. Újra a követ nézte.

— Mi?! — mondtam még egyszer, túlságosan is hangosan, a portás letette a szemüvegét, kifelé bámult az üvegkalitkából, fölfelé fordított szemmel, mintha még mindig rajta volna a szemüveg és fölötte nézne el.

Bánó Gellért megfordult és elment.

Lefelé menet megcsúszott a lépcsőn és egy pillanatra elvesztette az egyensúlyát. De nem esett el.

Gyűlöltem Bánó Gellértet.

Délelőtt tettem le az utolsó vizsgámat, délután megesküdtünk Magdával. Aznap láttam meg Erzsit a Rákóczi út túlsó oldalán, a Rókus kápolna előtt.

Egy személykocsi csikorogva fékezett.

— Marha — szólt ki a vezető az ablakon és sápadtan szorította a kormányt.

Erzsi fehér volt, szinte áttetsző. Lefogyott, a szeme megnőtt.

— Majdnem elgázolt, miért nem vigyázol.

Reszketés fogott el a hangjától, csomók gyűrődtek bennem. „Miért nem vigyázol?” Meg akar alázni. Védekeznem kellett.

— Csak azt akarom mondani, hogy a gyereket nem szabad megszülnöd.

Minden erőmet össze kellett szednem. Aztán túl voltam rajta, megnyugodtam.

A lány csak állt. Kezét a mellére szorította és rázta a fejét. Bőgni fog — gondoltam.

Az emberek közönyösen mentek el mellettünk. Délután öt óra volt, csúcsforgalom.

— Neked is jobb úgy — mondtam rekedten.

— Nem kell félned — válaszolta a lány. — Nem kell félned.

Sokáig néztem utána, pedig pár lépés után elnyelte a tömeg. Ide-oda dőlő vállak, lengő karok között tűnt el. Reméltem, talán fölbukkan valahol és megláthatom még. De Erzsi nagyon pici volt.

A kitüntetést délelőtt tizenegykor adták át a Parlamentben. Az apósom is eljött, egymás mellett ültek Magdával a harmadik sorban. Nekünk kitüntetteknek az első sorban jelölték ki a helyet. Távolról hallottam a nevem. Felálltam. Láttam magamat fekete ruhában az elnöki asztal felé menni. Mintha hátulról egy oszlop mögül néztem volna a jelenetet. Egy Kisgerőcz András nevű szobrászt kitüntetnek. Most könnyedén meghajol. Kicsit remeg a keze, mikor átveszi a piros bőrtököt és egy borítékot. A borítékban ötvenezer forint van. Most megfordul, szemben áll az ünneplő közönséggel. Tapsolnak.

Vér szaladt az arcomba. Láttam az apósomat és Magdát, aztán az ő arcuk is összefolyt egy fekete, világos foltokkal tarkított masszába. Anyám nem jött el.

„Kívánom, hogy levelem a legjobb egészségben találjon. Tudatom veled, hogy nem tudok szerdára Pestre menni, mert megint bennem van valami nyavalya, a doktor azt mondja, nem veszélyes. A pénzt nagyon szépen köszönöm, de máskor ne küldjél ilyen sokat, mert nem tudok tőle aludni, attól félek, valaki betör miatta. Az ilyen magányos öregasszonynak, mint anyád, úgysem kell a pénz. De azért jó volt, hogy küldted, mert így legalább tudtam neked ajándékot venni a kitüntetésedre.

Gyere haza egyszer hosszabb időre kisfiam, a Cseténé mesélte, hogy már autód is van — akkor igazán semmibe sem kerül...”

Elfáradtam.

— Hazamegyek.

— Ugyan, nem hagyhatod itt az ünnepséget, a miniszter mondta, hogy beszélni akar veled. Nem mehetsz el! Ennyivel tartozol neki.

Úgy mondta ezt az apósom, mint egy parancsot. És az is volt. Parancs. Az apósom befolyásos ember. Én most a minisztériumban dolgozom. Sokkal tartozom neki. Megvártam a minisztert.

Kutattam a szekrény tetején. Valahova ide dobtam a rajzot, itt kell lennie. A másik szobából behallatszott a vendégek lármája. A miniszter nem jött el, kimentette magát. Egy fél rajzlapra rajzoltam a karikatúrát — tényleg jól sikerült. Ez lesz az, gondoltam és kihúztam egy rajzlapot.

Sokáig ültem a rajz előtt a földön. „Formalizmus” — mondta rá Inkey. A vázlatban erő volt. „Majd évek múlva, ha még meg akarod csinálni, megcsinálod!” A rajz már idegen volt. Mintha nem is én csináltam volna. Próbáltam magam elé képzelni a szobrot. Nem ment, pedig a rajz ott feküdt előttem. Akár csak annak idején a táncoló lányt.

Most felállsz, itthagysz csapot-papot és hozzááltsz a szoborhoz. Erőtlenül fészkelődött bennem a gondolat — éreztem, irdatlan távolság választja el a cselekvéstől. Irdatlan távolság, amelynek innenső szélén ott ül Magda, az apósom, s a szomszéd szoba is ott áll a távolság innenső végén tele vendégekkel, Inkeyvel, aki most éppen rám emeli poharát... A ház a falu végén állt, hatalmas üvegablakkal. Még mindig kockát — mondta a bolond gróf.

— Mit csinálsz?

Magda közvetlenül mögöttem állt. Ő is nézte a rajzot.

Nem várt feleletet. Kutató arccal nézett rám, aztán megkeményedtek a vonásai. Fölvette előlem a rajzot és visszadobta a szekrény tetejére. Biztos kézzel benyúlt a papírhalmaz közé és kihúzta a karikatúrát.

— Gyere — mondta —, már várnak.

Óvatosan osontam ki az előszobába, mégis megláttak. Egyik minisztériumi kollégám állt elém.

— Hát te? Miért öltöztöl?

Kicsit tántorgott, berugott a kitüntetésem tiszteletére.

Nem válaszoltam neki. Félretoltam és kinyitottam az ajtót. A második és az első emelet között törött a lépcsőkorlát.

Nem tudom, merre jártam. Néhány fára emlékszem, sietős villamosokra és a Dunára. Hosszan néztem a vizet, talán órákig ültem a lépcsőn. Nem gondoltam semmire. Csak néztem a vizet. Szürke volt, a szélén kis örvények fadarabokat, szalmazálakat és papírszeleteket pörgettek.

— Mit iszol?

— Mindegy — mondta Margó.

Éppen olyan volt, mint amikor utoljára láttam.

— Mit lógatod az orrod? Láttam a fényképedet az újságban, valami érmet kap-tál. De fő a guba, igaz?

— Szép lábad van.

Nevetett. Hosszan és gúnyosan, a szeme sarkából állandóan nézett.

— Na gyere — mondta.

Parkokon mentünk keresztül, aztán hosszú villasorok között. Belémkarolt. A hegyről látszottak a város fényei. Nagy állkapcsok között vergődött a város, a rágó-izmok ütemesen megfeszültek, csikorogtak a fogak. A város rángatózott.

— Légy okos, mint a kígyó.

— Ne filozofálj, kisfiú.

Margó itt lakott a hegyen, az ablakból is a városra lehetett látni.

Még aludt, amikor felöltöztem. Sokáig néztem az arcát. Álmában ráncok gyűrődtek a homlokára.

Hirtelen, minden átmenet nélkül ébredt fel és azonnal felült. Rám mosolygott.

— Alvás közben ráncolod a homlokod — mondtam neki.

— Máskor is gyere el.

Megfogta a kezem.

— És ne keseredj el. Néha én is érzem, hogy nekem is újra kellene kezdenem. S talán tudnám is. Veled, vagy valaki mással. Ne menj még el.

Kirántottam a kezem és kirohantam.

Az autó nyelte a kilométereket, élveztem a rohanást. Dél felé már feltűntek az ismerős faluk. Aztán a fák is ismerősek lettek. A kanyarban feltűnt a falu. Bele-tapostam a fékbe.

A bolond gróf háza helyén egy hosszú, piros tetejű épület állt. Istálló.

Megfordultam. A kocsi négy kereke félkör alakú nyomokat hagyott a porban. Idáig jött egy autó és itt megfordult. Talán elvesztett valamit.

Azért anyámhoz be kellett volna mennem.

Ott álltunk Bánó Gellért szobra előtt. Melczer Hugó ide-oda mászkált előtte, lehajolt, alulról nézte, megtapogatta.

Rá akartam szólni.

Bánó Gellért szobra.

Az én szobrom volt. Egészen más szobor, mégis az enyém.

De én zsűri elnök vagyok.

Inkey állított be a megrendeléssel. Monumentális emlékmű. Kettőnkre gondoltak.

— Nem — mondtam.

Inkey csodálkozva nézett rám. Magda összeszorította a száját.

— Nem — mondtam.

Magamra zártam a műterem ajtaját. Elővettem a régi rajzokat. Idegenek voltak. Lázasan dolgoztam. A formák lelke azonban eltűnt. Csak formák voltak. Az agyag szemérmetlenül vigyorgott az asztalon. Sírtam. Másnap újra kezdtem megint. A szobor valahol elveszett.

Margóhoz szerettem volna menni.

Aztán nem mentem mégsem.

Bokros rázta a fejét.

— Mi ez?

— Szobor — mondta neki Ray. — Az első szobor, amit ma láttunk.

Rám néztek.

Eszembe jutott Bánó Gellért, ahogy végigment az üres folyosón, kopogtak a léptei.

Csend feszült közénk. És a csendben egy kisfiú ballag batyuval a hátán. Egy szemüveges férfi áll a parlament dobogóján, overálban, a keze szurkos. Vörös bőrtokot nyújtanak át neki. Feszült csend van.

— Ilyent nem lehet kiállítani. Egyesek nagyon elvetik a súlykot.

— Az első díjat ennek a szobornak ítéljük — mondtam halkan és megfordultam. Elindultam az ajtó felé. Nem hallottam a lépteim koppanását.

Az ajtóban Magda állt.

Siettem. Futott mellettem, szorította a kezem. A lámpák hol zöldet, hol pirosat mutattak. Az utcákon nagy, csukott, fekete autók száguldoztak.

— Ne haragudj rám — mondta Magda.

Vacogott.

Tényleg hideg volt. Nekikoccanva a kirakatok üvegének végigsompolygott az utcákon a májusi fagy.

Egy mai lengyel költő: Marian Jachimovics: ***Csorba Győző fordításai***

Julian Przyboś írja Jachimowicz költészetéről:

„Az elhallgatás beszédének művészetét, annak a kifejezésmódnak nehéz művészetét, amely nem szavakkal valósul meg, néhány írásában a végletekig vitte Marian Jachimowicz. Legjobb verseiben (Pl. az „Apámnak” címűben) a sorok között gazdagabb tartalom nyilatkozik meg, mint a szövegben.

Mondatközzéti költő — így lehetne jellemezni Jachimowiczot. Szavai, szóképei nem szépségükkel akarnak ámulatba ejteni s nem is tartalmakat kívánnak közölni. Mindenekelőtt azért vannak, hogy felidézzék, amit nem mondtak el, kifejezzék, amit közvetlenül nem fejeztek ki. A mondatok és mondat-töredékek közötti hallgatag tér beszél a tömör és színes mondanivalóról. Ilyesmit tapasztaltunk Rózewicz legjobb költeményeiben is.

(Ezeket az írásokat talán egy kissé úgy kell olvasni, mint a kínai költészetet. Néhány jel, néhány kép indítja meg a társítási folyamatokat; s nem annyira a jelek mennyisége a döntő, mint inkább az olvasó képzelőereje, gondolatgazdagsága.)”

Városok a zöld folyó mellett

*A városok a zöld folyó víztükre mellett
kővé meredtek —
bánták, hogy képük nem folyik tova,
hogy mindörökre ott rekedt meg.*

*S az ember gondjai folyója mellett
álmodta álmát.
S látta: a roppant városok miként folynak tova —
s látta a városok partszéli rozsdá-árnyát.*

Este

Folyó-fodrok között tér a falu nyugodni

A parton a libák fehér tömbjei zúgnak

*Zöld árnyból szöve s gólyahír
szirom-sárgájából a part*

Fekete komp úszik át sodronyán

*Mélyre legörnyedt szarvak alatt málló
göröngyökön füstölnek a paták*

Ökörnyál pókhálócérnáján lebeg a puszták bánata

*A palánkok a lécek ritmusával
zenélnek a göbbedt Barack-szemeknek.*

Cáfolhatatlanul

*Őszintén
ó mily őszintén illatoznak a virágok*

*Valóságosan
cáfolhatatlanul ömölnek a folyók*

*Súlyosan
le nem tagadhatóan úsznak a fellegek*

A hegycsúcsról leválva

*örökké
mélybehull a szirt.*

Lélegzem

*Mintha zenével hívnál
s a fák a hang felé nyújtanák nyakukat
s a felhők válaszolnának csupán*

A völgyet ezüst szín takarta be

*Sötét barlangból
tűz csapott ki folyton*

*Fekete madár
szállt el hallgatatag*

*Itthagynom a világot
e megkezdett gyümölcsöt*

*Minden emberben
magamat találtam*

*Lélegzem
Osszátok meg velem a levegőt*

*A fecskének nem állítok már
apró keresztet
Élők porából támadt az egész föld*

Meghalnak a jelképek is.

Elutazol

*Az őszi
idő sugarai
összefutnak szemedben*

Megsebeznek

*Ma éjjel hallottam a vonatok
üvöltözését*

Búcsúzol

*Útrakelnek
a visszhangok.*

Együtt

Kövek útjain
felhők lombjain
jegenyék egein át
veled

Színeid lámpása kihúnyt
mely mint a réz rozsdája
és a bronz
s az erdők zöld szivárványhártyája olyan

Csak pillantásaid megperzselt édessége csillog
s orcádon foltot ejt olvadt szemed

Deres esőkben
lucskos napokon
áttetsző füveken át

Nem a magadé
Enyém

S nem a kis ónkápolna istene adott

A roppant földből lettél
a gyötrött égből
belőlem

Napról-napra
Időtlenül
Enyém.

Gyűrű

Rajtam megint ezüst-gyűrűd

Levegőtornyok
bolyonganak testnél érzékenyebb ösvényeken

Meghajlott száron teliholdak

A sötétkéék szín új csupán

S míg csillagoktól megfeszítve fekszem
s a földdel együtt tántorgok az éj fölött
illatoznak a Tejút gyöngyvirágai

Valahol itt egy elveszett madárhang
egy húsos szirmú turbánlilium
Valahol meghullámszik itt a levegő sörénye

Új csak a sötétkéék csak a szomorúság ezüst-gyűrűje

Vedd le gyűrűd nyakamról!

Apámnak

*Patkó-nyomok
a címered*

Ismerted a vas puhaságát

*De a lángoló virágok
éjfeketére hegyesedtek*

*Míg a ládára hullok
melyben a damaszt mellény
fehér arany s üveg gombokkal ékesen
vasárnapjaidról mesélt*

*Fehér vasárnapjaidról a
fekete hetek közt*

*A föld felett
egy néma patkó*

*Bennem
énekeskönyve szádnak.*

Kiss Dénes

Fű, fa, virág, ember

Hulla, dög, bűz, rothadó ürülék
adta illatát, üdítő színét;
szirmán föld, ég, tavak s tengerek
fény-árnya, tarka pompája remeg —
Az enyészetet szívja a gyökér,
de megnemesül míg a fényre ér
ember és pondró ronda roncsa mind —
Mélyből fakadó gondolataink,
messzi matató emlékezetek;
mi mindent értek emberi kezek!
Én tudom, hogy a szép arcok mögött
bomlik, bűzlik megannyi hulla, dög,
gondolat, szándék, vágy, bűnös gyanú,
s mit hallgat el him, nöstény, szép szavú!
A gyönyör undort rejt, örök ragályt
ad át egyre a kéz, szem, szó s a száj,
s tudom, hogy mennyi kín és gyötrellem
giz-gaza terem vadul lelkemen
s hogy mi kell, míg nem kis félelemmel
leírhatom: fű, fa, virág, ember.

7c

József Attila - emlékek*

Epizódok és jelenetek

Néhány jellemző apróság József Attiláról. Már nem tudom, hogy pontosan mikor történtek, de régen feljegyeztem őket, hogy alkalomadtán közzé tegyem valamennyit.

József Attila „magol”. Kultúrdélután a Vigadóban. Attila is közreműködik. Köztem és Pintér Feri közt ül a nézőtér közepén. Attila nem figyel a műsorra. Félhangosan „magolja” a verseit. Majd szünet után kerül sorra. Mindent lassan, meggondoltan csinál. Nem látszik, hogy izgulna. Kezében a kötet, csendesen és iskolásan „magol”. Nem zavarjuk. Mikor kimegy a dobogóra szeszínű ruhájában alig észrevehető jelenség, de szépen és tisztán, világosan tagolva mondja el verseit. Semmi ágálás, semmi póz. A „Fiatal asszonyok éneke” végén nagy nevetés és taps. Attila egy kicsit elmosolyodik. Belenéz a könyvbe, és már kezdené is a másik verset.

„Cseresznye-gombolás”. Attila mondta el. Valahol vendégségében volt, ahol a mama cseresznyével etette gyermekét. A mama elővigyázatosságból rendre kiszedte a magot a cseresznyéből. A gyerek türelmetlen volt, és rászólt a mamára: „Anyukám, gombold már ki azt a cseresznyét!...”

— Milyen nagy költők a gyerekek!... — fűzte hozzá Attila.

Őt sor. Kész lett a „Holt vidék”. A leíró költemény-remek ott van a költő előtt az Ilkovich-vendéglőasztalán. Nézem a ragyogó fényes fehér papírra rótt gyönyörű sorokat. Nyolc kék szakasz. Még nedves. Hibátlan és szép kék, mint valami kotta. Attila azt mondja, hogy „Nagyon fontos, hogy a vers hogy fest a papíron...” A verset már többször elolvastam. Ő is felolvasta már kétszer. Szépen, csendesen, szinte vi-gyázva. A vers ritmikai és rimes szépségeivel nem tudok betelni.

— Minden szakaszodban valami újabb szomorú részletet írsz le a tájból... Végül az ember!...

— Ez a gondolatritmus.

— Mért áll őt sorból egy-egy szakasz?

— Mert az első szakasz valahogy így jött ki, s a többi is így kerekítetttem...

Oedipus Rex. Valamelyik görög tragédia előadásáról számolok be Attilának. Elmerülten tárgyaljuk a görög sors-témákat, Az emberek fölött az istenek, s az istenek fölött a Végtet, az ANANKE...

— Milyen megdöbbentő Ödipusz története!... — mondom.

— ... És az a legszomorúbb, hogy ő maga nem tudja, hogy miben is van benne!... — válaszolt Attila.

Négyszáz év. Egy ízben arról beszélgettünk, hogy a régi költők verseit, a régi nyelvet már nem lehet megérteni. Magyarázatok kellene hozzá.

— Négyszáz év múlva az én verseimet is át kell majd írni... — mondta Attila.

Attila az Operában. Tudtam, hogy Attila szereti Bartókot. Meghívtam hát egyszer Attilát és Jolánt az Opera „Fából faragott királyfi” előadására. Összeköttetésem révén egy II. emeleti páholyban kaptam jegyet. Attila ült közepén. Jolán igen figyelt és tetszett neki a darab. Meglepetéssel láttam azonban Attilán, hogy ő nincs „jelen” a kitűnő előadáson. Egész este szórakozott volt, mintha valami, tőlünk távoli belső élménye lett volna. Talán új koncepciót, nagy verset, szakaszokat, vagy éppen sorokat forgatott magában. Tele volt önmagával. Ismertem már. Nem zavartam.

Pár nap múlva szóvá tettem neki az opera műformáját, amibe én abban az időben kezdtem igazán elmerülni. Régen dédelgetett tervem volt egy Ludas Matyiról szóló opera. Mi lenne, ha József Attila írná a szövegét? Attól tartottam azonban, hogy Attila le fogja nézni a „librettista” szerepét. Ellenkezőleg, nagyon érdekelte a terv, sőt maga kezdett beszélni egy „népmese”-operáról, amelyben a Szegénység királykis-asszony is szerepelne...

* Részletek a szerző József Attila-emlékek c. nagyobb munkájából.

Kantáta-terv. A „Külvárosi éj” megjelenése idején említettem Attilának, hogy szeretnék kantátát írni a külváros életéről az ő szövegére. Azt szerettem volna, hogy ő, a mélyen szociális érzésű költő írja meg a Nyomorúság zenésíthető nagy költeményét, helyezze a cselekményt az ő egyénien meglátott külvárosába, teremtsen néhány jelképes alakot, olyanokat, akik énekelve is elmondhatnák az ottani szegény emberek egy napjának történetét... Az „Aratónap” párjának szántam ezt a művet. Attila mosolyogva bólintott. Megígérte.

Állás. Ültünk az Ilkoviciban. Attila a Hont Ferenctől kapott fordítani való spanyol drámákat mutatta. Mennyi és milyen nehéz munka. Aztán elfáradtunk, hagytuk a témát és hallgattunk. Egyszer csak Attila arról kezdett beszélni, hogy nénei sürgetik, menjen állásba, és keressen rájuk. Erre én is elkezdtem mondani, hogy apám nem akar több pénzt küldeni, s hogy mielőbb állásban akar látni. Egyszer már voltam az úpesteri „Chinoir” vegyeszeti gyárban raktári tisztviselő, de nem bírtam ki sokáig. Attila így szólt:

— Minek neked állás?... És minek *nekem* állás?...

A nyomdászok rajongása. Valahová elkísértem Attilát. Az utcán arról beszélt, hogy verskötete ügyében a nyomdában járt. Lement a nyomdászok közé a géptermbe. Elbeszélgetett velük. Végtelen öröme szolgált, hogy a nyomdászok sok versét fejből tudták és el is mondták neki. Szeretettel és barátsággal vették körül. Attila erről hosszan és kimerítően beszélt. A végén azt mondta, hogy a nyomdászok igen, de Ignótus és Fejtő nincsenek megelégedve a költészetével...

— Még nem vagy nagy költő, Attila! Az igazi nagy témákhoz még nem is nyúltál! — idézte Attila Ignótus szavait.

Kodályhoz viszem a „Medvetáncot”

Ezerkilencszázharmincöt elején vagyunk. Nem tudom, hogy Attila elküldte-e a „Medvetánc” kötetét a rajongva szeretett Bartók Bélának, engem azonban megkért, hogy vigyek el egy példányt Kodálynak. Ahogy én több költő verséből válogattam ki a megzenésítésre alkalmas verseket, úgy nyilván Attila is szerette volna, ha több zeneszerző foglalkozik a verseivel. (Tudtommal rajtam kívül még Reinitz és Vándor zenésítették meg József Attila verseket a költő életében.) Kodály a régi magyar költők mellett Balázs és Ady verseit zenésítette. Lehet, hogy arról is tudott már Attila, hogy Kodály a fiatal pályáján éppen feltűnt Weöres Sándor „Öregek” c. versét 1933-ban megzenésítette. (Ezt a nagyszerű karművet a Magyar Kórusokkal egy időben az Universal Edition és az Oxford University Press is kiadta 1934-ben.) Kodály „Öregek” zenésítése, később a „Norvég lányok” roppantul emelte Weöres Sándor értékét és hírnevét. Valószínű, hogy József Attila ezt tudta, és szerette volna, ha Kodály foglalkozik a verseivel, és esetleg megzenésíti valamelyiket. Kodály iránti mély tisztelet és ösztönözhette Attilát a verseskötet elküldésére. A futár mindenestre én voltam.

Hogy is történt?

Egy napon találomra beállítok az Ilkoviciba. Hátha ott van Attila? Mit csinál? Jó lenne vele egy kicsit elbeszélgetni. Benn találtam, a félkörű terem közepén ült. Lassan mentem feléje. Az asztalon egy pár ív finom fehér papír. Ilyenre szeretett írni verseit. Rajta néhány versszak, benne itt-ott áthúzott sorok és szavak. A papíron töltőtoll. Mellette a széken nyitott aktatáska. Könyvek, füzetek, folyóiratok és másféle iratok látszanak ki belőle. Ő maga cigarettázott. Tekintetével a távolba nézett, nem látott senkit. Benső koncentrációban volt. Ahogy odaléptem hozzája, elmosolyodott.

— Szervusz, jó, hogy jössz. Megbízásom van a számodra.

— Mi lesz az?

— Elvinnél egy „Medvetánc” kötetet Kodályhoz?

— Ó!... Tudod-e, hogy én már három éve „nem beszélek” Kodállal?... Nem vagyunk valami jóban...

— Nem vagyunk valami jóban...

— El kellene vinned hozzá... Te ismered... Szeretném, ha megismerné a verseimet... — és már oda is tette maga elé a sárgásbarna fedelű, nagy formájú „Medvetánc” kötetet. Addig beszélt csendes, rábeszélő hangján, hogy ráálltam a dologra. Nem is lesz érdektelen találkozni az „öreggel”. Bárhogy féltem tőle, mindig kíváncsi voltam epésen találó megjegyzéseire, amiken aztán elgondolkodhattam. Akárhogy volt, bár Kodály rovásai sokszor lesújtottak (mindig igaza volt), személyisége felvil-

lanyozott. A küldetés érdekességét művészi kíváncsiságom is fokozta. Vajon melyik József Attila-verset választja ki megzenésítésre? Hátha olyat választ, amit már én is megzenésítettem? Hogy fogja megoldani? Ilyen és hasonló gondolatokkal mentem el a Zeneakadémiára. Kodály még tanított. Régi iskolás szorongásaim újra jelentkeztek a II. em. XV. tanterme előtt. Megvártam, míg kijönnek. Úgysem szabad zavarni a tanítást.

Mikor beléptem, Kodály a nyitott szekrényében rakosgatott. A szekrény!... Ismertem Kodály leveleinek és iratainak ezt a nagy temetőjét. Kodály sokszor levelezését felnyalálbolva jött órára. Postáját ott bontotta fel a dobogón. Persze minden mozdulatát figyeltük. A borítékokat lassan felvágta, de a leveleket nem vette ki egészen, hanem csak éppen kihúzta, és ferdén belenézett, valami keveset olvasott belőlük, aztán visszadugta a borítékba. Közben figyeit ám! Mi rendszerint már „feleltünk” akkor, azaz a cappella énekeltük hangvillával a kezünkben c-től c-ig az összes skálákat, vagy zongoránál izzadtunk a számozott basszusokkal. Kodály postabontás közben is hallott mindent rettenetes fülével, és irgalmatlanul lecsapott a hamis hangra vagy a rossz hangzatfűzésre! Óra végén a postaanyagot és a többi iratokat (mennyi mindenféle szöveget kaphatott!) aztán begyömöszölte a szekrénybe. Mindig tele volt! Ez a szekrény várta most Attila dedikált verseskötetét...

Köszöntem és odaléptem hozzá. Sokáig nem nézett hátra. Így szokta. Úgyis megismert a hangomról. Végre megfordult.

— Na, mi újság? Vizsgázni akar?

— Nem, tanár úr kérem. Csak egy költőbarátom új verseskönyvét hoztam el, József Attiláét, aki szeretné, ha tanár úr megismerné a verseit, és foglalkozna velük...

Kodály nagy lassan elvette a kötetet, elolvasta az ajánlást, és forgatni kezdte. Beleolvasott a versekbe. Soká vártam. Már átálltam egyik lábamról a másikra. Ismertem már Kodálynak ezt a „tempo”-ját. Csak mondana már valamit!... Mit is fog mondani?

Végre hozzám fordult.

— Magának kell a költőbarátját megzenésíteni. Ez a maga nemzedéke... Én is megzenésítettem a magamét... (Ady nevét nem mondta ki, és Weöres Sándor nevét sem említette.)

— Én már zenésítettem József Attila verseiből. A „Lassan, tűnődve...” c. versére szerzett dalommal tavaly állami pályadíjat nyertem...

Megint csend. Kodály tovább forgat és olvas. Lábaimat váltogattam az állásban. Már jöttek az új osztály növendékei. Kodály végre megfordult egy kicsit, és a válla fölött egy pillantást vetett rám:

— Jó, majd megnézem... — és betette Attila kötetét a szekrénybe, jól fel a sarokba, a többi irat fölé.

Fellélegezve távoztam. Teljesítettem Attila kérését. Másnap elmondtam neki az egész akadémiai jelenetet. Attila nem tett semmi különös megjegyzést. Csak ültünk a feketekávé mellett, és nagyokat hallgattunk.

A bezárult regény

Samuel Beckett trilógiájáról

Kezdetben volt a hősor: a regény, mint a megbízhatóan érzékelhető valóság, az emberi szemmel egész-arányúnak látott világ foglalata. Balzac és Tolsztoj indokolt önbizalommal nem adta alább a polifon szerkezetű teljesség-regénynél; Stendhal útnak indított egy fiatalembert, aki felnőtt, látott és tapasztalt, előrehaladt térben és időben, s tudatának egyetlen szálára fűzött fel egy teljesigényű valóság-látomást. Mindkét klasszikus regényforma a XIX. század racionalista világképét telepítette át a művészetbe, tér-idő-személyiség csorbitatlan hármasegységét valósította meg; a világot, ahogy a mindennapi ember szabályos berendezésű szemével látta. Ezt a tisztavonalú világképet, amely egybevágott a kor hivatalos közgazdasági, természettudományos és filozófiai tudatával, először Dosztojevszkij érezte gyanúsna: az ember viszonylatában. Szerepe és életműve, hogy megsejtette: az ember nemcsak az, aminek addig látták, hanem felhámja és homloka alatt ismeretlen dimenzió rejlik. Ez a felfedezés alapvetően módosította a hagyományos regény kereteit. Idő és tér koordinátái egyelőre változatlanok maradtak, de a keresztyükön mozgó ember személyiségének olyan jegyeit tárta fel, amilyeneket a balzaci világ nem ismert. Dosztojevszkijnél átalakult a klasszikus regény-képlet: a megfontoltan hömpölygő cselekmény zaklatott hullámmá, az objektív epikai háttér töredezett kulisszává, a plasztikusan körvonalazott jellem felszín alá süllyedt s váratlanul kirobbanó tettek és indulatok meleg-ágyává.

A modern polgári regény egyik ága jól-rosszul, de mindent Dosztojevszkijről tanult, az ő jegyében rombolt és újított. Az objektív idő helyébe a relatív pillanat került, a szilárd külvilág helyébe a seholsincs-tér, az öntudatos és független személyiség szerepét a megbillent lelke törvényeinek, vagy a kiismerhetetlen külső hatalmaknak odavetett rabszolga-ember vette át. A regény e félszázados (főként nyugateurópai) forrongásának az ötvenes évekre kiderülő talán legfontosabb tanulsága pedig az, hogy az első nagy újító-rombolók tanítványainak, s a tanítványok tanítványainak kezén lassan elsikkadt maga a regény. A nagyszabású epikum, amiből hajdan elindultak. A világ egyre aggasztóbban leszűkült, a születéstől halálig ívelő emberi sorsokon eluralkodott a vegetálás, ember és világ vérbő dialektikája artisztikus mutatóvanná, vagy elméleti parabolává halványult, jellem és személyiség jelképpé és tétellé vértelenedett.

Az utóbbi évtizedek nyugateurópai prózájának egyik legjellemzőbb tünete, hogy felsziporkázó művek és nemzedékekben rajzó regényírók ellenére a műfaj mennyire kimerült; hogy irányzatok és generációk milyen megvesztegető rutinnal kamatoztatják egymást és az elődöket. Dosztojevszkij nyomán Proust és Kafka új hangot ütött meg, autonóm regényvilágot teremtett. Utódaik jobbadán már csak az ő alapélményüket variálták: jó fülük volt az egyszer elhangzott dallamhoz, betoltak egy-egy új ütemet és továbbjátszottak a kipróbált hangszereken.

Samuel Beckett irodalomtörténeti szerepe alighanem az, hogy gátlások és öncsalás nélkül végképp befejezni szándékszik a modern regény egyik irányzatának félszázados folyamatát. Léven nem keserűen profétikus, hanem őszintén nihilista, ráadásul következetes alkotó, vallomása illúziótlan leszámolás: a dögrovas állapotába érkezett ember tárgyi és személyi körülményeivel. Mivel világában az ember egzisztenciális létét külső (erkölcsi, ideológiai, társadalmi) hatások nem befolyásolják, trilógiájának három kötete, a *Molloy*, a *Malone meghal* és *A megnevezhetetlen* érintetlenül „tisztá” képlete annak, amilyennek az embert, s a létét beburkoló világot látja. Egyben példázata, hogy ez a látás hová juttatta az egykor diadalmas regényt, mit vett el belőle, mivel pótolta a hiányokat és milyen lehetőségeit őrzi még.

*

Molloy, az időtlen csavargó seholsincs-országutakon csatangol (nehézkesen, mert fellábára sánta), anyját keresi, akiről nem tudja, anyja-e egyáltalán, vizezésének nehézségeivel csatázik és gyermekkori biciklijére emlékezik. Malone hanyatt fekszik ágyában, mint a felfordított teknősbékák, a mennyezet repedéseit számlálhatja, puccsán csodálkozik és időnként Istent szólítja, aki nem válaszol. A Megnevezhetetlen egy koszos utcasarkon köedényben üldögél, állával tartja fenn magát a tartály peremén, mert végtagjai lehulltak, ajkával legyeket fogdos és zokog a hálától, ha a jószívű szomszédasszony (akinek három neve van) ponyvát borít hóeséskor a feje fölé. És mindhárman beszélnek, egyes szám első személyben, szünet nélkül, megállíthatatlanul és követhetetlenül, fura és tébolyult asszociációkkal, örömtelenül és bánattalanul, a megállt idő terhe alatt, a halál előszobájában.

Nincs az a tankönyvszerkesztő, aki ezeknél a kurta színopszisoknál terjengősebbre foghatná a Beckett-regények „tartalmát”. Mert ezekben a regényekben nem a mulandó és esetleges „tartalom” a fontos, hanem az a metafizikai állapot, amit ez az illúziótlan anti-író megteremt. Beckett világképe: a lemezelenített ember minden mást kizáróan előtérbe állított és érzelmi körítését vesztett haldoklásának látványa. Regényeiben nem élet és halál dialektikája a fontos, mint a régi realistáknál, s nem a halál komor egyedülvalósága, mint a modern pesszimistáknál. Beckett értelmezése szerint mindez lejárt lemez, agyonrágott közhely, s ráadásul nem is igaz. Az élet nem szép, a halál nem csúnya, s fordítva ugyanez áll; mindez egyszerűen *van*, nem sírni, üjjongani, vagy töprengeni kell rajta, hanem magátólértetődően tudomásul venni. Tudomásul venni mindenek előtt a világ arányaihoz képest másodpercre méretezett emberélet nevetséges képtelenségét, s ezt a mikro-időt összes kellékeivel együtt nem idillizálni, vagy heroizálni kell, hanem tárgyilagosan szemügyrevételezni. S ekkor kiderül, hogy a felcicomázott élet groteszk maskaráé a közönyös halál várótermében; az emberlét: abszurd és időtlen vénember-kor, mint Molloy-é, vagy Malone-é; alkotás és munka: legyek fogdosása és kusza hieroglifák klozetpapíron; a szerelem: gusztustalan handabanda nedvező testfelületek körül; maga az ember: háromnegyedrész víz, egynegyedrész talak, Beckett képeiben: mirigynedvek, korgó belek, leszáradt végtagok; család, barátok, közösség, mindaz, ami az *énen* tűlnyúlik: emlékek áttekinthetetlen zürzavara, amelyek gomolygásában minden képfoszlány egyszerre igaz és nem igaz.

Ezt a közönyös nyomorúságot Beckett öröknek, általánosnak és változhatatlannak tartja. Regényeiben tér és idő határai ezért tolnak a mitikus végtelenbe. Molloy öröktől-örökké hanyódik a végenincs országúton és nem jut el sehová. Malone léte: az időtlen haldoklás kalitkájába zárt véglény abszolút leválása a külvilágról. A Megnevezhetetlen az örök perccé sűrűsödött időben függ a világvegi köedény falán. Hályogos szemükkel úgy látják, eldugult fülükkel úgy hallják a vegetálásukat körül folyó kinti végtelent, ahogy halak érzékelhetik a fenti világot, hangyák a pontszámukba beleférő látványt. Ebben a kocsonyás létezésben elvész, bizonytalanul sokértelművé lesz a személyiség is. Molloyt és Malonét amőba-mozdulataik közt egyetlen fontos kérdés foglalkoztatja: önmaguk személyazonosságának megállapítása. Ők-e azok, akiket a Molloy és a Malone név fed? Ezt a remegő bizonytalanságot kétségtelen bizonyosságra váltja a Megnevezhetetlen, akinek azért nincs neve, mert nem is lehet: egyszerre önmaga és másvalaki, akárki, aki eszébe jut. Nincs az a szemantikus filozófus, aki körmönfontabb levezetéssel (és bőbeszédűbben) állapítaná meg az egyezményes emberi jelekkel fedett fogalmak vagylagosságát, több-létét és nem-létét, mint Beckett fecsegő véglényei. A három regény három nagy monológjában szenvtelen meghatározásként tárul fel a rovar szintjére zsugorított ember szánandó értelmetlensége, a jelképszerű automatákban az általános üresség, vagyis Beckett egyetlen lényeges közölnivalója az emberről és lakhelyéről: a dimenziótlan semmi. Semmi sem biztos, s ennek a bizonytalanoknak az ellenkezője is bizonytalan.

Ezt a közönyös ténymegállapítást Beckett kaján iróniája színezi. Az ember, noha rendeltetésében nem emelkedik a mikroba fölé, ember-voltának egy szempontból büszkén eleget tesz: ronda halódásának utolsó mocconatáig nem szűnik meg önmagával foglalkozni. Meghatározni önmagát, szembenézni önmagával — így mondta ezt Beckett előtt az egzisztencializmus heroikus pesszimizmusa. Beidegzett gögből, automatikus hepciáskodásból — mondja Beckett. Világlátásának legcsúnyább fintorát, az ember könyörtelen megvetését jelzi az a monomániás fecsegés, amit figurái produkálnak. Tudják, hogy nincsenek, hogy ál-létük nem számít, bele is nyugodnának, de nyelvük, szajkomódra, nem hagyja abba, amit egyszer megtanult. „És ez a hang, amely beszél, s tudja, hogy hazudik, hogy nem érdekli, amit mond, hogy alighanem túl vén

és túl megalázott ahhoz, hogy kimondhassa a végső szavakat, ez a hasztalan, s hasztalanságában is felesleges hang, amely nem is figyel önmagára, csak az általa megtört csendre — ez a hang hang-e még egyáltalán?”

Amit Dosztojevszkij megkezdett és Franz Kafka folytatott — a háromdimenziós ember elmozdítását a XIX. századi antropológia szintjéről — félszázad múltán Beckett a ganajturó bogár közönyös hullatakarításával bevégi.

*

Mint írásművek, Beckett regényei gyötrően fárasztó alkotások. Trilógiája szövegében esztétikai szempontból új regényelem nemigen található. A belső monológ korlátlan használatát Joyce-tól vette át, színtér és figurák mitikus elvontságát Kafkától, a szín feletti vígasztalanul sötét égbolt az egzisztencialisták öröksége. De ezeket a megtanult elemeket Beckett vitathatatlanul egyénivé gyúrta, s regényvilágából éppen azt rekesztette ki, ami mesterei művében alighanem a legfontosabb. A nyelvi virtuozitás színpompás joycei mutatványát, mikrorealista felszín és irracionális mély szuggesztív káfkai ellentétét, s az egzisztencialista regény feszült dialektikáját szabadság és semmi között.

Világképéhez következetesen Beckett nemcsak trilógiája tárgyát, de anyagát és eszközeit is a semmiben keresi. Ebből azonban nemigen lehet kétszázoldalas regényeket írni. S valóban, az emberben időnként felmerül, tulajdonképpen miért ír Beckett regényeket, amikor közölnivalóját üres regénylapok hívebben kifejeznék. Ennek a következetes írónak egyetlen ellentmondása azonban, hogy világképét regényekbe foglálja, a regénykeret megtöltésére pedig mindhárom művében a belső monológokból kibontakozó asszociáció-hálózatot használja fel.

Mindhárom regénye lényegében azonos technikával íródott, s ez a regénytechnika — ha az olvasó egyszer megtalálta hozzá a kulcsot — alapjában igen egyszerű. Elsíváruult „hősei” érzékszerveikkel ugyan már alig, de agyukkal még valamelyest érzékelik a múltat, a regénybezárt létüket megelőző emberszabású életet, jelképesen értve: a való világot, az emberiségnek a nagy haldoklást megelőző teljes létezését. Vagyis: emlékeik vannak. Molloy, Malone és a Megnevezhetetlen araszoló vég-létét leginkább ezeknek az emléktöredékeknek felidézése és homályos újraélése tölti ki. Malone Saposcatra emlékezik, aki később a Macmann nevet kapja, a Megnevezhetetlen kénzeletében Mahood és Worm bukkan fel minduntalan. Ezek a ködalakok az emlékezők monológjában mindegyre életre kelnek, történetek hangzanak el velük kapcsolatban, önálló cselekményrészekké kerülnek elmondásra. Mielőtt azonban az olvasó ezeknek a monológoktól független betéteknek jelentéstartalmával tisztába jöhetne, a monologizáló hirtelen „visszavált”, mégpedig azzal az újra és újra visszatérő fogással, hogy megkérdőjelezi emlékei hitelességét. Így történt-e valóban? Létezett-e Macmann (Mahood, Worm) egyáltalán? Ez a „visszaváltás”, mint említettük, Beckett agnosztikus vallomása a világ alapvető megismerhetetlenségéről, minden érzékelés, tudás, emlék viszonylagosságáról. Semmi sem bizonyos, csak a közömbösen ronda haldoklás meg az esendő individuum locsogása.

Ezeknek a semmire épült regényeknek legfőbb bajuk mármost, hogy alig-alig élvezhetők. Az olvasás első gátja Beckett fejfájdítóan nehéz fogalmi megértése. Nem a nyelvi szöveg, a mondattá összeállt szavak megértése kínzó, hanem az egymás mellé került mondatok fogalmi össze-nem-tartozása. Molloy sántikál az országúton, anyjára gondol, eszébe jut a biciklije, a biciklin egyszer útnak indult, talán az anyjához, ha volt anyja egyáltalán, bekísérték a rendőrszobára, fájt a lába a biciklizéstől, a lába sánta, hideg időben dörzsölgetni kell, az őrszobán nem tudta megmondani, hol lakik az anyja, ő van-e anyja egyáltalán. Malone elejti a botját, utána nyúlkal, Macmannra gondol, Macmann együtt élt egy öregasszonnyal, szeretni akarták egymást, de a szerveik nem engedelmeskedtek, az öregasszonynak hullott a haja, Malone megtalálja a botját, Macmann sosem találta volna meg a botját, ha lett volna botja, ha Macmann egyáltalán létezik. Valahogy így megy ez bekezdés- és fejezetnélküli végtelen oldalakon át, s az ember legfeljebb a technikai fogásokra jön rá, a megértés felől — nem a nyelvi szöveget, hanem a szövegből összeállt egészet illetően — mindvégig kételyei maradnak. Alkalmassint azért, mert ezeken a regényeken nincs mit „érteni”, a Beckett-világnak éppen az a rendeltetése, hogy racionalista fogalomalkotás számára összetevőiben értelem-nélküli legyen. E regényfigurák monológjai gyermekesek elalvás előtti morfondírozására emlékeztetnek, vagy méginkább aggastyánok önmagukkal perló, félhangos beszéd-töredékeire. Ez a regénytechnika a trilógia zárókötetében,

A megnevezhetetlenben éri el csúcspontját, ahol a szakadatlanul csobogó monológban minden állításra annak tagadása következik, s e mondatpárok az előző két regény emlékfoszlányaiból kibomló történetrészecskéket sem tartalmaznak már. Aminek eredményeként A megnevezhetetlen már nemcsak nehezen olvasható, hanem lankasztóan unalmas is. Az ember eleinte megpróbál az egymástól függetlenül lebegő mondatpárokba valamilyen összefüggő értelmet „beleolvasni”, aztán feladja. A megnevezhetetlen nyilván nem akar többet kifejezni, mint amennyi formális logikával a szövegből kiolvasható. A teljes szétesést, a kiterjedés nélküli ürességet.

Furcsamód a kába unalomba torkollik a Beckett-regények monológjainak az emlékképeken túli másik összetevője is: azok a leíró részek, amelyeket jobb híján mocskos-betéteknek nevezhetünk. Mindhárom monológ leírásait a szerves és a szervetlen anyag korhadásának hideg foszforeszkálása önti el, halomszámba gyűlik az emberi és tárgyi salak. Egyrészt az előregedett test rekvizitumai sorakoznak: elsatnyult végtagok, rozszant érzékszervek, nedvedző pórusok és anyagcsereváladékok, másrészt az animális mechanizmussá lefokozott nemi élet reszleteződik, precíz és rideg tárgyiaszággal. Ehhez társulnak a semmi-világ szervetlen kellékei, sár, szemét, piszkos kupacai, melyek közt lassan vonszolja kiszolgáltatott testét a féreggő alázott volt-ember. Valaha, a naturalizmus virágkorában, Zoláké mennyei ragyogással tudták bevonni a Csúnyát (örömmükben, hogy felfedezhették, ami addig titok volt), s az emberi rút gyönyörködő, vagy undorodó ábrázolásából emlékezetesen kamatozott a modern polgári irodalom jórésze, beleértve a legnagyobbakat is. De Beckett már nem vonz, nem undorít és nem érdekel. Figuracsonkjainak oldalszámba menő sanyarú szexuális fantazmagóriáit végül már jobban unja az ember, mint a hajdani wakefieldi tiszteletes imakönyvének leírását, s nosztalgiát érez Pickwick úr tiszta férfiúsága iránt.

Az irodalom minden lehet, csak unalmas nem — mondta ki a legfőbb esztétikai arany szabályt Voltaire. Trilógiájában Beckett következetes maradt világképéhez, de következtelen az irodalomhoz. A szokványos regényvilág helyén megteremtett ellenvilág szavakra esik szét, s a vegetáló emberroncs egykedvű verbalisztikája nem tömöríti, mert lényege az, hogy nem tömörítheti jelentéssé, aminek jelentése nincs: a semmit.*

Dosztojevszkij nagy élménye az volt, hogy az emberben jellemével ellentétes vonások rejlenek; Joyce-é: az emberi tudat egyik fele felszín alatt lappang; Kafkái: az ember személytelen hatalmak törekény kiszolgáltatottja; az egzisztencialista regényé: az ember élete harc a nyűgöző semmi és önmaga lehetőségei közt. Hogy e felfedezésekből jelentős irodalom születhetett, alighanem annak köszönhető, hogy műveikben a megsejtett új a hagyományos régi elemeivel keveredett, s e küzdelemből-társulásból nagyívú regényvilág keletkezett. Beckett-nél az ellentétpárok helyét a monológ veszi át, ahol a legelső lapon kimondatik e regényvilág egyetlen törvénye és tanulsága: a közönyös haldoklás.

Mi jöhet ezután? Pillanatnyilag úgy látni, a beckett trilógia befejezése a modern regény egyik irányzatának. Továbblépni maga a szerző sem tudott mostanáig. A trilógia az ötvenes évek elején született meg; azóta Beckett egyetlen regényt írt, 1961-ben *Comment c'est* címmel, amely azonban nem a trilógiát folytatja, hanem Joyce *Finnegan's Wake*-jéhez kanyarodik vissza. Az absztrakt „hangregény”-hez, amely húsz év óta holtágnak látszott. Akárcsak Joyce utolsó műve, a *Comment c'est* is összefüggéstelenül egymás mellé dobált szavak végtelenje, amelyből mindenki azt olvashatja ki, amit akar, tekintve, hogy nemcsak a regénynek, de — amennyiben akadnak — a mondatoknak sincs semmiféle egyezményes jelkészlettel lefordítható értelmük.

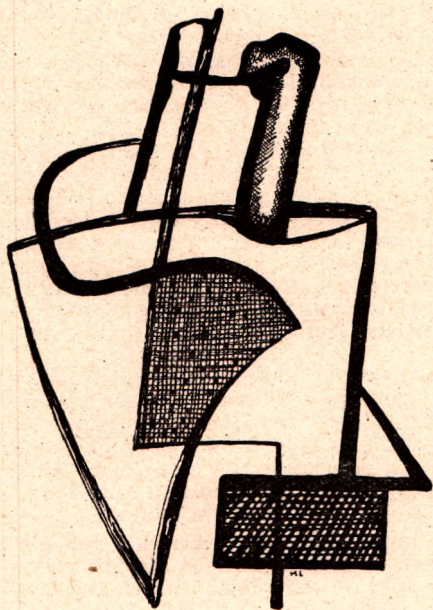
Végaszalóbb érv a Beckett-trilógia zárótétel-szerepe mellett a modern regény egy másik ágának térnyerése a utóbbi évtizedekben. Már a huszas-harmincas években (amikor a nyugateurópai próza újításai közepette Martin du Gard korszerűtlen klaszszikusnak számított) a szovjet és az amerikai regény merőben más útra tért. Az egyik egy születő új, a másik egy megkésített fejlődésű társadalom uralkodó műfajaként olyan érzékletesen gazdag valóságanyag birtokában újította meg a múlt századi klasszikus realizmust, hogy eredményeik ma maradandóbbnak látszanak a legtöbb nyugat-

* Ez az írás regényelméleti kérdéseket tárgyal, ezért nem foglalkozik Beckett drámáival, amelyek a trilógia világlátásában fogant, de annál lényegesen jobb alkotások. A sajátos műfajkülönbség miatt a drámában (főként a *Godotra várva* címűben) szuggesztív látványossággal érvényesül Beckett dinamizmusa, groteszk humora, stb.

európai kortárs-író belterjes fikciójánál. S mintha a két utolsó évtized jelentős nyugat-európai írói is mindinkább a modern regénynek ehhez az irányzatához kapcsolód-
nának: világképpen a szemelláthatóhoz, emberábrázolásban a tettenérhetőhöz, for-
mában a klasszicizálódáshoz térve vissza az irracionális regény mértékeitől. Camus
Pestise és *Bukása* éppúgy ezt tanúsítja, mint Graham Greene, vagy az olasz neorea-
listák legfontosabb regényei.

Beckett megkísérelte kihagyni a kulisszává dermedt világból az ember mind-
azon vonásait, amelyek a féreg, vagy a báb adottságain túlmutatnak. S ha kiiktatjuk
háttérét, mozgáskörét és lehetőségeit, az ember valóban nem több a földből eső után
kibújó gilisztánál. Beckett erre a senkiföldjére kényszerítette kreatúráit, akikről vé-
gül az a tulajdonságuk is lekopott, hogy ábrázolhatók legyenek.

SÜKÖSD MIHÁLY

Kassák Lajos rajza

A magyar irodalom lengyel tolmácsolói között

Olvasom, hogy Varsóban bemutatják Az ember tragédiáját és most már kétszeresen sajnálom, hogy nem sikerült találkoznom Lew Kaltenberghgel, Madách művének fordítójával. Nem rajtam múlt, sokat villamosoztam, buszoztam Varsóban „Kaltenbergh ügyben”, de ráakadni sohasem sikerült. Pedig mindenütt „éppen az előbb látták”, „öt perccel ezelőtt ment el”, s ilyenkor aztán nem is engedtek addig tovább, míg el nem mondtak egy jóízű adomát Kaltenberghről. Egyre érdekesebbé vált számomra ez az ember s most már szenvedélyesen kezdtem keresni. Újabb „most ment el”-ek és újabb adomák. Meggyőződésem, hogy a frappáns történetkéek majd egy szálig irodalmi kávéházakban, jókedvű beszélgetések során kerekedtek, de akkor is, Lew Kaltenbergh kuriózum lehet a maga nemében, ha ennyi mindent ráfognak.

Egyébként fordítására véletlenül bukkantam. Nem tudom, mindenki így van-e vele, ha külföldre jut — én lázasan kutattam minden magyar vonatkozású dolog után. Elsősorban persze könyveket kerestem. Marian Pilottal, egy fiatal lengyel íróval sorrajártuk az Aleje Jerozolimskie és a Nowy Świat könyvesboltjait. Magyar könyvekre vadásztunk. Megkönnyítette dolgomat, hogy Pilot járt már Magyarországon s így korábban is érdeklődött magyar vonatkozású dolgok iránt, s tudta a magyar könyvek „lelőhelyeit”. Mikor már úgy látszott, hogy szinte minden lengyelre fordított és a könyvesboltokban található magyar művet láttunk, kísérőmnnek eszébe jutott még egy magyar könyv. Hirtelen sem a címe, sem a szerzőre nem emlékezett, csak annyit tudott, hogy Lew Kaltenbergh fordította, szép kiállítású, nagy alakú könyv, és drága is, lehet vagy hetven zloty. Aztán még, kis töprengés után kisütötte, hogy verses dráma. Madách? — kérdeztem tőle. Úgy van, Madách! — válaszolta, és már kerestük is a könyvesboltot, ahol emlékezete szerint látta.

A pult mögött barátságos nő állt. Mosolyogva rázta a fejét. Nem, ő ilyen könyvre nem emlékszik. Barátom erősködött. De igen, itt látta a könyvet, a Pax kiadó adta ki. Az lehetetlen — rázta erre még határozottabban a fejét a nő — hiszen ez az üzlet csak a Pax kiadványait árusítja, tudnunk kellene róla. Szerencsére a nagy töprengésre a másik eladó is odajött, s rövid gondolkodás után előhalászta Az ember tragédiája lengyel nyelvű kiadását a pult alól. A fordító, munkáját Áprily Lajosnak ajánlja hetvenedik születésnapjára. — A könyv tízezer példányban jelent meg, az elárusítónő szerint „senki sem kereste”, mások szerint ez nem is csoda, hiszen a kritika elhallgatta, egyetlen sort sem írtak róla. Hogy miért, arra nem tudott választ adni senki, így én még ma sem tudom. Először ugyan arra gondoltam, hogy talán a fordító különöségei miatt hallgatnak róla. Erről a feltevésről hamarosan kiderült, hogy hamis. A millió adoma ellenére Kaltenbergh a lengyel irodalmi élet megbecsült, tisztelt alakja. S a megbecsülésre, tiszteletre okot is ad, hiszen rendkívül sokoldalú és tehetséges ember.

Valamivel későbbben kezembe akadt egy érdekes könyv. Népszerű varsói újságíró, Olgierd Budrewicz írta. Címe: Varsói Baedeker, alcíme: Inkább emberekről. Ez a maga nemében páratlan könyv Varsó nevezetességeiről szól. Mézbe, vitriolba mártott tollal mutat be az olvasónak híres varsói mulatókat, múzeumokat és — ahogy az alcím is tanúskodik — főleg embereket. Utcaseprők, lakájok, írók, művészek, közéleti férfiak frappáns, szellemes portréi sorakoznak a könyvben, s látszik, ha nyilakat lövöldözve is, nagy szeretettel foglalkozik az író minden egyes riportalanyával.

Ebben a könyvben megtaláltam Lew Kaltenbergh portréját is. Róla egyébként szinte mindenki így beszél, mint ez a kis írás. Tréfálkozva, viccelődve, de azért nagy tisztelettel. Hevenyészve lefordítottam néhány sort a portréból:

„A filozófia doktora, irodalmár, műfordító, száz hobbiával szakszerűen foglalkozik, tréfamester, nagy hazug, 50 éves.

Honnan a vezetékeve? A származása körül keringő néhány tucat verzió közül Roman Niewiarowski találta ki a legkedvezőbbet: Lew a hrubieszówi csodarabbi fia. A háború éveit K. Magyarországon töltötte, ahol négyszer bárónak adta ki magát és monoklit viselt (valamint rongyos nadrágot).

Legutolsó könyve, az Évek és emberek utószavában írja némi öniróniával, hogy életében volt már költő, író, színész, tudományos dolgozó, főiskolai tanár, újságíró és képzőművész. Azt mondja magáról: „minden tevékenységem közben grafomániában szenvedtem”.

Emlékezőtehetsége fenomenális („minden felesleges dologra emlékszem”). Budapest 1942-ben megjelent háromkötetes műve: A jelenkori lengyel irodalom törté-

netének vázlata — majdnem az egészet emlékezetére támaszkodva írta.

Imád hazudni. Egyszer valamiféle kocsmában matrózokkal akadt össze. Egész éjjel Szumátráról és Angoiáról mesélt nekik, holott e vidékeket sohasem látta.

Erdélyi vándorlásai közben találkozott Bognár Imrével, az 1848-as szabadságharc utolsó élő résztvevőjével, aki tíz egynénány éves gyerek korában Bem seregében szolgált; ebből írta később ifjúsági regényét, a „Bem apó katonájá”-t.

Mindenekelőtt magyar klasszikus költőket fordít. Utoljára megjelent Madách Imre: Az ember tragédiája”.

Egyszóval nem csoda, ha Kaltenberghet kuriózumnak tartják. S engedtessek meg nekem az a kijelentés, hogy ez nemcsak monoklija, tréfái és tündéri hazugságai miatt van, hanem egy kicsit azért is, mert tud magyarul. Nem is hinné az ember, hogy a lengyelek (nem szeretek ugyan általánosítani, de nagyon sokféle emberrel beszéltem: parasztokkal, írókkal, diákokkal, újságírókkal) milyen keveset tudnak Magyarországról. Egy kicsit egzotikum számba megyünk náluk. Különösen az írók között — a nyelvünk miatt. Mert igaz ugyan, hogy a lengyelek (akárcsak mi a magyarokról) szívesen mondják: a lengyel nyelv a legnemezebb a világon (ami azt illeti, a hét esetes főnévragozás, a különböző törvények és főleg törvényen kívüliségek sokasága csábítanak erre a feltételezésre, különösen akkor, ha az ember első, botladozó lépéseit teszi a polski jezyk sűrűjében), de a magyart — már akik ismerik —, kacifántos, megtanulhatatlan nyelvnek minősítik.

Ezt bizonyítják egy másik, annak idején Magyarországra emigrált lengyel író, Kazimiera Ilakowiczówna Adyról szóló cikkének bevezető sorai. „Ha azt mondta volna nekem valaki, hogy valamikor, még ha csak felületesen is, magyarul fogok tanulni, szívből kinevettem volna. Ugyan! Az emberek tanulnak franciául, angolul, németül és kész, sőt talán magukban még ezeknek a nyelveknek a hasznosságát is kétségbevonják. Újabban pedig a szovjet—lengyel barátság jegyében nagyon sok ember tanul — igen helyesen — oroszul. Ebben nincs semmi furcsa. De magyarul, vagy románul?! A román még csak hagyján — hiszen hasonlít más román nyelvekhez, s aki franciául vagy latinul tanult, az újságokból és a beszélgetésekből a legegyszerűbb szavakat kihalászhatja, de a magyar, amely semmiféle más nyelvhez nem hasonlít! Magyarul a telegram „távirat”, a panienska „kiszasony”, a dzien dobry „jo napot kivanok”. Női neveknek hímnemű végződésük van: „Jolan”, „Katalin” és férfiakat így neveznek: „Bela” és „Pista”. Egyetlen lengyel sem sejtette, aki a háború alatt Magyarországra került, hogy róla beszélnek, amikor hallotta: „Lendiel menekült!”

Ilakowiczówna ezt még azzal is megtoldja, hogy a magyarok nem szívesen beszélnek más nyelven, csak magyarul — még ha kitűnően beszélnek is valamilyen más nyelven — s ráadásul a magyart a világ első, legkifejezőbb, legtömörebb, leggyönyörűbb (szó szerint így) nyelvének tartják.

Ilyenkor ébred rá az ember (még ha egész sereg meg mosolyogni való tévedése van is Ilakowiczównának), hogy mennyire elszigetel bennünket nyelvünk, hogy milyen tisztelettel adózhatunk mindazoknak, akik élethivatásuknak választották idegen létükre a magyar irodalom fordítását.

Mindenesetre furcsa nép lehetünk, ha még azok is így írnak rólunk, akik közöttünk éltek. Viszont Ilakowiczówna idézett cikkében alapos ismertetést nyújt Adyról, sőt néhány versét is lefordítja. Ezért pedig köszönet jár.

Még Petőfi, Jókai nevére fölismerően csillan a szemük (bár Petőfiről is inkább azon az alapon tudnak, hogy ő volt Bem szárnysegédje), de például József Attilát má’ nagyon kevesen ismerik. Pedig József Attila verseinek egy válogatása 1956-ban csinos köntösben megjelent az Iskry kiadó gondozásában. Szinte jólesett hallani, mikor egy fiatalember első találkozásunkkor felsorolt néhány magyar író és mindjárt „Attilával” kezdte. Igaz, hogy a fiatalember a fiatal írók kéthetente megjelenő lapja, a „Współczesność” lírai rovatának vezetője volt.

Könyvesbolti vadászataim alatt minden magyar névnek kétszeresen örültem. Megtaláltam — Madáchén és József Attiláén kívül — Szabó Magda, Kaffka Margit, Csombor Márton, Illés Béla, Gábor Andor, Jókai, Karinthy, Móra Ferenc, Mikszáth Kálmán, Herczeg Ferenc, Szántó György, Veres Péter, Hegedüs Géza, Vidor Miklós, Móricz Zsigmond könyveit. Elég hosszú névsor — mégis kevés, bár nem állítom, hogy itt minden lengyelre fordított magyar mű szerzőjét felsoroltam. S ezt a nézetemet, hogy mindez kevés, alátámasztotta az egyik műfordítóval folytatott beszélgetésem.

Gondosan feljegyeztem a fordítók nevét. (Gondolom, azt sem árt megemlíteni, hogy Gábor Andor és Karinthy könyvét németből fordították. Itt csak az eredetiből fordítókat sorolom fel.) Andrzej Sieroszewski, Jan Slaski, Lew Kaltenbergh, Eugeniusz Mroczo, Camilla Mondral, Tadeusz Fangrat, Ella Maria Sperlingowa, Stanisław

Pazurkiewicz. Később láttam egy magyar nyelvkönyvet, magyarul tanuló lengyelek számára. Szerzője a fordítók egyike: Eugeniusz Mroczo. Elhatároztam, hogy felkeresem, már csak azért is, mert akkor egyben meglátogatom a Dzierzynski téri Magyar Kulturális Intézetet is.

Erről az intézetről nem árt néhány szót ejteni. Vele való ismeretségem még itt, Pécsett kezdődött. A Nádorban találkoztam Mieczyslaw Wiewiórskival, az intézet helyettes vezetőjével. Rőla csak annyit, hogy külföldit ennnyire tökéletesen magyarul beszélni még nem hallottam. Szinte megnyugodtam, mikor jó másfél óras beszélgetésünk során az egyetlen hibát elkövette: minimális helyet „minyimálist” mondott. Már ő is beszélt az intézet munkájáról, de igazán csak közvetlen közelről látszik, hogy ő és társai végzik a legnagyobb munkát annak érdekében, hogy a lengyelek megismerjék hazánkat. Könyvtáruk, lemeztáruk, filmvetítőjük van, kiadványokat, buletíneket készítenek Magyarországról. No és persze magyar nyelvtanfolyamot tartanak.

Ezalkalommal szerencsém volt, éppen a másodévesek nyelvórája kezdete előtt néhány perccel érkeztem oda. Kíváncsi voltam, kik azok az elszánt emberek, akik nekivágtak a magyar nyelv meglehetősen göröngyös útjának. A beiratkozási lap szerint a másodévesek tizenöten vannak (az elsősök ötvenen!), de azon a napon csak nyolcan-tizen gyűltek össze. Többnyire fiatal lányok, de volt köztük férfi is — egyikük repülőtiszt — és egy idősebb nő. Először tanárukhoz, Esztényi Eszterhez fordultam a kérdéssel: miért tanulnak magyarul? Nyugodtan forduljak csak hozzájuk — válaszolta —, annyira tudnak már magyarul, hogy el tudják mondani. Valóban meglehetősen jól beszéltek magyarul. A repülőtiszt elmondta, hogy barátságot kötött egy magyar fiatalemberrel, érdekli Magyarország s szeretne sokszor ellátogatni hozzánk, azért tanul. A lányok viszont egyöntetű, sokat sejtető mosollyal felelték: édes titok.

Az úgy további — bizonyára rendkívül érdekes részletekkel szolgáló — boncolgatására nem került sor, mert egyrészt megkezdődött a feltételes móddal való birkózás, másrészt megérkezett Eugeniusz Mroczo.

Fiatal, harminc év körüli ember. A háborút ő is Magyarországon vészelte át. Itt tanult meg magyarul, s egyben meg is szerette a magyar nyelvet. A varsói egyetemen a felszabadulás után magyar tanszékét állítottak fel — ennek első hallgatói közé tartozott Eugeniusz Mroczo.

Munkásságról röviden ennyit: lefordította az *Ég a Tiszát*, Szántó György két művét, Vidor Miklós *Szókóár* című regényét, jónéhány novellát és Rónai Tass András Mongóliai útinaplóját.

A beszélgetés vége felé bevallotta, hogy egy ismeretterjesztő előadás kapcsán őt József Attila verset is lefordított. Szándékosan írtam így, hogy „bevallotta”, hiszen a versfordításokat rögtön az előadás után elégette. És itt két dolgot szeretnék elmondani. Az egyik Eugeniusz Mroczkora vonatkozik: Mi tette őt nagyon rokonszenvenssé? A művészi szerénység. Lassan dolgozik, sohasem fordít napi öt oldalnál többet — bár tökéletes nyelvtudása sokkalta többet engedne meg —, de feladatát tökéletesen szeretné megoldani és a fordítói hűséget sohasem áldozza fel a gyorsabb iramnak. Erre jó példa a következő. Szoros kapcsolatban áll irodalmi életünkkel, kezébe kerülnek a legújabbban kiadott könyvek, naponta olvassa a magyar irodalom híreit. Mi sem természetesebb, hogy közben figyelme ráterelődött Németh Lászlóra, furcsállotta, hogy még egy művét sem fordították le lengyelre. Elhatározta, törleszti az adósságot — mert adósságnak érezte. Hozzá is kezdett. Lefordított harminc oldalt. S itt hadd idézzem őt: „Egyre elkeseredettebben és gyanakvóbban figyeltem lengyel szövegemet. Tartalmilag nem tehettem szemrehányást magamnak. Minden mondat tökéletesen fedte a megfelelő magyar mondat értelmét. Csakhogy közben Németh László elveszett. Újra hozzáláttam, előről kezdtem. Az eredmény ugyanaz. A lengyel szövegből hiányzott Németh László eredeti, izes nyelve, prózájának sajátos hangulata. Abbahagytam.”

Nem azzal hagyta abba, hogy Németh László lefordíthatatlan, hanem azzal, hogy azért is lefordítja valamelyik regényét, de csak olyan munkát ad ki keze közül, amelyre büszke lehet. Négy éves fordítói pályafutása még nem nyújtott neki elég tapasztalatot, tudja, hogy Németh László prózájának fordításához különleges felkészültség kell. „Nehogy tévedés essék, nem a tájnyelvi kifejezések és a tájszavak okozák a gondot. Ezeknek fordítását könnyen meg lehet oldani, hiszen Lengyelországban is számos tájnyelvi csoport van, tehát a hasonló etnikumot figyelembe véve egyszerűen csak be kell helyettesíteni. Németh László egyéni, s természetesen egyik legnagyobb értékét jelentő zamatos nyelve a „bajok forrása”. És ha az ember az eredeti mű levegőjét nem tudja visszaadni a fordításban — akkor a fordítás nem jó. Most sokat tanulmányozom Németh László műveit, s hiszem, hogy megtalálom a fordítás kulcsát.”

S most a másik dolog, amely ezekről az elégetett József Attila versekről jutott eszembe. Eugeniusz Mroczko meggyőződése, hogy csak azok tudnak jól verset fordítani, akik maguk is költők. Ezt a maga szempontjából jogosan mondja, hiszen ő is próbálkozott, különösen József Attilával, mert József Attilát nagyon szereti. Sohasem írt verset, és a sajátmaga elé állított mérce nem engedte, hogy ezekkel a fordításokkal nyilvánosság elé lépjen.

Azt hiszem, valamennyi költőnk közül József Attilát a legnehezebb idegen nyelvre fordítani. Most, hogy költészete kezd hódítani Nyugat-Európában, gyakran olvashatunk olasz, francia fordítóiról. Ezek a nyilatkozatok, cikkek szinte másból sem állnak, mint a nehézségek felsorolásából, amit József Attila idegen nyelvre fordítása jelent. Említettem már, hogy József Attila Válogatott versek című kötete megjelent az Iskry kiadónál. Látszik, hogy a fordítók lelkiismeretes és nagy munkát végeztek, de József Attila nyelve, eredeti képei, frappáns rímelve ugyanolyan nehézségek elé állították őket, mint bármilyen más nemzetiségű fordítót, és az eredetit megközelíteni sajnos csak ritkán sikerült.

Emlékezetünkbe idézve a mi legkiválóbb fordítóinkat, hajlandó az ember igazat adni Eugeniusz Mroczkonak, verset fordítani költők feladata. Csak hogy van-e Lengyelországban olyan költő, aki tud magyarul? Én csak Kaltenberghről tudok, s néhány olyan tehetséges fiatal költőről, aki szívesen megtanulna magyarul — de egyelőre egy szót sem tud.

Azt hiszem nem ad különösebb vitára okot az a kijelentés, hogy a magyar irodalomnak a költészet az „erős oldala”. Lengyelországban mégsem ismerik költőinket — s ez a fentebb ismertetett névsornak a legnagyobb szépséghibája. Egyetlen nemzet irodalmáról sem lehet hű képet kapni költőinek ismerete nélkül. És a magyar irodalomra ez fokozottan áll.

Tagadhatatlan, napjainkban Lengyelországban nagyon szorgalmazták a magyar írók fordítását. Eugeniusz Mroczko mondta el, hogy az írószövetség vezetői — személy szerint Iwaszkiewicz is — gyakran beszélgetnek vele a mai magyar irodalomról és sürgetik, hogy többet kellene fordítani, alaposabban meg kellene ismertetni Lengyelországban a mai magyar irodalmat. A kiadók is sürgetik: mai regényeket kérnek. De főképpen regényeket! A novella nem örvend túlságosan nagy keresletnek, pedig „a magyarok általában jobb novellisták, mint regényírók. De ha egy novellát fordítok, nagy utánjárásba kerül míg találok egy folyóiratot, amely helyhiánnyal, anyagtöbblettel küszködve hajlandó közölni, a regények után viszont kapnak a kiadók.” Ezt egyébként nemcsak Mroczko említette. (Néhány fiatal lengyel novellista is panaszkodott, hogy jóval nehezebb novelláskötetnek kiadót találni, mint regénynek.) Pedig éppen akkoriban sokat meséltek lengyel írói körökben egy kitűnő magyar novelláról, amelyet néhányan egy francia folyóiratban olvastak. Az írás szerzője Sarkadi Imre.

Mai irodalmunk híre azonban szerencsére nemcsak ilyen kerülőutakon jut el Lengyelországba. A lengyel rádió ezelőtt egy évvel indította meg a Világirodalom újdonságai című rovatát, amelyben háromhavonta fél órát kap a magyar irodalom. Ezt a magyar részt Eugeniusz Mroczko szerkeszti. Általában egy-egy újonnan megjelent regényéről szokott beszámolni s ehhez illusztrációul egy-két fejezetet is lefordít. Legutóbb Bóka László Karfiol Tamás című regényét ismertette.

Szót kerítettünk beszélgetés közben Az ember tragédiája fordításáról is. Eugeniusz Mroczko példamutatóan kitűnő munkának tartja.

Végezetül két kívánságának adott kifejezést. Az egyik: a magyar írók írjanak minél több kitűnő regényt, a másik: szeretné minden idejét fordításnak szentelni, de erre csak akkor kerülhet sor, ha befejezi a Lengyel Tudományos Akadémián folyó magyar–lengyel nagyszótár készítésében ráeső munkát...

LÁZÁR ERVIN

„Segíteni csak kiméletlen őszinteséggel lehet...”

Beszélgetés Szergej Antonovval

A nemrégiben hazánkban járt szovjet íródelegáció — Alekszander Gyementjev irodalomtörténész, kritikus, a *Novij Mir* főszerkesztő-helyettese, Csingiz Ajtmatov, Szergej Antonov és Anatolij Kuznyecov író — Pécsre, a *Jelenkor* szerkesztőségébe is ellátogatott. Ebből az alkalomból lapunk munkatársa a következő beszélgetést folytatta Szergej Antonovval.

Jelenkor: Miről érdeklődtek Önöktől leggyakrabban magyarországi látogatásuk során?

Antonov: Természetesen a szovjet irodalmi élet jelenlegi változásairól, alakulásáról akartak hallani legtöbbször, s meg kell mondanom, nagyon szívesen beszélünk erről a témáról, hiszen a Szovjetunióban ez manapság mindennapi életünk legnagyobb problémája. Viták, irodalmi harcok kereszttüzeben alakul irodalmi életünk.

J.: A vita kik között folyik?

A.: Irodalmi csoportosulások, többé-kevésbé ellentétes nézetek mindig voltak, mióta irodalomról beszélhetünk s vannak ma is. Ez alól a Szovjetunió sem kivétel, bár azt állítani, hogy a szovjet irodalom két ellentétes csoportra szakadt, túlzás lenne. Annyi azonban igaz, hogy a XX. kongresszust követő szabadabb légkört s a nyomában kibontakozó, friss irodalmi áramlatokat nem fogadta mindenki egyhangú lelkesedéssel. Az úgynevezett „új hullám”-nak sok igaztalan, túlzó kritikával, sok maradi nézettel kellett megharcolnia, míg irodalmi berkekben „polgárjogot” nyert.

J.: Kik az „új hullám” tagjai, és milyen célokat tűztek maguk elé?

A.: Név szerint elmondani nagyon nehéz lenne, egyrészt mert igen sokan vagyunk, másrészt ez nem annyira egy szervezeti összefüggésben lévő személyi csoportosulás, hanem inkább irodalmi irányzat, amely lerázza a sztálinizmus béklyóit, irodalmi korlátait, és a teljes és igaz valóság becsületes, segítő szándékú ábrázolását tűzte célul maga elé.

J.: Antonov elvtársnak személy szerint mit jelentett a sztálinizmus béklyóinak és irodalmi korlátainak lerázása?

A.: Azt hiszem, felesleges lenne arról beszélni, hogy a XX. kongresszus előtt született irodalmi művek nagy része lakkozó, szépítő, a problémákat elhallgató volt. Azért mondom, hogy nagy része és nem teljes egésze, mert ebben az időszakban is sok olyan szovjet író akadt, aki elveiből mit sem engedve, becsületesen, önmagához hűen alkotott. Hogy csak néhányat említsek: Solohov, Pausztovszkij, Ehrenburg, Tvardovszkij és még jó néhányan. S nem a magam mentegére mondom, de bizonyos vagyok benne, hogy íróink nagy része becsülendő szándékkal fogott munkához. Csaknagyi szinte vérünkbe ivódtak a korlátozások, a megkötöttségek, minduntalan fevilbantak előttünk a tilosat jelző piros lámpák, s ez sajnos sok esetben oda vezetett, hogy már automatikusan, a megírás lehetőségével nem is számolva kerültek a veszélyes vágányokat, ingoványos területeket. Pedig veszélyes vágányok és ingoványos területek mindig vannak. S még így is mennyi energiát fordítottunk, mennyi erőt vettünk el az alkotáshoz szükséges lendületből, a szerkesztői piros ceruza megfékezésére! Hány jó, érdekes írás került vissza „közölhetetlen” felirattal az íróhoz, hogy aztán kínos-keserves munkával sematikus, probléma nélkülivé nyomorgatva az olvasóhoz jusson! Jómagam is végig csináltam néhány ilyen búcsújárást. Ötvennégyben például irtam egy regényt. Nem állítom, hogy nem hagytam ki belőle olyan dolgokat, amelyeket meg kellett volna írnom. A kiadó azonban még így is riadtan dobta vissza a kéziratot, és egy sereg húzást javasolt. Legszívesebben azt mondtam volna, hogy akkor ne jelenjék meg a könyv, de már kiadói tervben volt, szerződést kötöttünk rá, a megegyezést nem lehetett felrúgni. Jelentéktelen stílári javítások után visszavittem a könyvet. A kiadó vezetője elkeseredetten mondta, nem bánja, jelenjen meg a könyv, de az én felelősségemre, neki az egészhez semmi köze, tartsam a hátamat én. A sors iróniája, hogy éppen ezt a könyvet tüntették ki az akkori hivatalos szervek irodalmi díjjal. Ma már nincs kitéve ilyen golygó-járásnak az író, nincsenek tilost jelző lámpák a jószándékú író előtt, és nekem az az érzésem, hogy mostanában írt írásaim sokszorosan jobbak a régieknél. Bár tudom, hogy az igazi nagy művek megalkotása még hátra van, és a szovjet irodalmi életben gyűrűző vitákban elsősorban művekkel kell állást foglalni. Még hozzá jó művekkel!

J.: A magyar közönségnek nagyon tetszett a *Nagyvilág*ban megjelent két novellája, az *Üresjárat* és az *Aljonka*. Tudomásunk szerint Antonov elvtárs moszkvai. Hol gyűjtötte az anyagot ezekhez a távoli vidékeken játszó írókhoz?

A.: A *Pravda* megbízásából több hónapig jártam a sztyeppét, a szűzföldeket. Akkor rövid riportokat írtam élményeimről, később megszületett az *Aljonka* és az *Üresjárat*. S ha már itt tartunk, hadd említsem meg, sokan mondták nekem, hogy egyik írásban sincs kimondottan negatív hős. Örültem, hogy észrevették. Hiszen mi más, ha nem irodalmi sematizmus a fejével felhőket verő pozitív hős és a poklok kétszeres sötéttségét lelkében hordozó negatív hős?! Az élet sokkal bonyolultabb és az emberek sokkal összetettebbek. S ezeket az embereket tévedéseikben is meg kell érteni, s ha már megértjük, csak szeretettel tudjuk ábrázolni őket. Akkor is, ha sokszor helytelenül cselekszenek. Nem az ellenség minden áron való keresése a célunk, hanem az emberek helyes útra terelése, a becsületes állásfoglalás.

J.: Megfogalmazná-e részletesebben, mit ért becsületes állásfoglaláson?

A.: Napnál világosabb, de azért nem árt elmondani, hogy jómagam is, és minden szovjet író, aki az „új hullám”-hoz számít, feltétlen híve a kommunizmusnak. Így aztán valamennyien kötelességünknek érezzük, hogy mindenben a hazánkban folyó, nagy energiát és erőfeszítést kívánó munkát segítsük. Segíteni pedig csak ki-méletlen őszinteséggel lehet. A XX. kongresszus utáni kor legnagyobb jelentőségét abban látom, hogy nemcsak a sztálini idők visszaéléseinek és fonákságainak leleplezését követeli meg az írótól, hanem azt is, hogy a jelenlegi időszak zökkenőiről, vargabetűiről és égető problémáiról is bátran, segítő szándékkal, ha kell: bírálóan írjon. Mindaz, aki nem él ezzel a lehetőséggel, nem teljesíti kötelességét. A becsület megkívánja, hogy minden körülmények között, mindenkiel szemben, bátran kiálljunk kommunista igazságainkért.

J.: Olvasnatjuk-e a közeljövőben valamilyen magyarul megjelent művét?

A.: Úgy tudom, már folyik egyik regényem magyar nyelvű kiadásának előkészítése.

J.: Jelenleg min dolgozik?

A.: A közelmúltban fejeztem be egy irodalomelméleti munkát. A novella sajátosságait boncolgatom ebben a műben, megpróbálom körülhatárolni a modern novellát. Az írás még kéziratban van, néhány barátom olvasta csak, szerintük érdekes. Természetesen értékeinek megállapítására a nagyközönség hivatott. Kedvvel és örömmel dolgoztam rajta, hisz a könyv hozzásegített, hogy különböző fogalmak, problémák bennem is tisztázódjanak.

J.: Ebben a könyvben nyilván foglalkozik formai kérdésekkel is. Ön szerint melyek a modern novella főbb ismertetőjegyei?

A.: Az elmúlt időszakban mellékesnek tartották a formai kérdéseket, s az egész problémakör szinte minden művészeti ágban homályban maradt. Ezért is írtam a könyvet. Szabatos definíciót a modern novelláról nem tudok adni — és azt hiszem, nem is szükséges. A formakeresés időszakát éljük, s szerintem modern formát még a modern mondanivaló is csak akkor hozhat, ha az író önmagát adja, egyéniségét is rögzíti a műben. A forma kialakításában a tartalom, a mondanivaló mellett sokat számít az író egyénisége. És az olvasó mindig és minden körülmények között meg akarja ismerni az író egyéniségét. Ez csak a formán keresztül valósulhat meg. Nem tartom művésznek azokat, akik — mondjuk — Majakovszkij modorában írnak verset és például Renoir modorában festenek. A modern kor korszerű mondanivalót és modern egyéniséget teremti, tehát megteremti a modern formát is. De mint említettem, ezt csak a teljes irodalmi szabadság — természetesen a jó értelemben vett irodalmi szabadság — közegében lehet létrehozni, akkor, ha az író valóban önmagát adhatja, és nem kell kritikusai vasdorongoktól félnie.

J.: Mit tapasztalt magyarországi útja során?

A.: Úgy látom, Önöknél is ugyanaz a küzdelem, ugyanaz a tisztulás folyik, mint nálunk. Ez még közelebb hozott magyar barátaimhoz, és remélem, az Önök erőfeszítéseit is siker kíséri.

SZÉLJEGYZETEK

„LEMONDÁS”

Kaptuk az alábbi levelet:

T. Szerkesztőség!

Köszönöm szépen, hogy másodízben is elbírálták verseimet.

Tisztára tökéletlenség részemről, hogy a második elutasításra e levelem küldöm. De kikívánczok belőlem, hogy — bár teljesen céltalanul — vitába szálljak lektori véleményükkel.

Mindkét elutasításukban azt írták, hogy nem vagyok tisztában a verstani elemi szabályaival. A másodikban pedig, hogy nincs egyetlen sorom sem, ami ritmikai szempontból jó lenne.

Am ha csakugyan így lenne, hogyan lehetséges akkor, hogy az egyik pesti folyóirat azt a véleményt adta, hogy rímeim jók, de „kínosan pontosak” és „soraim jól peregnék”, sőt helyenként „túlságosan” jól peregnék? Ez nyilvánvalóan nem azt jelenti, hogy nem volna ritmikám. Nem is verstani kifogást emeltek, hanem azzal utasítottak el ott, hogy „érzelmi helyzeteim szokványosak”.

A másik pesti folyóirat sem kifogásolt verstani szempontból semmit. Az elutasítás oka ez esetben az volt, hogy „verseiből kitetszik a tehetség, de sok bennük a naivitás.” (Mintha bizony a raffináltság szükséges kelléke lenne a szerelmi lírának!)

Egyik élvonalbeli költőnk azt írta viszont, hogy „nagy felfedezés vagyok számára, ha tőle függne, azonnal kiadatná verseimet kötetben, merített papíron, illusztrációkkal, mert a magyar szerelmi líra legszebb gyöngyszemei között van helyük...”

Hozzáteszem még, hogy valamikor újságíró voltam, külföldi magyarnyelvű lapokban megjelentek verseim. Nem valószínű hát, hogy olyan tudatlan lennék, amilyennek a lektori vélemény szerint éreznem kellene magamat. Káldi László könyvét is (a lektor Gáldi László könyvét ajánlotta), persze, olvastam.

Mindezekből a merőben ellentétes véleményekből azt a tanulságot kell leszűrni, hogy a folyóiratok nem bírálják el objektíven a kéziratokat: eleve elzárkóznak az ismeretlen költők elől, mégha jó is a vers. Valamilyen indokolást azért kell mondaniuk, — az egyik hát találmomra verstani vétségekre vadászik, ha már a tehetséget, vagy a „költői alkat”-ot nem vitathatja el, a másik — ellenkezően — elismeri a formai sikerültséget, de a tartalmat kifogásolja, vagy a szemléletet. De hát tulajdonképpen érthető ez; ha kellemetlen is, meg kell (s én meg is tudom) érteni. Kevés a hely, a közlési lehetőség és sok az új költő. Elsősorban azok érvényesülnek, akik írásait ilyen vagy olyan okból közölni „kell”. Teszem azt, mert helybeliek, vagy mert baráti viszonyban vannak a szerkesztőséggel, vagy mert professzionisták, tehát támogatni kell őket, hiszen írásaikból élnek, ha silány is, amit írnak. Mindezek érthető emberi szempontok. Igaz, hogy az irodalom veszít e szempontok folytán, mert kiszorulnak azok a tehetségek, akik e szempontokra nem hivatkozhatnak, — de hát még nem élünk olyan sok közlési lehetőség közepette, hogy minden eszkimónak jusson foka. Ebbe úgy látszik, most még bele kell nyugodni. Egyelőre még nem a mű az egyetlen fontos, aminek az ellenkezőjében elvileg egyetértettünk.

Verseim jambus-versek, ha nem is kivétel nélkül makulátlanok. Itt-ott egy kicsit dögöghet a ritmus — éppen Káldi (Gáldi) könyvében látható, milyen ritka a „tisztá” jambus-vers —, de általában jól peregnék a sorok. Erős túlzás a Jelenkor állítása, hogy egyetlen sorom sincs, még véletlenül sem, ami megfelelő ritmusú lenne.

Mindezek ellenére sem haragszom, — bár természetesen a Jelenkornak az sem fájna, ha haragudnék. Önök sem bántak el velem mostohábban, mint más szerkesztőségek, legfeljebb fölényesebben. De hát ez már „kritikusi alkat” kérdése. Annyi baj legyen!

Bízom benne, hogy fogok én még érvényesülni, ha nem is folyóiratokban, hanem kötetben. A Jelenkort mindenesetre nem terhelem többé kézírataimmal, minthogy megítélésük szerint verselésem egészen kezdetleges.

Még egyszer köszönöm, hogy foglalkoztak csekélységgemmel a nagy versáradat közepette is, mely előtti a szerkesztőséget.

Tiszteelő hívúk
SZ. S.

Hosszas töprengés után sem találtunk kielégítőbb választ, mint hogy — vállalva az önmagunkkal való ellentmondást — a lektori vélemény ellenére mégiscsak közöljük Sz. S. egyik versét.

L e m o n d á s

*Léhet-e az: ami nemrég volt,
a nagy szerelem, ami köztünk zajlott,
mi benned is lángolt, — egészen holt
és már barátságomat sem viszonzod?*

*Hidegséged megölte már a vágyat
bennem, ki oly igen szerettelek.
Sóvárságomban nincs benne az ágyad,
aki voltam téli szerelmesed.*

*(Bár ágyadig én nem jutottam el,
csak vágytam oda forró érzéssel,
hogy hűtsd hevem, mint oázis a vándort.)*

*Tantaluszi kínok közt égtem érted, —
de gyötrelmeim Te ma már nem érted.
...Hogy is tűnhetett el így téli lángod?*

AZ ALFÖLD CIMÉRE

Az Alföld idei 5. számában levél jelent meg, melyet Szabó Rezső debreceni lakos írt. Szabó Rezső az Alföld szerkesztőségéhez fordult, hogy magyarázzák meg neki a Jelenkor 1962. 4. (augusztusi) számának 450. lapján található rajzot. (A rajzot s az egész szám grafikai anyagát Lantos Ferenc készítette.)

Igen jól esett olvasnunk s megtisztelőnek éreztük Szabó Rezső levelét, hisz az egyszerre mutatja az olvasók érdeklődését lapunk iránt, s azt a kíváncsiságot, amelyet manapság a képzőművészet ébreszt sokakban. Bár — láthatóan — Szabó Rezső jobban járt volna, ha kérdésével közvetlenül hozzánk, a Jelenkorhoz fordul...

Mert mi történt most?

Az Alföld — a szerkesztői gyakorlatban kissé szokatlan és furcsa módon — a Jelenkor, valamint Lantos Ferenc tudta és beleegyezése nélkül egyszerűen átvette a rajzot, és néhány avas, semmitmondó megjegyzés kíséretében újra közölte.

Az Alföld (most nem a folyóiratról, hanem a tájról van szó!) kétségkívül lapos. Előfordulhat, hogy Szabó Rezső még sosem látott dombokat, hegyeket, nem járt a Dunántúlon, nincs élménye a Balaton környéki, dunántúli tájról. De egy „irodalmi és művészeti folyóirat” szerkesztőségétől joggal elvárja az olvasó, hogy távolabbra, messzebbre is ellát, ismeri a dombokat, talán a hegyeket is, sőt van valami fogalma — horribile dictu! — a modern képzőművészetről is.

Sajnálunk, ha laptársunk szerkesztőségének érdeklődése csak a „nyári, karton ruhaanyagokig”, avagy „izomkötegek bonctani rajzáig” terjedne. (Tekintve, hogy ezeket vélte felfedezni a nevezett rajzban!)

Ugyanakkor az Alföld (most már igazán csak a folyóiratról van szó) rossz ízű társasjátékba is kezdett, mert kielégítő válasz helyett az olvasókat hívja fel, hogy talán lesz közöttük olyan, aki „tovább tud menni a közölt rajz megértésében”. Mielőtt ez a társasjáték folytatódna, az Alföld szerkesztőségének és olvasóinak megnyugtató sára kötelességünknek tartjuk megjegyezni, hogy érdeklődésükre kielégítő választ találhatnak a Jelenkor elmúlt számában (616—7. lap), — ugyanis már ott közöltük magának a rajz készítőjének, Lantos Ferencnek írását, a Jelenkorban megjelent rajzaihoz kapcsolódó megjegyzéseit.

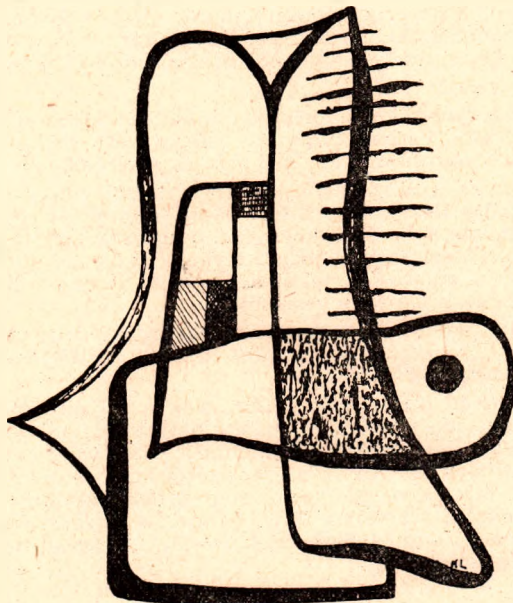
Kedves Jelenkor!

Egyformán olvasója vagyok a pécsi Jelenkornak, a debreceni Alföldnek és más, közelebbi s távolabbi tájakon megjelenő irodalmi és művészeti folyóiratoknak. Mint egyszerű olvasó igyekszem figyelemmel kísérni a szellemi élet különböző megnyilatkozásait s azokat a kritikai állásfoglalásokat is, amelyek a modern művészet alkotásait körülveszik. Nem tudok azonban egyetérteni az Alföldnek azzal a hangjával, amellyel a Jelenkor egyik absztrakt (mint Lantos Ferenc vallomásából látszik, nem is annyira absztrakt) rajzát fogadta.

A Jelenkort csak elismeres illetheti, hogy helyet ad a modern irodalmi és művészeti törekvéseknek s nem képvisel valamilyen népies neokonzervatív irányzatot. Bohuniczky Szeji kitűnő novelláját, Kassák Lajos verseit, Dobossy László új szempontú Csepel tanulmányát, Granasztói Pál zenei vallomását merészen egészítik ki Lantos Ferenc rajzai. Dús vonalú kompozíciója a Kassák versek alatt szerves része azoknak a művészeti törekvéseknek, amelyek előtt nem lehet felvetni a mít ábrázol kérdését. Az Alföld Szabó Rezsője nem vett tudomást a mai irodalmi és művészeti törekvésekről. Kár volt az Alföld szerkesztőségének az ő sorait gúnyos szavakkal alá húzni. Természetesen vitába lehet szállni az absztrakt művészeti irányokkal, bonckés alá lehet venni a festők, a szobrászok, a költők alkotásait, a teoretikusok állásfoglalását. A gúny azonban nem a szellemi erőt és az igazságot szolgálja! Helyesebb lett volna, ha az Alföld szerkesztősége Szabó Rezső figyelmét felhívja Apollinaire verseire, Kandinszkij és Arp festményeire, Milhaud és Honegger muzsikájára. Szabó Rezső (s mindazok, akiket ez a név esetleg szellemileg takar) mindezekből jobban megismerhette volna azt a művészi világot, amelyet Lantos Ferenc képvisel, mint az izomkötegre vonatkozó hallucinációból. Kár egy irodalmi folyóiratnak olyan homállyal körülvennie magát, amelyben még tájékozottabb írói és olvasói is utat téveszthetnek.

Öszinte tisztelettel és nagyrabecsüléssel

GUNDA BÉLA
egyetemi tanár
Debrecen

Kassák Lajos rajza

Fodor András

Vallomás egy nemzedék zenei köztudatáról

— Hozzászólás Granasztói Pál írásához —

Közéjük tartozom, akik felfedező örömmel, lebilincselte odaadással olvasták Granasztói Pál szépirodalmi műveit: a lényege szerint összetartozó *Vallomás és búcsút* és a közelmúltban megjelent *Lianet*. Hatásuk azóta is továbbrezeg bennem, szegyenbe ejt és felszabadítóan ösztönöz: igen, valahogy így kéne írni magunkról, ilyen természetes spontaneitással, ámitó stílusmutatványok, érdekesre módolt helyzetek nélkül, mégis eleven meggyőző erővel, szinte tapintva a földidézett valóság pihegését. Az ön-életrajzok, memoárok mostani ragánya idején a vallomás Granasztóinál tapasztalt póztalansága, az ábrázolás eszköztelen biztonsága elgondolkoztatja a céhbelt: vajon nem vált-e túlságosan is íróvá, hivatásos szómivessé, elveszítve a legfontosabbat, az intuición romlatlan frissességét? Jogos az önvád, vagy sem, a jó írásban, Granasztóiéban is benne rejlik a sarkalló példa: próbáljunk másként, bátrabban, közvetlenebbül írni.

Már-már törvényszerűnek érzem, hogy Granasztói legutóbbi, e folyóiratban megjelent írása, a *Zenéről* is példájával nyugtalanít. Az építész-mérnök szerző, az egykor műkedvelő zenész elmondja, mit jelentett neki a muzsika régen, s mit jelent ma; milyen élmények s miként változtatták róla véleményét. Nézeteiből sehol sem kerekedik a szakmai bennfentesség igénye, megállapításaiban az elkötelezetlen, jószándékú kívülről figyelmé dominál. Kérdés most már: szabad-e, szükséges-e egy szakosnál buzgóbb zenebarát izlésfejlődésének privát mozzanatait földélni?

Életem egyik legfőbb állandó élménye a zene, de alapvető elméleti, gyakorlati képzettség híján még illegálisabb viszonyban vagyok vele, mint Granasztói. Ha zenei művelődésemről beszélek, arról szólhatok csupán, ami fülem és emlékezetem között történt. Ám ezek az események nemegyszer maradandóbbá, fontosabbá váltak minden egyébnél. Talán mégis vallanom kellene róluk, legyőzve a szakértők dögába kotnyeleskedés félelmét, az illetéktelenség gátlásait. Bármilyen sajátos utat dokumentál Granasztói vallomása, a vázolt pálya állomásai, kitérői mindig tanulságosan áruknak a történelmi, társadalmi egyúthathatokról. Amit folytatásként, kiegészítésként a két évtizeddel fiatalabbak nevében elmondanék, bizonyára ugyancsak több, mint magánügy: jellemző egész háború után eszmélő nemzedékemre, melynek zenei honfoglalásáról szólni talán nem is az irodalomra fogékony zeneesztéták, mint inkább a zenére fogékony írók dolga.

Tízennyolc éves érettségiző koromig egyetlenegyszer hallottam formális hangversenyt. Nem volt rám különösebb hatással. Internátusban, falusi és külvárosi környezetben ritkán kerültem zongora közelébe, ha igen, gyermeteg kuriózum volt, akár az írógép. Egy ujjal próbálgattam ezt is, azt is. Ám a zenei anyanyelvet tíz éves koromtól a Kerényi—Rajeczky-féle *Énekes ábécéből*, s Kodály, Bárdos, Ádám kórusain tanultam. A kaposvári gimnázium énekkarában nagy élményem volt a *Mátrai képek*. (A *Vidrócki híres nyája* még otthon, apámnak is kedvenc nótája lett.) Elbűvölten énekeltük Haydn *Évszakok*jából a *Tavaszt*. Később megpróbálkoztunk a *Jézus és a kufárok*kal is. A betanító tanár a Kodály-kórus első közös próbáján, közvetlenül a mű intonációja után (... *felméne Jézus Jeruzsálembe, a templomba*...) megállított bennünket s megkérdezte, nem észlelünk-e itt, a szólamok egyúthangzásában valami furcsát, szokatlant, mert ilyen egymásnak feszülő hangokat konszonancia igényével régebben nem használtak zenészerzőink, csak korunkban Sztravinszki, Bartók... Határozottan emlékszem, a kritikus összhangzásban nem éreztem semmi fűlsértőt, sőt nagyon is reális képzeitem támadtak, mintha egy templom boltívei zúgták volna vissza az egymásra torladt szólamokat.

1947 őszén kerültem föl Budapestre. Az Eötvös Kollégiumban, mint minden hasonló közösségben meg volt a zenekedvelők csoportja, mely vasárnap ebéd után kellő

áhlattal hallgatta a művészlemezeket, s rátarti fölénnyel — híresebb dallamokat vezénylő-gesztusokkal kísérve, — figyelte a rádió operaközvetítéseit. Kezdő érdeklődőként velük tévedtem be először hangversenyterembe, az operaházi kakasülőre. Tőlük tudtam meg olyan eligazító adatokat, hogy például a cseh zenében Dvorzsák mellett van még Smetana, sőt Janacek. Köztük, az értők körében mégse találtam igazi, meghitt kapcsolatot a muzsikával. Megállapodott véleményeikben zavart a sok tudakos konvenció, a hazulról hozott sablon. Körükben Mozart *Varázsfuvoláját* is idegennek, túlságosan szépnek találtam. Többször kérdezősködtem Bartókról, mindanyiszor bizonytalan fintor volt a válasz, mint ahogy csodabogárnak járó viszolygással néztek el a Londonból érkezett nagyhajú, félszeg fiú: Colin Mason feje fölött is. Hírllett róla, hogy a társalgó zongoráját valami egészen elképesztő módon szokta gyötörni. Állítólag azért kért ösztöndíjat a magyar államtól, azért tanulja nyelvünket, hogy Bartókot alaposan megismerhesse. A jelenség talánya izgató volt, de a körötte lévő teljes közöny miatt sokáig nem mertem földeríteni, megközelíteni. Éreztem, hogy a Bartókhoz vivő úton egyedül kell elindulnom. Az alkalom nem késett soká. 1948 februárjában bejutottam az Opera egyik otrombán heterogén, de részemre akkor szerencsésen összeállított balettsorozatára. Bartók *Csodálatos mandarinja* és egyebek közt a Johann Strauss zenére készült *Térzene* szerepelt egy-műsorban. A Bartók-zene pillanatra sem ernyedő ajzottsága, érdes, hidegleléses disszonanciái varázstüsként érintettek. Ehhez fogható, lenyűgöző, csontig ható igazsággal művészet még nem szólított hozzám. S míg a karzat közönsége nehezen várt megkönnyebbüléssel vetette bele magát a Strauss zene századvégi idilljébe, bennem szinte forrt a felháborodás a Bartók rovására tomboló kispolgári hazugság miatt. Ünneprontó megjegyzéseimért környezetem kituszkolással, rendőrrrel fenyegetett. Lent a fagyos utcán félfüllel még hallottam egy tisztességes hölgy ifjabbakat letorkoló ingerült kijelentéseit: „Strauss igen száz és ezer év múlva is modern marad, mert gyönyörűen fejezte ki korát, Bartókból viszont nem tudom tíz év múlva marad-e valami?” Az inkább mosolyogni való korlátolt jóslat és a Brahmstól, Wagnertől tovább nem mozduló intelligens kollégisták makacssága mögött hirtelen csak lelepleződött a közös ízlés, neveltetés, a régihez szokott előítéletek óvatos belterjessége. Föllázdaltam. Miért feszengjek a beavatottak rezervátuma szűk karamájában, amikor előttem az igazi, élő horizont? Elhatároztam: megkeresem saját zenei világomat a jelenben. 1948 őszén, az első Bartók Fesztivál hangversenyein ez meg is történt. Az ünnepélyes nyitó-estre még eljöttek a zenebarát kollégisták. Lélegzetfójtó izgalommal figyeltem köztük a *Concertot*, s míg egyikük arcán lopva megpillantottam a riadt értetlenség gúnyoros elutasítását, eláradt bennem a győztes elégtétel, a magam útját járom, otthon vagyok, belülről élem Bartók muzsikáját. Az először hallott nagy művek (*Táncszvit*, *Hegedűverseny*, a színpadi játékok, a *Cantata Profana*, a *Szonáta két zongorára*, a *Zene és a Divertimento*) életre szóló élményéről ma se tudnék hitelesebben írni, mint ahogy akkoriban, 1948 karácsonyán versben vallottam, mindenek feletti eszményt fogalmazva Bartókból.

Látzatra különös, hogy a modern zene ezoterikusnak, nehéznek, áthatolhatatlannak mondott világa éppen előttem, a pallérozatlan fülű előtt nyílt ki, hogy a zeneértő matematikusok által száraz agy-muzsikának bélyegzett *Hegedűversenyben* például gyönyörű dallamokat találtam. Valójában semmi csodálatos sincs ebben, hogy a még befolyásolatlan ízlés elementárisabban reagál az új, nagy élményre, hiszen elfogulatlanságáért nem kell valamiféle előzetes beidegződéssel megküzdnie. A zenei iskolázatlanság hátránya ily módon előnnyé is válhat. A hasonló kedvezőtlen körülmények közül fővárosba került sorstársaim köréből nem egy enyémhez hasonló példát idézhetnék bizonyítékkul. Ime a legkirívóbb: a székely fiúé, ki húsz éves bölcsész-ként határozta el, hogy zeneszerző lesz, s váltott át a furulyáról zongorára. Ő hosszabb ideig próbált idomulni a hangversenytermek atmoszférájához, a „C-durok”, „B-mollok” varázsigéihez. Bevallása szerint igyekvése közben többnyire unatkozott, el-elbóbiskolt, míg egyszer a Bartók-i *Zene húroshangszerekre, ütőkre és cselesztára* hallatára föl nem ébredt végérvényesen, átélve saját zenei öntudatának megszületését.

Nemcsak Bartók művészetének, emberségének távlatai kezdtek tágulni köröttem, ösztönzést, irányítást kaptam tőle a zene más területének megismerésére is. Természetes társát eleinte csak Kodályban, elődeit Debussyben, Muszorgszkijban kerestem. Később módom volt fölismerni a Bartókról írt József Attila tanulmányvázlat igazát: Bartókból érthetjük meg Bachot és nem fordítva. Az egy-estén hallott Bach *Magnificat* és a *Cantata Profana* két hatalmas, egymáshoz méltó ívként kapcsolódott bennem. Rokonság vibrált a két mű féktelen dinamikája, a bonyolultságot szigorú

törvénybe szorító ereje, felfokozott érzelmi feszültsége között. Alig egy év múlva fölfedeztem magamnak az eihamarkodottan könnyűnek ítélt Mozartot, megszerettem Haydn, Beethoven néhány művét. A XIX. század romantikusai azonban távolmaradtak tőlem. A szellemi új-gazdagság első mámorában úgy gondoltam, sohase is lesz szükségem Chopinre, Schuocerre, Brahmsra vagy Wagnerre. A Bartók iránti szenvedélyes érdeklődés az ő helyüket is betöltötte.

Amde nem volt könnyű tovább jutni a lendület-diktálta úton. 1949-ben a zenei pártállásnál már jóval többet jelentő „Bartók vallás” környezetem hangadói szerint mindinkább gyanús eltévelyedésnek minősült. Említett versemnek, a *Divertimento* lassú részére utaló záró soraiban: „... az halhatatlan, aki fél, de ki félelmét is biztásként hagyja reánk, a rokonokra” — politikai éretlenségem tanújelét, vagy éppen a társadalmi optimizmustól visszahőkölő polgári dekadencia befolyását látták. A vád nem lepett meg, mivel egyre gyakrabban suttogták: a Zsdánov-féle szovjet zenei határozat lényegében Bartókra is vonatkozik. Ő is éppen eléggé elmarasztalható a formalizmus bűnében. 1949 őszén, nem sokkal a Rajk-per után különös Bartók-estnek voltam részese a Kollégiumban. A filozófia-szakos előadó, akit a zeneesztétika érdekelt, de Bartók muzsikája kevésbé, akit megbízói inkább csak az időszerű leszámolás miatt ugrattak be szerepébe, — óvatosan kerülgette a kényes problémákat, mégis rajta vesztett. Mentséget kereső elméleteit a támadók ízekre szedték, s magát Bartókot — mondván: hiába gyűjtött népzene, Ravelt is vonzotta a spanyol folklór, mégse került közel a szocializmushoz, — némi becületének járó sajnálkozással beléhajították a burzsoá kultúra fertőjébe. Az elvakultság ilyen és hasonló merényleteit magyarázza némileg az osztályharcot mindenáron és mindenre kiterjeszteni kívánó, akkoriban kötelező túlbuzgóság. Előtte az előzmények ismeretében az is nyilvánvaló volt, hogy a türelmetlen föllépésben éppen a maradi izlés elégtételt kérő kaján fölénysége tölti ki bosszúját: lám, mégiscsak nekünk volt igazunk, amikor tartózkodtunk a baróki extravaganciáktól!

Utólag könnyű jelentéktelennek tekinteni, a korabeli atmoszférában mégse volt mindez esetleges házi perpatvar csupán. Pár hónappal később olvashattuk a Szabad Nép cikket: „Az Operaház is legyen a népé!”, mely a *Fábólfaragott királyfit*, a *Csodálatos mandarint*, — Bartóknak e romlott, az új közönség előtt szégyellnivaló műveit, — évekre kitiltotta az Opera színpadáról. Ezzel együtt minden téren megkezdődött a jól-rosszul álcázott védekezés Bartók valódi jelentősége, hatása ellen. Hogy a tagadásban milyen kegyetlenül messze sikerült eljutni, jellemző rá az *Új Zenei Szemle* 1951 márciusi száma. Bartók születésének hetvenedik évfordulóján a Magyar Zene-művész Szövetség hivatalos folyóirata az ünneplendőről egyetlen tanulmányt, cikket, megemlékezést sem közölt. A rossz lelkiismeret nyugtatására, — mintha a tördelőnek jutott volna eszébe utolsó pillanatban, — az egyik lapaljon kétsoros, jelmondat-szerű kinyilatkozás olvasható: „Bartók Béla (1881. III. 25.) a nép világának megalkuvás nélküli harcosa volt. Életművét megőrizni, ápolni és folytatni egyaránt kötelességünk.” Az életmű őrzése, ápolása azonban gyakorlatilag Bartók munkásságának kritikai cenzúrázásában, sterilizálásában mutatkozott meg. Elválasztották egymástól hasznos és egyenlőre ártalmas műveit. Az egyszerűbbeket (*Magyar parasztdalok*, *Magyar képek*) gyakran hallhattuk, más nagy jelentőségű művekre (*Szonáta két zongorára*, *Szabadban*, IV. *Vonósnyegyes*) évekig várni kellett. A kijelentés, hogy „Bartóknak korlátai voltak”, s következképp korlátozni kell kultuszát, szememben már nem csorbíthatta nagyságát. Amit leveleiből s minden föllelhető forrásból megtudtam róla, csak növelte bennem a dacos elkötelezettséget. Az irodalmilag oly szegényes időszakot, — amelynek amúgyis némulásra kárhozott szereplője voltam, — kárpótlásul a zene tette gazdaggá, értelmessé. Ernyedetlen odaadással mélyültem el Bartók elérhető, hallható műveiben. Leforgattam huszadszor, harmincadszor a VI. *Vonósnyegyes* lemezeit. De ha a nálam fiatalabbakra gondolok, akik az ötvenes évek elején, legfogékonyabb ifjúságukban szerettek volna ismerkedni a *Cantata Profanával* és szerzőjével, a torzulás, a veszteség szinte jóvátehetetlen. A mulasztást egész zenei közéletünk megsínylette, maguk a zeneszerzők is. A kárvallott eszmélkedés talán éppen akkor kezdődött, amikor (1954-től) lassankint visszakaptuk Bartókot. Ezúttal már a tilalmakat oldó, differenciákat áthidaló apológiák kíséretében, ismét eszménnyé emelve, de elszakítva a kortárs európai zenétől, sőt szembefordítva olyan retrogádnak mondott modern zenei tendenciákkal, amikkel pedig pályája szakaszainak tanulsága szerint termékeny kontaktusban volt. Az új helyzethez illő, határt és irányt szabó zenepolitikai tétel valahogy így hangozhatott volna: „Szerencsénk van, hogy a XX. század legnagyobb, morálisan legtisztább, leghumánusabb zeneszerzőjének örökösei lehetünk. Az ő eredményei megkímélnék bennünket attól, hogy ku-

darcot vallott, elszigetelődött nyugati kortársak tévútjain botorkáljunk. Bartók élete végén eljutott a klasszicizáló egyszerűsödéshez. Ebben kell őt követnünk, ez a kor parancsa." De hát helyesen látjuk-e Bartókot önmagában? Pályatársainak alapos ismerete nélkül egyáltalán eligazodhatunk-e a század zenéjében?

Molnár Antal 1925-ben írt *Az új zene* c. könyvében bátor választással három nagy jövőjű komponistát emel ki a tárgyalás részletesen. Huszonhét évvel később a párizsi modern zenei fesztivál szentesíti az időközben mind többet emlegetett véle-
ményt: a kor három legfontosabb zeneszerzője: Bartók, Sztravinszki, Schönberg. —
Ugyanebben az időben mit tudhattam, s mit tudott akár a korombeli zeneakadémista például Sztravinszki-ről? Mielőtt Bartók balettjeivel együtt (mindmáig visszahozatla-
nul) lekerült az Opera műsoráról, kétszer, háromszor még láthattam a *Petruskát*. El-
voltam ragadtatva pezsgő elevenségétől, a színek egymásba játszó káprázatától, a szí-
kár ritmusok acélos erejétől. Bartók iránti elfogultságom nem takarhatta el a fölis-
merést: a *Petruska* nélkül a *Fából faragott királyfi* talán meg sem született volna.

1949 tavaszán hallottam utoljára Sztravinszki-ről egy már a zsdánovi határozat szellemében fogant rádióelőadást. Az előadó mindent elkövetett, hogy a tehetsége sze-
rint többre hivatott szerzőt a „rothadó kapitalizmus cinikus kiszolgálójaként” paren-
tálja el. A bizonyítékul idézett zenei illusztrációk, a *Tavaszi megsejtesítés* (Le Sacre du
Printemps) részletei azonban egészen másról, nagyformátumú, éppenséggel nem de-
kadens egyéniség robusztus teremtképességéről, hallatlan szuggesztivitásáról győz-
tek meg. Fülemből sose tudtam kirázni többé ezeket a szinte belérobbanó hangzá-
sokat. Később (talán 1951-ben), a belgrádi rádióból véletlenül elcsíptem a *Tűzmadár-
szvit* fináléját. Lenyűgözött ismét az egyszerű dallamot szétszaggató, s a részletek-
ből új, monumentális egységet építő ciklopszi erő. De amit ebben az időben olvas-
tam és hallottam az orosz mivoltát eláruló, szemérmetlenül kozmopolita szerzőről,
kivétel nélkül a kíméletlen elutasítás volt. Zenetörténete első kiadásában már Sza-
bolcsi Bence is szellemes, gúnyos élel ír az örök látszatok hamis bálványáról. Ez
a kritikai hang idővel egy pénz- és divathajhász pojáca elleni durva vádaskodássá
fajult. Bartók róla mondott véleményéből, — noha azóta kiderült, főbb munkáit
nagyra becsülte, — csak ennyit ismerhettünk: „...tudja, olyan ember, aki díszszek-
kondót hord a felső zsebében.” Nem tagadom, nagyon is hatottak rám ezek az elha-
tároló, elidegenítő megállapítások. Bartók erkölcsi felsőbbiségéhez, áthatatos komoly-
ságához képest Sztravinszkit már-már taszítóknak, valamiféle szellemi gonoszknak vél-
tem. Később feltűnedező műveit borzongó, titkolt, vagy éppen felelősség-tagadó cso-
dálattal figyeltem. Amikor azonban a *Katona története* és a *Rake's Progress* opera
után 1957-ben először hallottam az *Oedipus Rex* opera-oratóriumot, hirtelen kiderült,
hogy az örökkön hideg cinikusként, virtuóz pozörként emlegetett komponistában
mennyi szív, mennyi nemesen fojtott érzés, milyen tudatos, humánus hit van. És
azóta mindinkább megtalálom más műveiben is a szereppel teljesen azonosulni tudó
embert. A *Zsoltárszimfónia* mélységes, elrévedő áhitatánál, vagy az *Esz-dur Concerto*
(Dumbarton Oaks) lassú tételének lombsuhogásos, madárfüttyös természeti lírájánál
alig ismerek fölszabadítóbb, kataraktikusabb modern muzsikát. A tagadóknak és két-
kedőknak bizonyosság végül Sztravinszki és Bartók pályájának többszörös egy-
másra felelése. A népzeneitől az új objektivitás felé forduló neoklasszicizmust elindító
szerző mennyi ösztönzést adott kelet-európai kortársának! És napjainkban is mennyi
ötlet, igazi muzikalitás van még a nyolcvan éves aggastyán minden új művében!
Sok félreértés, látatlanban ítélkezés után szükséges végre kor és egyéniség koordiná-
táiban tárgyilagosan szemlélni őt. Úgy talán jobban megértjük a neves angol költő,
Auden elragadtatott sorait, ki Mozartot ünnepeelve magasztaló hangsúllyal mond-
ja: „Kell áldanunk Sztravinszkit is, hogy él!”

Sztravinszki-ről tehát lassankint kiviláglik: nem olyan elvetemült, mint gondol-
tuk; de mi közöttünk lehet a minden fajta folklortól elrugaszkodó, a komponálás tech-
nikáját radikálisan megújító Schönberghez? Zenéjét évekig, évtizedekig nem hallot-
tuk. A szakmán kívüliek alig tudtak róla többet, mint ami Thomas Mann *Doktor
Faustus*-ának Leverkühne mögött a tizenkét fokú hangrendszer lombikzenéjéhez fű-
zött képzeteikben fölsejlett. Csak a kíváncsi kétség erősödött bennem is, amikor
kiváló zenetudósunk, — akit megkérdeztem, végtére mit gondoljak Schönberg-ről, —
így felelt: „Tiszteletre méltó, impozáns egyéniség, de fejlel rohant a falnak.”

Amióta biztosabban, önállóbban tájékozodom róla, nem kétkedem Schönberg
magatartásának őszinteségében. Az is érthető, hogy a végsőig feszített, a bomló ze-
nei romantikától visszhangos Bécsben érett meg leginkább a gyökeres változás szük-
sége. A kompozíciós módszer, a használható hangzások bővülésének logikáját Monte-

verditől napjainkig, némi sematizálással, a társadalmi fejlődés ismert tényei alapján könnyű nyomon követni. Tudjuk, hogy az európai többszólamúság nem nagyon régi. S volt idő, amikor a ma közhelyszerű tercet is barbár összhangnak tartották s csak a quintet tekintették konszonánsnak. Tudjuk továbbá, hogy a klasszikusok (Mozart, Haydn, Beethoven) teremtette hangnemi, formai egyensúly, a hangok egymásrakövetkezésének és összhangjának biztos szabálya az utódok kezén hamarosan felborult. Elkövetkezett az idő, amikor a fül igényelte, megszokta, a kifejezés ösztöne követelte eddig diszsonánsnak mondott hangközök legalizálását. A századforduló eldologiasult, nyomasztóan idegen világának minden élő közösségből kirekedt alkotója használhatta-e hazugság nélkül régi, kollektívebb szellemű korok forma- és jelrendszerét? A zeneszerző, aki a szerelmét holtan találó asszony hiszterikus kétségbeesését, kozmikus magányát akarja kifejezni (Schönberg: *Erwartung*), megférhet-e a klasszikus harmónia-világ keretei között? Szükségszerű, hogy a fülsértőnek tartott együtt-megszólaló szomszédos hangok éles összefeszülése is jelentést kapjon. Schönberg nem doktriner elhatározással, a század első évtizedeiben fokról fokra jut el a régi hangrendi kötöttségek megszüntetéséig, hogy a húszas évek közepén kinyilvánítsa a zongora fehér-fekete billentyűinek, a tizenkétfokú kromatikus skála hangjainak egyenjogúságát. Meggondolatlanúság volna mindezt destruktív anarchistának minősíteni (aminek a hitleri Németországban bélyegezték.) Tudta ő jól, hogy nincs igazi alkotás törvénykezés nélkül s kidolgozta a tizenkétfokú (dodekafon) kompozíciós módszer szabályait. Ismét gyanakodhatunk, ezúttal a rendszer mondva-csináltságára, de a kényszerítve ható társadalmi, történeti okokat nehéz tagadni, s végtére a klasszikus összhangzattan szabályai sem az égből pottyantak.

A teoretikus Schönberg az elmúlt évtizedekben mindinkább otthonossá lett a nyugati zeneszerzők között. Nálunk ellenben szórványosan előforduló művei se bizonyultak jó szálláscsinálójának. Bartókra ő is hatott, valószínűleg már korán, a romantikára visszaható objektívebb formakeresésben (Schönberg: *Öt zenekari darab* 1939, Bartók: *Négy zenekari darab* 1913), később a hegedű-zongora szonátákban. Mi viszont Bartók, Kodály neveltjei a népzenében frissen fölszívott kelet-európai népi dallamosság, ritmika bűvöletében, — némi előítélettel s az igazán fontos művek máig való ismerete híján — száraznak, absztraktnak, végtelennek ítéltük az új bécsi mester stílusát. Nem találtuk benne a Bartókban oly csodálatos, egymást feszítő végletes ellentétek egységét: az éjszaka zenéi után a szilaj fölszabadulást.

A három nagy közül eszerint Schönbergre mégis érvényes volna az óvakodó limitálás? Az új bécsi iskolának a Lajtnán innen nincs és ne is legyen talaja?! Az egyik híres Schönberg tanítvány: Alban Berg hegedűversenyét hallottuk még az 1948-as Bartók Fesztiválon. Éles, ellentmondó vitát provokált, de aztán kuriózumként temették el a rideg évek. Úgy látszott, a nálunk amúgyis kérész életű dodekafónia, — mely csak a hisztéria és a végzetes magány kifejezésére való —, nem támadhat föl többé.

Az ötvenes évek közepén mégis váratlan dolog történt, megmozdult a tetszhalott. Eljutott hozzánk is Schönberg másik tanítványa: a tragikus sorsú Anton Webern szellemi föltámadásának híre. Az „anschluss” után ő ott maradt Ausztriában. Zeneszerzőként természetesen nem egzisztálhatott. Mestere útján tovább haladva, teljes reménytelenségben, végtelenen koncentrált, már-már valószerűtlenül redukált műveket írt az asztalfiókjának. 1945 nyarán a megszálló amerikai katonák tévedésből agyonlőtték. A véletlen jóvátételeként a Webern-renaissance éppen az Egyesült Államokból terjedt át Európára. A reveláció erejére jellemző, hogy a tartalmas újdonságra mindig fogékony, örökifjú Sztravinszki 75 éves korában kísérletezni kezdett a dodekafóniával. Magáról Webernről pedig így nyilatkozott: „Nem vonakodom magamat az ő még szentté nem avatott muzsikájának kegyelemteljes védelmé alá helyezni.”

A kiváltságosok, akik itthon elsőként hallották művei hangfölvételét (egész munkássága ráért három mikrobarázdás lemezre) meggyőzötten dicsérték a zene átható költőiségét, finomságát. Csakugyan bámulatos a harmóniai kötöttségekből kiszabadított weberni hangok, sőt a szünetek felelősség-hordozó, atmoszférateremtő képessége.

Nézzük ezek után, hányadán állt az ötvenes évek végén korunk zenéjével a magyar közönség, mely Webernnek talán csak nevét hallotta, de már furcsa híreket olvasott a kölni elektronikus és a zörejekkel kombináló ún. konkrét-zenei kísérletekről?

Granasztói sajnálattal vallja be: Schönbergtól, Bergtől alig valamit, Weberntől

ez ideig (1962) semmit se nallott. Nem akárkiról van szó, de nincs szégyellnivalója. Amikor 1958-ban hosszú idő után először hangzott fel a rádióban a *Pierrot lunaire* néhány részlete, zenekritikusok és muzsikuskok kapták föl a fejüket: mi volt ez a li-dérces, ultramodern kántálás? — nem tudva, hogy Schönberg 45 évvel ezelőtt írt művével találkoztak. A tájékozatlanság, rosszul tájékozódás másik, szomorúbb példája, amikor a Zeneakadémia ujjongó hallgatósága fölfedezte (ugyancsak néhány évtizednyi késéssel) a nagyok méitó társaként Orff-ot. A rock and rolléval vetekedő, izgalmasnak vélt ritmusorgiában, mérték és előzmények ismerete nélkül nem lepleződhetett le a zene végnélküli, szegényes linearitása. Az üres nagyhangúsággal ismétlődő effektusok (osztinatók) rémuralmára nem döbbsenhetett rá a tény, hogy csaknem az egész Orff-i életmű Sztravinszki *Lakodalom* c. máig is előadatlan kantátájának talmi utánzása. Volt példa ellenkező előjelű megtevesztésre is, éppen Sztravinszki-val kapcsolatban, amikor az Opera stúdióelőadásban bemutatta a méltán híres *Katona történetét*. Az odavetődött gyér közönség, néhány jó ízlésű író fönnakadva a narrátor magyar szövegeinek kinrímein, s az előadás vontatottságán, legyintett: „Rossz a mű is!”

Mindezzel nem a jóakarató kezdeményeket kívánom vádolni, csupán bizonyítani: milyen keserves, kínos dolog az organikusságában sérült, az eisikkadt, majd meg a küszöbön egymásra torlódó művek zűrzavarában eltévedt zenei közízlést a modern zene valódi értékei felé közelíteni.

1948 óta háromszor rendeztek nálunk Bartók Fesztivált, de az első kivéve egyik se vállalkozott rá, hogy a kortárs külföldi és magyar zenét átgondolt egységben, a kölcsönhatás tanulságait dokumentálva mutassa be. Csoda-e, ha egy másik szocialista ország zenei ünnepein hirtelen csak arra ébrednek a magyar zeneszerzők, hogy ottani, jobban informált, bátrabban kísérletező kollégáik eredményesebben élnek Bartók örökéből?

Ha már itt tartunk, legyen szabad a zenével való eljegyzettség jogán, nem a hivatott ítészek helyett, csupán a figyelmes laikus módján a mai magyar zene állapotáról, lehetőségeiről is szólni valamit. Megint Bartóktól kell elindulnom. Halálának tíz éves évfordulójára az *Új Hang* c. folyóirat cikket kért többek közt Colin Mason-tól, ki időközben az európai fórumokon a modern zene egyik legavatottabb szakértője, — nemrégiben a *Tempo* főszerkesztője, — lett. *Bartók és a fiatal zeneszerzőnemzedék* c. írásában Mason Bartók Sztravinszki, Schönberg stílusperiódusainak összehasonlító elemzésével bizonyítja: nem célszerű, ha az utódok Bartók küzdelmeket lezáró összegezését tekintik termékenyítő példának, helyesebb, ha a húszas évekbeli kereső, vívódó korszakához térnek vissza. Bartók kései, tisztult eredményei nem mentesíthetik követőit új, nehéz, esetleg kudarcra járó utak megpróbáltatásától. Sőt, kísérleteik közben bátran kell elszakadniuk a példaképtől, hiszen rajta nevelődve, szellemétől idegenek úgyse lehetnek többé.

Az érdekeltek annakidején értetlenül, majdnem tiltakozva fogadták e biztatást. Egyik kiváló komponistánk határozottan ki is mondta: „Nagy mesterek (Bartók, Kodály) árnyékában nincs más út számunkra, mint nyomukban járni.” Néhány évvel később ugyanez a szerző és sokan a fiatalok közül élénk szorgalommal mélyedtek el a Bartókán kívüli kompozíciós lehetőségek tanulmányozásában. Kár volna ebben az elvtelen modernizmus roncsoló betegségét látni. Mellesleg maga az ellentmondás is groteszk, hogy pár éve még Bartók kritikátlan elfogadásától kellett félni, ma pedig attól, hogy nem elégszünk meg Bartókkal. Ám az aggodalom, — bizonyos jelek szerint — elég erős, és talán nem is egészen indokolatlan.

Granasztói részletesen ír a francia André Hodeir könyvéről, melyben a szerző a mi már megszokott értékrendünkől eltér, s bár nagy tisztelettel szól Bartókról, valójában az ő rovására eszményíti Schönberget, Webernt. Bartók ilyen esztétikai revíziója nem új jelenség (emlékezhettünk a régebbi René Leibowitzsal folytatott vitára) —, de az utóbbi időben minden eddiginél veszedelmesebb nézetekkel kellett mérkőznie a magyar zenesztétáknak. A zene iránt közömbösek előtt sem ismeretlen, Thomas Mann *A Doktor Faustus keletkezése* c. könyvében sokat szerepel, az akkor még emigráns német esztéta: Theodor Wiesengrund Adorno neve. Ő ma a dodekafónia legtekintélyesebb ideológusa. *Philosophie der neuen Musik* c. híres munkájában a magányos én szorongásait hüen kifejező, konzekvens forradalmár Schönberget szembeállítja az énjét folyton föloldó, szerepeket kereső, vagy kollektív megszállottságba tapadó álobjektív Sztravinszki-val. Kettejük közt elmarasztaló hangsúllyal említődik a folklór kollektív, (nacionalista!?) jármába visszahajló, ott megmaradó Bartók. Ha a szélsőségesen polarizáló gondolatmenetet követjük, Bartók megoldása csakugyan átmenet a két másiké közt, ám eklektikusnak mondják, avagy se, bizonyos,

hogy muzsikája erőnek és törvénynek páratlan varázslata, organikus és utánozhatatlan. Immanens magasrendűségét a Bartók és a népdal dolgában értetlen Adorno is elismeri máshelyütt.

Tudom a Bartók-i életmű megföllebbezhetetlen művészi értékét itthon, a hozzá leginkább közeledő idősebb nemzedék is megkérdőjelezi néha. Németh László, ki oly fogékonyan elemzi, s példának tekint a Bartók-i magatartásban rejlő szintézist (rőla szóló, még kiadatlan írásában), zenéjét inkább ígéretes készülődésnek, az új muzsika vaskorának érzi. Granasztói nagyrabecsülő vélekedését nem szükséges idéznem, de ő is megjegyzi: túlságosan fölzaklatja Bartók zenéje, nem kívánja mindenkor és mindenek előtt. A mi fiatalabb nemzedékünk tudatában úgy hiszem nincsenek már viták, kételyek, a legmélyebben fölkavaró Bartók művekben is megeljük a cáfolhatatlan tiszta gyönyörűséget.

Létezik még persze az anakronisztikusan dacos, kispolgári Bartók-ellenesség is, de ez már szerencsére nem csorbíthatja a század egyik legnagyobb génuszának méltán hivatalossá lett rangját. Hogy a tőle kapott örökség mit ér, mire kötelez, alighanem zeneszerzőink tudják legjobban. Ha a nagy példa ma szélesebb tájékozódásra, stílusuk reformálására készíti őket, fölösleges árulást, hűtlenséget kiáltani. Szervánszky Endre pár éve elhangzott úttörő művét, a *Hat zenekari darabot* sokan csak az új bécsi iskola előtti behódolásnak tekintették, nem méltányolva benne a stílárís hódítást, hogy a mű szellemén, ritmikáján éppen a Bartók—Kodály zenéjéből nyert markáns erő, konstruktív lelemény uralkodik. Kár volna az ilyen életképes próbálkozásokat vesztéggzárral bénítani. És hallanunk, ismernünk kellene a Kodály és Szervánszky közti harmadik legjelentősebb élő komponistánk: Veress Sándor műveit! 1948—49-ből még emlékszem remek *Hegedűversenyére*, s a Bartókian szuggesztív *Szent Agoston zsoltárára*. Aki viszont csak az ötvenes évektől figyeli a magyar zene sorsát, semmit se tud róla, mivel Veress azóta Svájcban él (a berni zenei főiskola zeneszerzés-tanára), s műveit itthon magunkat büntetve nem játszuk. Napjainkban, amikor a hazájának fél évszázadon át konokan hátat fordító Sztravinszki, aki pár éve még elképzelhetetlennek tartotta, hogy a Szovjetunióban saját műveit vezényelje, a szovjet zeneszerzők hívására otthon is diadalt aratott, el kéne gondolkodni: nincs-e valami revidéálni valókn Veress Sándor körül? 1949-es távolmaradása vajon akkora vétek-e, hogy miatta meg kell fosztanunk a magyar kultúrát egyik legkiválóbb tehetségétől? A legjobb hazai célokhoz mindig is igazodó munkássága többet érdemel egy-egy kegyelemből jutott bemutatónál. Bizonyos, hogy a fiatalok is sokat tanulhatnának rokon indítású, más körülmények közt fejlődött műveiből.

Érthető, ha különösen izgat: mit alkot, merre felé törekszik a saját generációm-béli, 1945 után serdült zeneszerző-nemzedék. Néhányuk nevét örömmel látom mind gyakrabban feltűnedezni a hangversenyműsorokon. Vannak már köztük hangos sikert megért termékeny szerzők, s vannak, akik még alig léptek porondra. Nagyön bízom Kurtág György aszkétikus, puritán, az új hatásokat mindig meggyőzően asszimiláló törekvéseiben. vagy a legifjabbak közt az újszerű, bensőséges lírát megszólaltató Papp Lajos munkáiban. Ugyancsak tág lehetőség nyílna olyan típusú komponisták előtt, mint Vass Lajos, Sárosi Bálint, akik a többinél elevebben élnek, még a pórusaikban hordozzák a népzene, de a változásra megérve, a nagy példák felelősségével küzdenek a maguk új stílusáért.

Fájdalmas volna, ha Bartók, Kodály után, Kelet-Európának ezen a részén nem tudnának többé a hagyományok szerint karakterisztikusak, de a kor mércéje szerint hitelesen újat mondani. A lengyel példa: az évenkénti Varsói Ősz (modern zenei fesztivál) világviszhangja, vagy a Szervánszkyével oly sok ponton rokon pályájú Lutoslawski sikere is ösztönöz bennünket. Igaz, a lengyeleknél nem volt a közelmúltban megkötő, mértékadó nagy zenei korszak. Hátha őket is és a példájukra elrugaszkodó mieinket is elsodorhatja a divat-utánozó jellegtelenység? Mit szólunk egyáltalán a nyugati avant-garde öncélú játékaikhoz: a szólamokat kockafeldobással kisorsoló, játszod, ahogy tetszik művekhez; a generátorral gerjesztett felhang-adagoló elektronikus zene forradalmához, melyből mindeddig csak a filmzene profitált; vagy a különféle ingyenkedő montírozásokhoz, hangtapétákhoz?... Tudom, honi irodalmi tapasztalatból is: a kapkodó, felszínes szennáció-hajhászoknak, a meg nem gondolt gondolat izgágáinak, a maradiság szégyenbélyegét másokra — esetleg éppen az elébb-járókra — sütő elégedetlenkedőnek milyen terrorizáló hatása van. De az igazi, érett tehetség a legbátrabb kísérletezők: a frivol, vagy megejtő nyugati példák közt is el tudja választani az értéket a hamisítványtól. A sokat emlegetett Stockhausen, Boulez, Nono hármából mégiscsak a kvalitásos Boulez írja a legnívósabb, bár tán a

régebbihez képest kevésbé extrém műveket. Egyébként is kell-e mondani, hogy az új kompozíciós technika önmagában nem üdvözít? Dallapiccola művei nem azért jók csupán, mert ügyesen forgatja a dodekafonia eszközeit, másrészt nem lehet tagadni a nagyra hivatott Britten zsenialitását, habár stílusa szerint konzervatívnak, eklektikusnak mondják. És a legifjabbak közt is ott vannak az elvadult divatokkal szembeszegülő, mégis átütő erejű, ígéretes tehetségek (H. W. Henze, M. Williamson).

Féltük-e hát a bizonytalanban keresgélő, nyugtalanul kísérletező fiatal zeneszerzőinket? Webern epigonokká lesznek? Webernrol lassankint kiderül: Chopin-szerű, egyedi jelenség volt. A három órányi zenéből, amit életében alkotott, sokat lehet tanulni, de utánozni alig. És mindezek után csakugyan veszélyessé válhat a szocialista kultúrára az eddigtől eltérő, a könnyű epigonságot nem vámaó új stílus, melyért a magyar fiatalokkal együtt a lengyel Baird, a romániai Oláh Tibor, s a dodekafónián edződő leningrádi zeneszerző-növendékek a legjobb akaratú munkálkodnak? Úgy hiszem, a zenében is épp úgy, mint az irodalomban az elszabadult kontrátság, a piedesztálra emelt tehetségtelenség okozza a legtöbb bajt. Ha a társadalom segíteni képes a keserűségükben is őszinte, játékaikban is felelősségteljes alkotókat, nem jár rosszul, gazdagabb lesz, magára ismerhet a művészetben.

...Félve olvasom újra Granasztói írása ürügyén kezdett fejtegetéseimet. Túl sokat markoltam s hiába volt a jó példa, nem őrizhettem meg a vallomás tónusát: a laikushoz illő fesztelen szerénységet. Szolgáljon mentségemre, amit vállalkozásommal bizonyítani akartam, hogy gyalogszerrel is el lehet indulni a modern muzsika ingoványosnak hitt világába, s hogy korunk zenéje és korunk nemzedéke mégsincs olyan reménytelenül messze egymástól.

Kodály Zoltán 80 éves

A zenetörténet nagyjainak nem mindennapi ötletből született névsora került minap a kezembe. Kiderült belőle, hogy Schubert mindössze harmincegy évet élt, Mozart harmincötöt, és csak nagyon keveseknek adatott meg, hogy — mint Kodály Zoltán — erejük teljében, fáradhatatlan alkotás közben érjék meg a nyolcvanadik születésnapot. E gazdag termésű nyolc évtized egyik legjelentősebb eredménye, hogy Kodályt ismeri az egész ország népe: ki személyesen, ki művein keresztül.

...A kis felvidéki, bukovinai, dunántúli falvak öregeinek emlékezetében még ott él, amint a század első éveitől kezdve hol itt, hol ott jelenik meg barátjával és művésztársával, Bartók Bélával, hogy feljegyezze, fonográf tölcserbe énekeltesse az addig alig ismert, jóformán feltáratlan népdalokat, melyekről kijelenti, hogy „a legcsodálatosabb emberi érzéseket rejtik”. Egyre többen figyelnek fel e sokesztendő munka végzőjére, aki a magyar népdalok felkutatásával, gyűjtésével, rendszerezésével új fejezetet nyitott az európai népzene kutatás történetében. Csakhamar e valódi, klasszikus szépségű dallamkincs anyagából európai rangon megformált énekes- és hangszeres-, szimfonikus- és kórus-művek születnek. Ez szakítást jelent az akkori magyar zenében uralkodó hivatalos állásponttal, de Kodály vállalja a szakítást és az ezzel járó támadásokat. „A magyar földnek ezeket a kincseit akarják itt, nálunk bizonyos emberek sárba taposni. Akit Ady *Sírní* dalának zenéje nem rendített meg lelke legmélyéig, az vagy süket, érzéketlen fabáb, vagy elfogultan rosszhiszemű” — áll ki mellette a Nyugat 1921-es évfolyamában a nagy barát: Bartók Béla. Továbbra is támadják, de már ismerik, sőt: elismerik. Bár Kodályt elsősorban a parasztság dallamkultúrája érdekli, azt tartja kiindulópontnak, nem marad érzéketlen a többi dolgozó réteg problémái iránt sem. Kórusokat komponál a munkások számára: a férfikarok a *Fölszállott a páva*, a *Karádi nóták* megismerésével szabadulnak meg a Liedertafel-ek idejétmúlt maradványaitól, és nagy feladataik teljesítésére a *Huszt* tanulságával ajkukon vágnek neki „Hass, alkoss, gyarapíts, s a haza fényre derül”. Így válik egyre ismertebbé a népdalgyűjtő mellett a zeneszerző. Amit komponál, nem egyszerűen magyar zene, mely a magyar népdalon épül, hanem egy zseniális nemzeti költő muzsikája. Egyik méltatója írja, hogy a húszas—harmincas években ennek a művészetnek „alapvető gondolata a költő lángoló bírálata azokkal szemben, akik a magyarság sirját ássák, férfias, pathetikus panasz a nemzet sorsa miatt és végtelen biza-

lom abban az erőben, melyet a nép jelent." Ez a gondolat tölti meg első opuszait, az *Éneksztót, I. vonósnégyesét*, melyekben a népdalok beszéd törvényei szólnak meg a hangszerek nyelvén, ezt a hangot idézi *Cselló-zongora szonátája* első tételének fájdalmas pátosza, a *Trió-szerenád* lírai feloldása, a *Gordonka-szólószonáta* kitérő recitativója, és mindennél szembetűnőbben negyven esztendővel ezelőtt bemutatott hatalmas alkotása, a *Psalmus Hungaricus*. E művek újabb tízezrekhez vitték el Kodály nevét. Tudnak már róla az országszerte izmosodó női- és vegyeskarok tagjai, akik a „Kodály tanár úr” nyomdokain elindult, fiatal zenepedagógusok útmutatása nyomán csodálatos színeket látják meg egyre gyakrabban és magasabb színvonalon az éteri finomságú *Hegyi éjszakákat*, a *Vejnemőjnen muzsikált*, a hatalmas ívelésű *Mátrai képeket*, a *Székely keservest*, a *Molnár Annát*. Ugyanakkor nemcsak a Kodály-muzsika aktív művelői ismedkednek meg vele, hanem az egyszerű zenehallgatók tíz- és százazei: az ország határain túli pódiumokra is eljutnak zenekari alkotásai: a *Nyári este*, a csodálatos *Galántai táncok* és *Marosszéki táncok*, a *Fölszállott a páva*-variációk. Az operaszínpadokon keresztül egy egész nép „hősi álmait és tragikus valóságát” színpadra vivo *Háry János* daljátékával válik ismertté neve; a fészabadult magyar nép pedig a *Kállai kettős* dalos-táncos forgatagával zárta szívébe a Mestert.

A magyar zenei nyelvet megteremtő zeneszerző mellett ország-viág Kodály Zoltánt, a taradhatatlan munkabírasu zenetudost is ismeri, akinek a Nepzene Tára kötetei felbecsülhetetlen tudományos értéket képviselnek. Mint egyik pécsi tanítványa megfogalmazta: „...nem kis dolog, sőt talán egyedülálló is a viágon, hogy egy századok munkáját végző tudós és zeneszerző ugyanakkor, amikor a tudományos Akadémia tagja, gondját visei a kis óvodásoknak, az iskolába lépő gyerekeknek és törődik azzal, hogy mi legyen ezeknek az életbe induló apróságoknak zenei tápáléka.” Valóban, Kodályt, a „gyermekmek melegsívü barátját” talán ok ismerik a legjobban: az óvodások a sokszáz gyermekdalocskán, az iskolások az általa szerkesztett énekeskönyveken, a szegény cigányt vagy a süket sógort csengő kacagással csufoló énekein, a zenét tanuló nagyobbak pedig a *Biciniumok*on keresztül. A fiataliságot évtizedek óta remekbefelegott, varázslatosan hangzó gyermekkórusai: a *Villó*, a *Pünkösddó*, a *Gólyanóta*, a *Lengyel László*, a *Cigányisírató* dallamai ismertetik meg a Mesterrel.

Városunkban és a környéken szép számmal vannak, akiknek első zenei élményét valamelyik Kodály-mű szerezte, akik közvetve vagy közvetlenül Kodály tanítványainak tartják magukat, és akik a Kodály-i életmű továbbvivői ezen a vidéken, mely nem egyszer nyújtott már átmenetileg otthont a Mesternek. Számolatlanul is talán itt él a legtöbb személyes ismerőse: a dombóváriak között, akik a háború utáni nehéz időkben, 1945 telén fogadták be, a pécsi éneklő fiatalok között, akik előtte mérkőztek 1946 nyarán a népdalok ismeretében, a pécsi zenetanárok között, akik közvetlen tanúi lehettek annak a gigászi munkának, mellyel Kodály városunkban indította el a magyar zenei nevelés új módját és melyről az előkészület hónapjai után ő maga ezeket mondotta: „Már is megindult Pécsen egy olyan próbálkozás, amelyhez hasonló a fővárosban sincs, és amelynek döntő fontossága lehet egész zenei életünkre. Ez az eljövendő magyar zenei műveltség magvetése.” A közeli jóbarát szeretetével és tiszteletével gondolkodik rá a mágocsi, nevét viselő kórus tagjai és az a sokezer nyi, azóta felnőtté érett egykori pécsi diák, aki szemtől-szembe állva vele, kezének intésére nem egyszer szólaltatta már meg a *Forr a világ*-ot, ezt az elsőpró erejű tömegdallá növekedett kánont. Merész tett volt, amikor városunk zenekedvelői előtt lelkes, minden akadálytal dacoló követői bemutatatták két hatalmas oratórikus művét, az azóta is állandóan műsoron lévő *Budavári Te Deumot* és a 16. századi Kecskeméti Vég Mihály keserveire komponált *Psalmust*.

Örvendetes tény, hogy városunkban újabb százakhoz viszi közelebb Kodályt zenés népdramájának, a népdalokból és balladákából bravúros leleményességgel összeállított *Székelyfönőjének* decemberi pécsi előadása. Ezt megelőző napon a pécsi fiataliság találkozik vele: akkor hangzik el legfrissebb szerzeménye, melyet nyolcvanévesen komponált az örökifjú Kodály a nyolc-tíz-tizenöt éveseknek: új *Jeligéje* az Éneklő Ifjúsághoz.

A nyolcvan éves Kodály Zoltánt mi akartuk születésnapján töretlen alkotóerőben, jó egészségben eltöltendő még sok esztendőt kívánva, megajándékozni. És mégis: — Ő lepett meg bennünket ismét kiapadhatatlan alkotókedve újabb gyöngyszemével.

NÁDOR TAMÁS

Vers és illusztráció

Szász Endre: Anakreón, Borsos Miklós: Ady Endre, Hincz Gyula: József Attila

1955-ben a Dunántúli Magvető egy szokatlan könyvet adott ki, „Vízitükör” volt a címe, s Egry József balatoni grafikáiból és Takáts Gyula balatoni verseiből közölt párhuzamos válogatást. A versek és a képek tehát nem egymás illusztrációiképpen készültek, hanem önállóan keletkeztek a költő és a festő alkalmi ihletéből, vagyis csupán egy azonos tájhangulatot variáltak művészetük szuverén kifejező eszközeivel; ez eleve biztosította a kísérlet sikerét. A válogatás célja pedig az volt, hogy a legjobban összeillőket helyezze egymás mellé, s így segítse az olvasó-néző elmélyedését. Hasonló vállalkozást kísérelt meg 1958-ban a Petőfi Irodalmi Múzeum Petőfi, Ady és József Attila életét és költészetét ismertető idegennyelvű vándorkiállításán: a versek mellett nem hozzájuk készült illusztrációkat mutattak be, hanem legjobb festőink hasonló tartalmat tükröző műveit. Itt tehát a vers már elsődleges volt és a kép hátrorozottan illusztratív szerepű, így a válogatás sikere voltaképpen nem azon múltott, hogy hasonló *tartalmat* tükrözött-e, hanem hogy mennyiben keltett rokon *hangulatot*. A líra alapanyaga ugyanis az élmény, az érzés, a hangulat, s ez plasztikátlan, azaz fölvetődik a kérdés, milyen mértékben vizuális művészet a líra. Mert elvileg, dogmatikus merevséggel szólva, ezt is mondhatnók: micsoda művészet az, mely egy másik művészet tolmácsolását kívánja meg? És: ha sikerül a tolmácsolás, vagyis a kép ugyanazt mondja, mint a vers, nem fölösleges-e? Ha pedig nem sikerül, nem hű, akkor eleve célt tévesztett, zavaró hatású, még ha önmagában tiszta művészi teljesítmény is. Ezek persze akadémikus kérdések, a gyakorlat eldöntötte, hogy költő, festő és közönség egyaránt gondolkozás nélkül óhajta és értékeli az illusztrációt.

A probléma fölvetése mégis szükséges, mert vizsgálni kényszerít egyfelől, hogy mennyiben vizuális művészet a líra, másfelől, hogy mik a jó versillusztráció föltételei. A leíró, elbeszélő és drámai (ballada) költészet így eleve kiesik a vizsgálatból, mert mindig nyújt pikturális anyagot, akkor is, ha át-meg átszőtt szubjektív mozzanatokkal, — ahogyan például Takátsnál a tájleírás az önkifejezés közvetítője. Marad a plasztikátlan, tértelen és időtlen belső élmény kifejezése. Ennek gyakori, sőt szinte nélkülözhetetlen eszköze a hasonlat, a kép, a szimbólum (hiszen már maga a nyelv is nagymértékben metaforikus), azaz festőileg is megragadható elemekkel dolgozik. Sőt a kép, a szimbólum kitölthet akár egy teljes verset, lehet egészében vizuális, — ilyenkor készen tálalja az illusztrációt. De ha a képszerű anyag megmarad elemnek, eszköznek, semmiképp sem emelhető ki csupán valamelyik része, mert az elemek — a jó versben — tagolatlan, meg nem bontható szintézissé fonódnak, s csak ez lehet az illusztráció tárgya, ezt kell vizuálissá tennie, szemléltetnie. Ámde ilyenkor a képszerű elemek elvesztik önállóságukat, expresszív funkciót kapnak, vagy pedig maga a képszerűség vesz ki nagymértékben a versből, éspedig minél „tisztabb”, élményszerűbb, azaz öntörvényűbb a líra, annál inkább. Vagyis a vers elvileg illusztrálhatatlanná válik.

Itt nyomul előtérbe az illusztrálás igazi problémája. Az illusztráció szó, etimológiai gyökere szerint, megvilágosítást jelent, az olvasott, vagyis voltaképpen hallott szöveg szemléletessé, láthatóvá tételét. De mit tegyen az illusztráló, ha a szöveg nem nyújt semmit a szemnek, nincsen látható, festőileg tolmácsolható anyaga? Mondjuk ki, hogy ilyenkor a festőnek nincs módja vagy joga illusztrálnia a verset? Látni fogjuk, hogy erről szó sincs, nem is lehet. A megoldást ugyanis ily esetben nem a vers tartalma nyújtja, hanem esztétikai hatása; jobban mondva, a hatás lehet „emberi”, érzelmi, gondolati, akármilyen, de mindig esztétikai indítékú. A fontos, hogy minden jó versnél létrejön, valamilyen formában mindig megfogalmazható, élménnyé válik, s így marad emlékezetünkben. Létrejön tehát a festő-olvasóban is, és éppen mert festő, alkotónál fogva, ösztönösen az élmény festői „megfogalmazására”, kifejezésére kell, hogy törekedjék. Ha sikerül, megszületik az illusztráció. De ebből még korántsem következik, hogy hű tolmácsa, szemléltetője lesz a versnek. Az igazi siker föltétele a festő kongenialitása a költővel, illetőleg pontosabban és kevésbé igényesen szólva, a föltétel az, hogy rokonérzékenységgel tudjon elmerülni a versben, ugyanolyan kvalitású ihlet serkentse alkotásra, mint a költőt. Minél jobban megközelíti az illusztráció a rokonságot, annál tökéletesebb lesz, minél távolabb marad tőle, annál gyengébb, félresikerültebb, félrevezetőbb, sőt lehet egyenesen meghamisító, — még akkor is, ha a kép önmagában, művészileg kifogástalan. De semmiképp sem foszthatjuk meg

a festőt jogától, hogy egy lírai alkotásból merítsen ihletet. Sem az író, sem más művész ihletforrásai nem korlátozhatók, egyik sem kötelezhető arra, hogy csupán az életből közvetlenül vett, „elsőleges” élmények kifejezésére törekedjék. A szellemi élet: az irodalom, a művészetek és a tudományok alkotásaitól nyert ösztönzést ugyan- is gyakran, pejoratív célzattal, másodlagos ihletnek szokás nevezni, holott ezek az alkotások éppoly eleven tényezői szellemi és érzelmi világunknak, s főként műveltségünknek, mint minden egyéb esemény, tapasztalat vagy élmény. A teremtő munka egyetlen törvénye, hogy ihletéhez hű legyen, és művészi formában fejezze ki. Mint-hogy azonban a versillusztráló munka ihletforrása maga is művészi mű, még az a föltétel járul hozzá, hogy forrásával kongeniális legyen. A forrás ún. másodlagossága nem csökkenti munkájának értékét, s nem érinti művészi szuverénitását. Ezek a rokonságok, törvények, föltételek stb. teszik lehetségessé a művészetek kölcsönös interpretálását, a megzenésítést, dramatizálást, mint ahogy nem egy verset szültek már a festészet, a szobrászat, a zene alkotásai. Így hát nem vitás, hogy a líra hivattott „megvilágosítása” segíti az olvasó elmélyedését és gazdagítja élvezetét.

Még csak a stíluskérdés van hátra, de noha fontos, sok tárgyalást nem kíván. A stílust persze eredeti jelentésében vesszük, s a művészi alkat természetes, ösztönös kifejezőmódját értjük rajta. Nem egyéni, speciális tulajdon, hanem egyetemesebb jelenség, s azért irányzatnak szokás nevezni. Nyilvánvaló, hogyha a költő a klasszikus, romantikus, realista, impresszionista, szimbolista, expresszionista stb. irányzathoz tartozik, az illusztrátornak követnie kell, s a maga művészetének analóg eszköztárát használnia. Ez kötelező, és akadálya nincs, mert a stílusirányzatok művészetköziesek. Hogy aztán milyen technikához folyamodik, tetszésétől függ, gyakorlati okokból a grafika a legcélszerűbb, s ennek minden ága rendelkezésére áll, dolgozhatnak fehérfekekével, de színezzet és foghat ecsetet is.

Talán kissé terjedelmesre szabtuk az elvi tájékozódást, de nem bőbeszédűségből, hanem mert pontosan jelezni kívántuk, mit várunk a versillusztráló művésztől, s mit tekintünk a bírálat elméleti alapjának. Tudjuk, s aligha kell említeni hogy Szász Endre, Borsos Miklós és Hincz Gyula jellegzetes, kialakult művész-egéniségek, esz-közeiknek teljes birtokában vannak, s mondanivalójukat hiánytalanul közölni tudják. De most nem ebből a szemszögből tekintjük őket, hanem interpretálásaik hűségét és sikerét vizsgáljuk.

Szász Endre modellje Anakreón, a klasszikus görög költő, a könnyű életöröm, a bor, a szerelem, a tánc mámorának dalnoka hajlott korában is, sőt annál inkább, mert tudja és élénken fájlalja, hogy az öröm illan. Szász a tolmácsolás fő tárgyául a költő alakját választja, nagyon helyesen, mert hiszen Anakreón mindig magáról énekel, s jellegzetes lírai önarcképet fest, mely bőven utánczolt típusú és fogalommal lett. Ábrázolására Szász a realista modort vagy stílust használja, holott az antik jelleg, a klasszicitás valaminő érzékeltetése ez esetben megkívánható lett volna. S annál inkább hiányoljuk, mert látjuk, hogy képes reá, s a női alakok rajzában igen finoman meg is adja: erotikájuk természetes, öntudatos, de nem olcsó, a symposionok megédesítői és fűszerezői, mintegy átmenetek Sappho szerelmes széplányai és a kései Lukianos trágár hetérái között. Szász mindezt néhány vonással el tudja mondani, s egyúttal hű képet ad költőnk gyönyörűségének tárgyairól. Anakreónjával azonban nem érthetünk egyet, a figura szenilis kéjencét állít elénk, vén kecskét, idült alkoholistát a delfrium küszöbén és a testi leromlás előrehaladott fokán; és voltaképp nem is realista modorban, hanem patológiai hűséggel, naturalisztikusan ábrázolva. Mint ilyen, minden változatában pompás, csakhogy nem Anakreón. A bordalok költője klasszikus görög volt abban is, hogy az arány, a harmónia érzéke talán az önkívületben sem hagyta volna el, de épp azért sohasem engedte odáig fejlődni a dolgokat, s borbán, szerelemben, vigalomban éppúgy mértéket tartott, mint a vers ütemében. Az a lebegő, táncos léptű dalforma, amit ő vitt virtuóz tökélyre, melyet maga kísért kitharán s amelyet róla neveztek el, nem pereghetett egy reszketeg agg, petyhüdt borostömlő ajkáról, akibe legfeljebb hálai jár a múzsa. Hogy mit értett Anakreón vigadozáson és mit értünk mi mértéken, hitelesen elmondja ez az egy vers: „Gyere, gyermek, add a korsót, | hadd iszom ki egyhuzamban; | bele tíz pohár vizet tölt, | bele öt pohárnyi bort önts, | hogy az illetet ne sértsem, | csak örömmel iddogáljak | ... Nosza rajta! Mégse zúgva, | dübörögve és dobogva, | sivítózza, mint a szittya, | csak igyunk mi okkal-móddal, | vigadozva szép dalokkal.” — És nem is olyan öreg, ivásban, táncban állja a versenyt a fiatalokkal, „fehér hajat hord, de fűrge, ifjú szívét”; az erotikában sem a nyers kéjelgést kívánja, hanem hogy „körötte báj repessen”. A túlzást semmiben sem szenvedheti, nem vágyik „Gügesz aranyára”, a hábo-

rút utálja, „belül forrnak csatái”. Leggyakoribb szava az „öröm”, s a legfőbb öröm, amit az élettől vár: „Viruló sok ifjú lánnyal | citerára, táncba lépünk, | legyen szelíd, szép.” Szász Anakreonjának öröme nem szelíd és nem szép, pedig szelíden és szépen kínálják a körülötte nyüzsgő nyájas leányok, ugyancsak az ő tollából.

Ady a szimbolista költő iskolapéldája, mondanivalója önkéntelenül képpé alakul, minden futó gondolatnak, homályos sejtlemnek, lehetlenyi érzésnek nevet, formát igyekszik adni, mert csak így válik tulajdonává, ezáltal kel életre benne, s válik elmondhatóvá; a szimbolizmus Ady költői anyanyelve. Jelképalkotása természetesen többsíkú: a legegyszerűbb a metaforikus hasonlat, átvittebb, ha megtárgyasítja, a legpregnansabb, ha megszemélyesíti szimbolumait. (Ez persze merev és nem szabatos elhatárolás, de nem lehetünk meg nélküle.) Az elsöre példák: Csók-csatatér, halálvirág: a Csók, öröm-hajója, a Holnap hajója, tűnődés csolnakja, Élet-fa, Halál automobilja, magyar Ugar, lelkek a pályván stb. — A megtárgyasításnál már nem pusztá hasonlat a kép, hanem funkcionális szerepet kap (a verseket kellene elolvasni): Napfényország, Csiny-ország, Délibáb ősom Ködvárosa, Átok-város, Öröm-város, csillag-lovas szekér, vörös szekér, Halál lovai, koporsó-paripák, rém-mesék uhuja, vérvevő álomfickók, csontvázasz kathedrálisa, fekete zongora, Hágár oltára, árvaság kertjei, elillant évek szőlőhegye, Tavasz-kunyhó stb. — Megszemélyesítés: Disznófejű Nagyúr, Nagy Pénztárnok, ős Kaján, Muszáj-Herkules, Hideg- király, Csönd-herceg, Pannónia gróf-nő, Balzsam tündér, Siker-asszony. A megszemélyesítés áll a szimbolumalkotás tetőfokán, s a tagolás fokozatai jelzik az átélés intenzitását. De akárhogy legyen is tagolható, az egész jelképvilág szerves egyéni mitológiává bokrosodik, melynek megvan a maga költői élettana; nem tudom, eléggé felkutatták-e már, de bizonyos, hogy a teremtmény munka legbelső műhelyébe vezet, s megvilágítása sok homályt oszlatna el az Ady-versek geneziséről. — Számunkra mindebből az következne, hogy ez a szimbolum-fauna kész, kiformált anyagot szolgáltat az illusztrátornak, azonban nem egészen így van. A képek tárgya pontosan megjelölt ugyan, de életük egy átvitt, képzelti síkon játszódik, a belső élmény tértelen síkján; Ady mitológiájában van valami kísérteties, álomszerű, elrévült, sejtelmes és irracionális. Ezt érzékeltetni szerfölött nehéz. Egy példa megvilágíthatja: ha ős Kajánt reálisan jelenítjük meg, amint bejön a kocsmaszobába, kiköti lovát s leül Ady asztalához, paródiakussá válik a kép. Borsosnak sikerült a látomásszerűséget megérzésként avval, hogy Ady elfordul Kajántól, önmagába néz, karjával igyekszik elűzni a kísérteti alakot. Ez jó megoldás, de ritkán sikerülhet. Megnehezíti elsősorban Borsos választott technikája, a rajz. Bármily változatos, lényegre szorítkozó és szabad legyen a rajztechnika, precíz vonalozást, határozott formákat hoz magával, s ezeket nem transzponálhatja a vers-élmény színpadára, egy sejtelmes, lidérces, anyagtalan dimenzióba, ahol minden „Észak-fok, titok, idegenség, lidérces messze fény”. „A lelkem ódon, babonás vár.” — írja Ady, s nyilván nem bástyákra, tornyokra gondol, hanem lelke sötét, kísértetjárta zugait látja. Szimbolikus alakjai elmosódottan imbolyognak egy határtalan térben, nehézkedés nélkül, s az átélés hullámszerűsége szerint nyerne hol konkrétebb, hol eloszlóbb formát, kerülnek élesebb-tompább világításba. Az az érzésünk, hogy valamely más technika, kréta vagy pasztell jobban átszolgálna ezen a nehézségen, mint a vonalas. Mellettünk szól, hogy ahol a vers konkrétebb tárgyat nyújt az illusztrálónak, ott Borsos szinte lecsap a lényegre, s néhány vonással hiánytalanul rögzíti; ilyen például a „Csak még egyszer jönné” illusztrációja: régen nem láttunk ilyen hatalmas, egyszerű, kifejező Dózsa-képet. Kitűnő sűrítés az „Ül törvényt, Werbőczy”, és nagyon szép átvitel az „Elbocsájtó szép üzenet” képe, melyen egy érzelmi drámát helyez örök emberi távlatba, vagyis ő avat szimbolikussá, míg a vers nem az. De általában: ezek a Kernstock-szerű, izmos szűgyű, dagadó farú paripák s délceg ifjú daliák nem Ady képzeletvilágából kerültek a versek mellé. Legjobbakként érezzük azokat az illusztrációit, ahol a vízió eleve térbe helyeződött, s kevés vonallal visszaadható: „Léda a hajón”, „Új vizeken járok”. Újszerű, megragadó beleérzést mutat a versbe a „Dózsa György unokája”: Ady mint Dózsa seregeinek Túrtaiosza. De a legszebb mind között talán „Az öreg Kunné”, — teljesen egyenértékű a költeménnyel.

A három közt legnehezebb a dolga József Attila illusztrálójának, s még nehezebb költészetét az illusztrálás szemszögéből elemezni. Ha igaz, hogy „nem ő kiált”, hanem egy osztály, még igazabb, hogy a tömeg hangja az ő száján formálódik szavakká. Ennek a formálódásnak fő törvényét kell kitapintanunk, ha vízuális tolmácsolását akarjuk nyújtani. A fő törvényét, mert az igazi költő sohasem simul egyetlen izmus, egyetlen stílus kaptafájára. Így kimutatták, hogy József Attila kezdetben sok hatást vett Adytól, de ez nem volt döntő, mert képzeletmunkája nem szimbolista ter-

mészeti. József ideológus költő, a jelenségek eszmei tartalmát fedi föl önkéntelenül, az eszmék életét érzi meg a valóság mélyén, s ez a megérzés vezeti a vers kialakításában. Ezért akadunk nála impresszionista mozzanatokra, máskor reflexív elmélyedésre vagy realiztikus leírásra, — de mindez csak melléktünetény. Természetes, alkati gyökerű stílusa, kifejezőmódja kétségkívül expresszív. Az expresszionizmus, irodalomban és művészetekben egyaránt, több mint félszázad óta, még mindig a kialakulás stádiumában van; míg el nem jut eszközrendjének valamilyen szintéziséhez, mindaddig — hogy úgy mondjuk —, csak tagoltan, analízisben, saját elemeivel kísérletezve dolgozhatik. Innen ered szabályozatlansága, impulzusainak a képzettársítást követő cikázása, — s az ilyen verset mondtuk a bevezető sorokban elvileg illusztrálhatatlannak; azonban a jó versnél mindez egynemű összbenyomássá szűrődik, s ezt neveztük hatásnak. E hatásnak, és nem a tartalomnak, festői megfogalmazása az illusztráló feladata. Szembeszökő, hogy Hincz Gyula is eljutott erre a tapasztalatra. Képeinek, a versekhez híven, kétféle motívációja van: ahol közvetlenül megragadható tárgyat kap, ő sem transzponálja eszmei síkra, csupán formai eszközökkel érezteti lírai jelentését vagy hangulatát („Anyám”, „Részeg a síneken”, „Íszonyat”). De nyomban megérzi, ha az eszmét exprimáló, azaz kifejező költő szólal meg, s bármily „szabálytalanul”, cikázóan tegye azt, kihántja a vers mélyeiből, s nem törődve a részletekkel, egyetlen, az összehatást érzékeltető képbe foglalja. Vannak persze bizonytalanságai is, de általában helyes ösztön vezeti, mert rokonlélekkel megéri a vers igazi mondanivalóját: a proletár tömegek hangjának szavakká formálását („Rokkantak”, „Ki verné föl”, „Nem én kiáltok”, „Munkások” s a két legjobb: „Külvárosi éj” és „A város peremén”). S ahogyan József Attila ilyen verseiben a kollektív hang egyetemes akusztikát kap, Hincz képei is eszmei *távlatokat* nyitnak meg. Így nem véletlen, hanem ebből a kongenialitásból következik, hogy József Attilának talán leghatalmasabb, legmesszebbre hangzó és legtágasabb horizontú költeménye, „A Dunánál”, kapja a legmegragadóbb és legkifejezőbb illusztrációt; a kelő Nap sugaraiban két megtört proletár tekint elrévülten a folyó fölött az idő és a tér messzeségeibe. — A záró kép József Attila egyéni sorsát fejezi ki hasonló sikerrel: maga a tragikum, egyetlen emberalakba sűrítve.

Elméletileg lehet vitázni afölött, vajon a versillusztráció kívánatos-e, vagy hogy a lírát lehetséges-e képszerűsíteni; az első kérdést eldöntötte a gyakorlat, a másikkra e három nagy költő illusztrátora is egybehangzó feleletet ad: lehet, de bizonyára nem könnyű feladat.

VÁRKONYI NÁNDOR

Martyn Ferenc rajzai a Don Quijoté-hoz

„A fekete-fehér elég ahhoz, hogy remekművet alkosson az ember . . .” (Degas)

„A képzőművészetben a rajz a fantázia igazi szerve”. (Max Klinger)

Takáts Gyula a „Jelenkor”-ban már méltatta Martyn Ferenc Don Quijote-rajzait, — amikor azokat a művész szülővárosában — Kaposvárott — a Rippl-Rónai Múzeumban kiállították. Joggal állapíthatta meg tanulmányában Takáts Gyula, hogy a hatvan lapból álló Cervantes-sorozat „minden darabján az irodalom és a grafika olyan magasfokú szimbiózisával találkozunk, amelynek ritkán lehetünk tanúi.”

A Martyn-rajzokra — ha mégoly röviden is — most abból az alkalomból térünk vissza, hogy azok zöme — 48 darab — az ősszel megjelent a szép könyveiről ismert kiadó, a Magyar Helikon luxuskiallítású új Don Quijote-kötetében. A Kossuth-díjas Lengyel Lajos által tipografizált, a budapesti Kossuth Nyomdában készült könyv az elmúlt esztendő magyar könyvművészeti remekei közé tartozik, s a bibliofilek könyvespolcán Ady összes versei és novellái (Borsos Miklós metszeteivel), a teljes Boccaccio (Szántó Piroska színes rajzaival), a Kakuk Marci és Cyrano Holdbéli utazása (mindkettő Csernus Tibor képeivel), a Kondor Béla illusztrálta Ramuz-, Guevara- és Hemingway-kötetek s a többi bőkezűen, mintaszerű ízléssel kivitelezett könyv mellé kerül majd . . . Külön öröm, hogy ez az — olcsónak nem nevezhető — könyv 8700 (!)

példányban jelent meg, — nyilván azért, mert a kiadó bizonyos abban, hogy gazdára fognak találni Cervantes és Martyn „közös” könyvének példányai.

Martyn ahhoz a képzőművész-nemzedékhez tartozik, amelynek tagjai (Gadányi, Barcsay, Bene Géza, Miháltz Pál) 1900 körül születtek, s amely az előző nagy generáció (Egry, Czobél, Derkovits, Bernáth, Szőnyi) méltó örököse. A Rippl-Rónai környezetében felnövő Martyn sokáig élt Franciaországban, s tizenkétszer járta meg Ibériát. (Hogy a Don Quijotéhoz készített rajzai oly magisztrálisak, abban nyilván annak is szerepe van, hogy őt is szitta-cserezte az andalúz és kasztíliai nap, hogy ő maga is rőtta azokat az izzó, kopár utakat, amelyeken valaha a Lovag és Sancho haladt új s új kalandok felé.) Martyn a non-figuratív művészet talán legjelentősebb képviselője volt Magyarországon egy időben; François Gachot, Kállai Ernő, Hamvas Béla s más egykori méltatói ilyen értelemben beszéltek róla 14—16 év előtti írásaikban. Hamvas Béla (Kemény Katalinnal közösen írott) könyvében elismeréssel adózik Martyn „mélyről tündöklő színeinek” s munkái „magasfokú muzikalitásának”, — Kállai Ernő pedig már arra is felhívta a figyelmet, hogy a nem-ábrázoló Martynképek elvont formái mögött „hajdani figurális és táji benyomások, élmények” tűnnek elő. Ugyancsak Kállai írta az 1946-os budapesti gyűjteményes Martyn-kiállítás katalógusának előszavában, hogy „az absztrakt szín- és formaváltozatok háttérben sorstépte, marcona, kóbor alakok, csatázó páncélos lovagok világa rejlik...” (S 1959-ben Martyn hozzákezdett annak a negyedfélszáz esztendő könyvnek illusztrálásához, amelynek szereplői — sorstépte, kóbor alakok, páncélos lovagok...) Úgy sejtjük, Greco és Goya művészete — amellyel feltehetően Spanyolországban került szorosabb lelki kapcsolatba Martyn — nyitotta meg előtte a szürrealizmus világa felé vezető utat. Szürrealisztikus szemléletűek 1944-es antifasiszta rajzai (l. ezekről a „Művészet-történeti Ertesítő” 1960. évi 4. számában Pataky Dénes tanulmányát) s a Cervantes-könyv 5. és 24. rajza (perszonalifikált kőrök, bogáncsok) is szürrealista-fantasztikus látomások. Tristan Tzara mondotta hat év előtti magyarországi látogatásakor: „Vég-eredményben az izmusok vihára termékeny volt.” („Szabad Nép”, 1956. szept. 30-i szám.) E megállapítás érvényes Martynra és sok más művészre is: a geometrikus absztrakció és a konstruktivizmus a végsőkig megszilárdította bennük a kompozíció fegyelmét, a szürrealizmus pedig felszabadította képzeletvilágukat.

Don Quijote, az eszelős, mégis nemes-bölcs lovag, — rögeszmék ámokfutója és az igazság és becsület tisztá Grál-lovagja azok közé az irodalmi alakok közé tartozik, akiknek élete össze van kötve az emberiség életével. Prométheusz, Faust, Don Juan, Hamlet, a manchai lovag, Sancho az emberi szellem részeivé lettek, s az európai kultúrából immár kiiktathatatlanok. Érthető, hogy Don Quijote alakja és meghatározó-groteszk története sok kiváló képzőművészt is rabul ejtett, hiszen (mint egy Cervantes-tanulmány befejező szavai mondják): „Ez a mű a mély tó vizéhez hasonlít. A felszínén fény van, — mosolygó völgyek, a nap és az ég tükröződnek rajta, ám a hullámok alatt sötétség van és feneketlen mélység.”

Daumier, Doré, Picasso, Salvador Dali, Bokros-Birmann Dezső szobrász mind-mind megalkották a maguk Don Quijotéját, — a Tony Johannot-szerű középszerűeket nem is említve. Martyn munkáját a felsorolt, ma már klasszikusnak számító művészeké mellé tehetjük. (Milyen kár s mekkora mulasztás, hogy — egy kis korai Raimundus Lullus-kötetet nem számítva — a hatvanharmadik évében járó Martynt eddig csak három könyv — Az apostol, a Don Quijote és a Bovaryné — illusztrálásával bízták meg!)

Negyvennyolc illusztráció, egyazon grafikustól, a világirodalom olyan opusához, mint Cervantesé, — nagy fába vágja a fejszéjét az a rajzművész, aki vállalkozik erre a hatalmas erőpróbára. Jó művész is ki van annak téve, hogy elsodorja önnön manírja vagy a merő technikai virtuozitás. Martyn azonban bírja végig szusszal, — mindegyik rajza tele van villamossággal, izgalommal, szellemmel, a szerző és a mű iránti alázattal, s a két igen összetett jellemű főszereplő (mert Sancho sem szimpla lény, — sokkal több, mint egy eszem-iszom, Balga-szerű, talpraesett paraszt!) megértésével, megidézésével. A XVII. századi szövegnek a XX. század művészeti formanyelvén való láttatását is megoldja Martyn úgy, hogy semmi bántó disszonanciát, anakronisztikus ízt, hangulati törést a könyv és a kísérő rajzok között nem érez az olvasó.

A sorozat méltóan kezdődik avval a lappal, amelyen a lovagregényeibe temetkező és ébren is álmodó lovagot látjuk. Ennek ellentpontja az utolsóelőtti (47.) rajz, amelyen a sok-sok kudarcot szenvedett öreg lovag megtépázva, de hitében meg nem csorbulva tekint maga elé. Igen szép a másik két Don Quijote-portré is: a 16. és a

35. sz. rajz. Mennyi humor van a két Dulcinea-arcképben: az egyik a foghagymaszagu Dulcinea (15.), Sancho és a világ ilyennek látja ot, bambának és ordenárának, — a másik Dulcinea az, akit a Lovag lát (31. rajz), a finom, gyengéd és erényes, minden hölgyek legszebbike és legtökéletesebbike. A rajz nagyszeruen érzékelteti Don Quijote Dulcinea-képenek patron-szerűségét, édeskés, giccses szendességét. Kitűnőek a Sancho-rajzok (4. és 40.). Ezek olyan parasztot mutatnak, aki távoiról sem korlátozt, aki kormányzóként olyan rendeletet adott ki, amelyeket még sokáig boldogan és hálaival emlegetett a nép, s aki méltóságteljesen, egy fillért magához nem véve, sajnálkozás nélkül hagyta ott a kormányzóságot (41). Egyik legkőitőbb illusztráció a 26-ik; a tágas mancsai tájban poroszkál előre a lovag és kísérete, — az előtérben Sancho testes figurája, jóval távolabb Don Quijote fantom-szerű sziluettje... (Hogy mekkora gondai, emélyültséggel dolgozott Martyn e rajzszorozaton, arra példa az imént említett rajznak a Művészettörténeti Értesítőben publikált változata. Callot és a régi grafikusok dolgoztak ilyen mesterségbeli igényességgel s türelemmel.) S mennyi rajzbeli kvalitást nyújt Martyn a bámulatos sikerűt kalandok ábrázolásában, a vonalak nálózatának tévedhetetlen szövéseben, a lavírozás lágyágában, líraiságában, a kevés szín (egy-egy barna színtelt vagy egy kicsiny kék) alkalmazásában... Martyn egy nyilatkozatában ezt mondotta: „Ma már nagyjából úgy rajzolk, ahogy lélegzem”. Don Quijote-rajzait megismerve, nem érezzük túlzásnak vagy hivalkodásnak az idézett mondatot. (Martyn különben a rajzok készítése közben *nem olvasta* újra Cervantest. Csak régi emlékeiből élt. Rajzai tehát nem tapadnak szorosan a könyv bizonyos soraihoz vagy szövegrészeihez, — inkább hangulatokat, emlékképeket adnak vissza. A rajzok besorolása utólag történt és a tartalomjegyzékben található címek (amelyek egyes mondatokhoz kötik az illusztrációkat) sokban esetlegesek. Egyes rajzok — különösen a fektetettek — nem eredeti formátumukban nyertek közlést, s így a rajzi szépségek és arányok nem jutnak teljes mértékben érvényre.)

Könyvkiadásunk ünnepi gesztusa volt az új Cervantes Martyn rajzaival díszített kiadása. Sorainkat Pataky Dénes szavaival fejezzük be: „Martyn e művei munkásságának legértetebb, legszebb alkotásai s egyben az új magyar rajzművészet remekei. A Don Quijote nagyszerű illusztrációsorozata megérdemelné, hogy... a szövegtől függetlenül is kiadásra kerüljön. Hazai sikere mellett külföldön is előkelő szószólója lenne az amúgy is alig ismert magyar művészetnek.” A magunk részéről mindehhez már csak azt fűzzük hozzá, hogy e nagyon várt külön mappában nem csupán a könyvet kíséző 48, hanem *valamennyi* Martyn-féle Cervantes-rajzot benne szeretnénk találni, lehetőleg eredeti méreteiben.

DÉVÉNYI IVÁN

Csont Ferencről

Valami igazság volt abban az elgondolásban, ahogy régente látták a művész alakját a társadalom peremén felcserek, utazó komédiások között, bolond, gyanús gondolatot hirdetőt, szegény ördögöt. No persze, az akadémia egy-két tagja „más volt”, azok cylinder kalapot viseltek és rangosan éltek.

Csont Ferenc a hóbortosok közé tartozott és 1910 körül a műzsák egy-egy rajzát mosollyal fizették.

Balatongyörökön szomszédok vagyunk. Nyaranként találkozunk; megint egy nyár — Csont Ferenc oly keveset változott, mint kertjének egy-egy fája. Pedig majdnem háromnegyed század a vállán.

De hogyan lehetne megírni élettörténetét? Két világháború, rossz világok elsúlylyedése, új születése, és a föld háborgásában kicsiny vitorlás az övé. Kikötött itt is, ott is Európában, néha megállt, mint komédiás testvérei, kirakta holmiját, tett-vett egyet-mást. Nem fogadták ünnepélyesen sehol, nem írtak róla könyvet, még pénzt sem szerzett. Igaz, mindezzel vajmi keveset törődött. Úgy látszott, hogy amikor végül a győri öbölben behúzza a vitorlát, önmagára vonta a felejtés szürke fátyolát. A régi, lobogó kedvű barátok, az ifjúkori muskétások közül alig él már valaki, — ő maga partra húzott bárka a Balaton partján. Ki emlékezzék Csont Ferencre?

És íme, 1962-ben valahonnét előkerít ötvenkilenc pompás rajzot. Régi, ötven esztendőskor, de a művészet varázslatában oly friss, szinte harmatos, mintha éppen most szakajtották volna. Láttukra visszalapoz az emlékezet, a „Nyolcak” világa

megéled a szem előtt, olyan csillagoké, mint Rippl-Rónai, Henri Matisse, és még távolabb a messzeségben olasz mestereké, a renaissance-ból, meg a századeleji Budapestünk, olyan induló nevek, mint Kassák, Nemes Lampérth, Czóbel — kócos legények éppen sorozás idején —, akik aztán később helyt álltak a világban, tisztesen el is számoltak.

A mi világunk megbecsül minden becsületes törekvést, amely a múltban a társadalmi haladást, a közösség érdekeit szolgálta — így tekintélyes sorban képzőművészeink századeleji lelkeségét, építeni akarását. Történetíróink már számba vették ennek a kornak művészeit, kitárták munkásságukat a világnak. De amikor a „Nyolcak” történetét írták, az író, mint pontos karmester észrevette, hogy valaki hiányzik az együttesből. Talán szunyókál a zenekarban, nem fújja szólamát, vagy el is csavargott?

A hiányzó: Csont Ferenc volt.

A számonkérő, az időt megmérő karmester most beleilleszti a meglett művet bandájának zenei szövetébe — szóljon teljesebben! Nemcsak önmagáért teljesebb így; többet, egészebbet hallunk mi magunk is.

Amikor a Veszprém megyei Tanács és a KISZ-szervezet létrehozták, megrendezték Csont Ferenc keszthelyi kiállítását, mint gondos örök megmentették a múlt néhány szépen faragott emlékkövét.

MARTYŇ FERENC

Csont Ferenc rajza

Breuer Marcel művészete

Néhány évvel ezelőtt a *Muzsika* című, népszerű zeneművészeti lapunk folytatólagosan és oldalakon át közölte azoknak a zeneszerzőknek, karmestereknek, muzsikusoknak és énekeseknek nevét, akiket ez a mi kis magyar világunk adott a nagyvilágnak. Nem kis embereket, nemzetközi nagyságokat említett, akik között — hogy csak egy nevet mondjak, de a legnagyobbát — ott volt *Bartók Béla* is. De ilyenféle összeállítást lehetne csinálni, például, a külföldre szakadt magyar festőkről és szobrászokról is, közöttük ma már világszerte ismert kiválóságokról, amilyen például — az általam csak nemrég „felfedezett” — *Amerigo Tot* — alias *Tóth Imre*, csurgói paraszfiú, — akit a magyar építészek, mint a római *Termini*-pályaudvar homlokzati relief-frizének mesterét tanulták megismerni. És ilyenféle listát tudnék összeállítani: az idegenben karriert csinált kitűnő magyar építészek nevééről is, hiszen — például — csak maga Pécs városa három olyan alkotóját adta a világ építészetének, mint *Forbát Alfréd*, *Molnár Farkas* (1897—1944) és — mindenki előtt — *Breuer Marcel*.

Nincsen természetesen semmiféle összehasonlítási adatom arról, hogy a világ, ország-, sőt társadalom-határokon túlnyúló és egybefonódó kultúráinak ebben az állandó és eleven művészcserejében, melyik nép, milyen arányban vesz részt, s így nem is merem állítani, hogy valami rendkívüli van, a mi előbb vázolt „tehetség-export”-unkban, amire — mint alapra — nemzeti büszkeségünk valamiféle újabb modelljét lehetne felépíteni. Bár nemrég egy, hosszabb időn át itt dolgozott, szovjet biológus, *J. Kodinec* meggyőződéssel bizonygatta nekem: mi magyarok talán nem is tudjuk, mennyire tehetséges nácio vagyunk, és pedig biológiai adottságaink, az itt, Európa közepén, a történelem folyamán végbement bonyolult — és szerencsés — népkeveredés következtében.

Maga a „tehetségexport” természetesen nem valami nemzeti dicsőség, sőt jórészt „szegénységi bizonyítvány”, és különböző — főleg politikai — hibákkal, bűnökkel függ össze, például az 1919 utáni fehér-terrorral, az antiszemitizmussal, ennek legkorábbi intézményes megvalósításával, a numerus clausus-szal, és, mindennek eredményeképpen, a „keresztény-nemzeti” reakcióból, a hitleri német nyomán kibontakozó magyar fasizmussal. De, sajnos, összefügg a személyi kultusz idején elkövetettekkel, köztük az értelmiség „kezelés”-ében megnyilatkozó szektás magatartással is. Mégis, az ilyesmi és hasonló következtében emigráltak — ki többé, ki kevésbé, de szinte kivétel nélkül — megőrizték és őrzik magyarságukat, nyelvüket, kultúrájukban, sőt, akarva-akaratlan, művészetükben is, és a hozzájuk egykor oly mostoha hazára mégis csak nosztalgiával gondolnak, akár tagadják ezt, akár bevallják. Mi pedig, akik számon tartjuk, figyeljük őket, alkotómunkájukat, olykor talán kis irigységgel, mindenkor azonban nem kis büszkeséggel regisztráljuk sikereiket, híruk terjedését, öregbédését a világban.

Így tartjuk — elsősorban mi, építészek — számon, így figyeljük, így irigyeljük kissé Breuer Marcellt, az építész, így vagyunk büszkéek is rá, s most, hatvanadik életévének betöltésekor, így találunk ürügyet arra, hogy róla, és eddigi alkotó tevékenységéről megemlékezzünk.

Breuer Marcel Lajos 1902-ben született Pécsen. Sem születése pontos dátumát, sem családi körülményeit közelebbről nem ismerem. A gimnáziumot, ha jól tudom, ugyanitt végezte 1920-ban. Alighanem a reakció légköre az oka, hogy Breuer Marcel elhagyja hazáját, de lehet, hogy a szerb megszállás is, mely csaknem 1920 végéig elvágja Pécsen az anyaországtól. Hajlamait követve Németországba, Weimarba utazik, ahol a *Walter Gropius* alapította *Bauhaus* első növendékei között a modern művészet, építészet kezdeményező mestereinek irányításával végzi tanulmányait, hogy 1924-ben, szinte átmenet nélkül, e nagyszerű műhely-iskola tanárai közé emelkedjék.

„Növendék” korában — még 1921-ben — formálja ki, előző kísérletek nyomán az első „valódi” Breuer-széket — fából, mely még egy kissé bonyolult konstruálású, de a szerkezeti és használati funkció legjobb megoldásának keresése, a statikus faszervezet, és az üldöke-meg támlaként ráfeszített textília már teljesen új, modern formát eredményez.

A Bauhaus 1925-ben *Dessau*-ba települ át, s Breuer itt folytatja tanári és alkotói tevékenységét. Ezek az évek a kísérletek évei, olyan kísérletek, mint például — már 1925-ben (!) — egy előregyártott acélvázás kis lakóház típusterve. De realizálni csak egyes bútorterveit tudja, így a Bauhaus éttermét, tanárlakásait részben az ő bútorai-val rendezik be.

Ez időben — 1925—1928 között — érlelődik ki a jórészt feszített textiliával megoldott, nikkelezett vagy krómozott vas-csöszékeinek típusai, melyekbe említett fa székeknek elveit ülteti át, a fémcsőanyag törvényszerűségeinek megfelelő konstrukcionális formákkal. Ezek az első Breuer-művek, melyek nevét, hírét, messzibb tájakra is elviszik, miután egy berlini cég — bizonyos *Lengyel és Tsa* — szériában gyártani és propagálni kezdi ezeket.

Huszonhatéves korában már ismert és elismert mesterként települ át *Berlinbe*, ahol 1931-ig működik. Itt több tervpályázaton kelt feltűnést, érdekes és újszerű megoldásaival. A tervek közül kétségtelenül legötletesebb a *harkovi* „Aktív színház” pályterve (1930). Különösen érdekes a színház nézőterének megoldása, a minden irányban forgatható székek olyan elrendezésével, hogy a nézőtér hosszában minden ülőhely a szomszédok zavarása nélkül közelíthető meg, így a színház töltése és ürítése a leggyorsabban bonyolítható le.

A német Werkbund 1930-ban *Párizsban* nagy építészeti és iparművészeti kiállítást rendez. E kiállítás három rendezője közül kettő magyar: az egyik a nem kevésbé nemzetközi jelentőségű *Moholy-Nagy László* (1895—1946), a Bauhaus (és a *New York-i New Bauhaus*) egyik vezéralakja, a másik Breuer. Itt mutatják be Breuer típusbútorelemekkel kialakított lakásberendezését is.

Breuer első megvalósult épülete *Wiesbadenben*, az „első” *Harnischmacher-ház* (1932), mely azért „első”, mert a világháborúban — úgy tudom — elpusztult, s azóta Breuer újat tervezett helyébe (1954). Ez a háromszintes villaépület már felcsillantja mindazokat a kitűnő kvalitásokat, melyek Breuer családiház-építő művészetét jellemzik. A funkciók gondos szétválasztása és logikus kapcsolása, a könnyed konstruálás és szellemes megformálás ebben a műben már magas szinten jelentkezik, hogy kezdete legyen annak az evolúciónak, mely a később egymásután következő ilyen alkotások létrejövetelénél végbemegy, a tökéletesedés és egyszerűsödés, a mélyülés irányában. Alighanem ez az az építészeti műfaj, amely legjobban „fekszik” Breuernak, mint alkotónak. (Ez a megállapításom — természetesen — egyáltalán nem kívánja csökkenteni egyéb, nagyobb — alkotásainak kétségtelen értékeit).

Még a hitlerizmus uralomrajutása előtt elhagyja Németországot, és megkezdí 1937-ig tartó vándorlását és helykeresését a világban. Mindjárt az elején ennek az időnek ismét kis objektumok bravúros megoldásával tűnik ki: egy nemzetközi alumínium-pályázaton két első díjat is nyer alumíniumszerkezetű szék-terveivel. Ebben a sikerben ismét kiváló érzéke — mely fel tudja ismerni és mérni az anyagban rejlő lehetőségeket, a jól használhatóság és a kényelem, meg a jó megoldást sugárzó forma érdekében — diadalmaskodik.

Breuer 1934-ben építészeti előadást tart a *Schweizerischer Werkbundban* „Wo stehen wir” címmel, mely azért érdemel említést, mert kitűnő összefoglalása építészetszemléletének, építészettfilozófiájának. Véleménye szerint az új építészet alapfeltételei: *az elfoglaltság, az önállóság, a töretlen elemek, az ellentétek összekapcsolására való képesség*. S noha kijelenti, hogy az új építészet mindennemű politika fellett áll, valójában ama politika mellett tesz hitet, mely az emberről való gondoskodás elsődlegességét vallja, s mint a társadalom alapvető célkitűzését munkálja.

Ennek az évtnek őszén Breuer Magyarországra jön azzal a céllal, hogy itthon megtelepedjék, hiszen magyar állampolgár, s képességeivel a magyar kultúrát kívánja szolgálni. Budán — ha jól emlékszem — a II. kerületi Kis-Rókus utcában, vagy annak közelében, lakást is bérel, s azt Breuer-bútorokkal be is rendezi. Munkába is fog és *Molnár-Farkassal* meg *Fischer Józseffel* mindjárt meg is nyeri a Budapesti Nemzetközi Vásár kialakítására meghirdetett tervpályázat első díját, hogy aztán társítva a második díj nyerteseivel — e sorok írójával és *Fekete Bélával* — ő irányítsa a kollektívát, mely megbízást is kap, de már csak a vásár egy kisebb részének megvalósítására. Ez a realizálás azonban, a vásári tervezőiroda vezetőjének, mint konkurrensnek akadékoskodásai következtében, jelentékenyen elmarad az első, de még a második díjas terv elképzelései mögött is. Ez volt Breuer egyetlen magyarországi alkotása, melyet csak néhány fénykép őriz az utókor számára. Breuertől, a kor egyik legkiválóbb magyar építésztől ugyanis megtagadta a munkalehetőséget hazája: a reakciós Mérnöki Kamara nem vette fel tagjai sorába, s így Magyarországon tervezési munkát nem vállalhatott. Barátai, a magyar CIAM-csoport tagjai ekkor már „priusz”-osok, s így csak egyetlen magyar építész áll ki Breuer mellett, *Kotsis Iván professzor*, de természetesen sikertelenül. Breuernak tehát fel kell számolnia alig berendezett irodáját, s veheti ismét a vándorbotot.

Még ebben az évben megépül egyik, talán legkiválóbb alkotása Svájcban, Zürich mellett, a *Dolderthalban*: két, egységbe komponált néhány-lakásos villa, melyek könnyedségükkel, eleganciájukkal, tájba illeszkedésükkel, a breueri építőművészet leg-tisztább tükröződései. E műnél tervezőtársai a két jeles svájci, *Alfred és Emil Roth*, a mű kvalitásai mégis elsődlegesen Breuerre vallanak, hiszen ismerjük a Rothok előző, Breuer nélküli, tervét ugyanerről az együttesről, s ez bizony eléggé elmarad értékeiben a tényleges, létrejött megoldástól.

Breuer most Angliába teszi át működésének színterét, ahol 1935 és 1937 között, *F. R. S. York*-kal társul, s egy sor kisebb objektumot, jórészt lakóházat tervez. Ez időből legérdekesebb alkotása egy modell, a *British Cement and Concrete Association* megbízásából — egy kiállítás részére — tervezett „központja a jövő városá”-nak, melyben a hangsúly a vasbeton konstrukciókban rejlő gazdag variabilitás kihasználásán volt.

Angliából — Gropius-szal egyidejűleg (1937-ben) — az amerikai *Cambridge*-be, a *Harvard University* tanárának hívják meg, s ezzel megkezdődik amerikai karrierje. Kezdetben együtt dolgozik egykori mesterével, Gropiusszal; pályázatokon vesznek részt, néhány villát terveznek, építenek közösen (maguknak is), meg egy lakótelepet. De aztán különválnak útjaik, mindketten fiatalabb amerikai építészekből, tanítványaikból kis kollektívát szerveznek maguk köré, új feladataik elvégzésére.

Rövidesen — 1940-ben — megnősül, amerikai nőt vesz feleségül, s ekkor lesz amerikai állampolgárrá, hogy munka- és megbecsülést adó új hazája, egyik legismertebb alkotójává emelkedjék. Amerikai megtelepedése nemcsak e hatalmas országot nyitja meg építési elképzelései számára, hanem az eddiginél nagyobb mértékben más kontinenseknek, nem utolsósorban magának Európának országait is. 1937-től 1955-ig — eddig az időpontig állnak pontosabb adatok rendelkezésemre (Breuer *Sun and Shadow* című könyvéből) — vagy huszonöt luxusvillát és nyaralót tervez és realizál — köztük például olyat, mint a Breuer kvalitásainak amerikai elismerését különösen demonstráló lakóház, melyet a New York-i *Museum of Modern Art* udvarán, kiállítási objektumként építettek fel, általa tervezett bútorokkal.

Ugyanez idő alatt legalább tíz más funkciójú és különböző nagyságú egyéb épület — épületegyüttest — is realizál, s legalább tizenötöt tervez (ezek közül is, 1955 óta, legalább ötöt szintén megépít). Mindez, alig több mint másfél évtizedre vetítve, mennyiségben is igen szép teljesítmény!

Legújabb nagyszabású alkotásai közül itt csak a *rotterdami Bijenkorf-áruházat* (*A. Elzas*-szal, 1953—57), a *párizsi UNESCO-székházat* (*P. L. Nervivel*, *B. Zehrfuss*-szal, 1953—58), és a *Collegeville-i St. John apátság és egyetem templom-kolostor épületkomplexumát* (1954—60) emelem ki. E három mű közül az áruház tiszta tömör tömbjével — mellette *Naum Gabo* monumentális, dinamikus kompozíciójával — kétségtelenül a legjobb, a másik kettő problematikusabb. az UNESCO-palotával kapcsolatban a szakirodalom számos kritikai megjegyzést tett, s nem sorolja a legjobb Breuer-művek közé. Az észrevételek jórészt ugyancsak vitathatók, s még talán az épület térbehelyezésével — egy a *Palais de Chaillot*, az *Eiffel-torony* s az *Ecole Militaire* által megszabott, már történeti jellegű, tengelyre szimmetrikus kompozíció egyensúlyának megbontásával — kapcsolatosak a leghelytállóbbak, de ez sem első-sorban a tervező, hanem a helykijelölő hatóság hibája. Alighanem a St. John apátsággal, különösen a templommal kapcsolatban is tehetőek észrevételek. Kétségtelen azonban, hogy e nagyszabású művek is bizonyítják Breuer Marcel súlyát és jelentőségét a világ építészetében, ha azt a szintet talán még el nem is éri, amely Breuer egy-egy kisebb objektumát oly megvesztegetővé teszi.

De hiszen Breuer még csak hatvan éves — fiatal ember —, aki mesterségbeli képességeinek, formáló képzetetének teljében van, akire a kis és nagy alkotófeladatok serege vár, s akitől még egyre tisztább, világosabb, tökéletesebb alkotások várhatók.

Epp most — októberben — levelet kaptam tőle, melyben írja, hogy még ebben az évben újabb monográfia jelenik meg, mely negyven alkotóévének egészét öleli fel, 1921-től 1961-ig. Ebből majd mindenesetre jobban megismerhetjük életét, működését, mint ahogy eddig ismertük. Így azonban még egyoldalúbb lesz kapcsolatunk vele, viszonyunk hozzá, ha csak nem teszünk ez ellen végre valamit. Mert — többek közt — azt is írja, hogy mióta — 1934 óta — elszakadt tőlünk, különösen az utolsó esztendőknél, minden más országról, népről, kultúráról többet hall — és tud —, mint egykori hazájáról, Magyarországról, rólunk és kultúránkról. Én magam mindenesetre megpróbálom, hogy változtassak ezen a helyzeten, de azt hiszem szülővárosa, Pécs, és a virágzó helyi kultúra emberei — köztük az építészek — is vállalhatnának magukra

ebből a feladatból valamit. Időnként néhány kiadvány megküldése, — talán a *Jelenkoré* is — és, egy alkalmas időpontban, Breuer meghívása Pécsre—Budapestre (egybekapcsolva egy-egy Breuer-előadással, kiállítással) különösen hatásos lenne tájékoztatásának, tudásának elősegítése szempontjából. Amit a harmincas évek kapitalista Magyarországa elrontott, igazítsa helyre — amennyire lehet — a hatvanas esztendőök szocialista Magyarországa.

MAJOR MÁTÉ

Kassák Lajos rajza

Bertha Bulcsu: Lányok napfényben

Végre felnövőben van egy olyan fiatal írónemzedék, amelynek legjobbjában az erőteljes problémaérzék és a meggyőző ábrázolóerő lépésről lépésre egyensúlyba kerül. Legtöbbjük az ellenforradalom utáni években indult meg pályáján, bátor szívvel vállalva a sokáig szorongva figyelt valóság megismerését és feltérképezését. Nem kis mértékben nekik köszönhető, hogy a „mai téma” ismét izgalomteli várakozásokat szít az olvasóban. Bertha Bulcsu közéjük tartozik — magabizó eltökéltséggel, a gerjesztett önérzék belső bizonytalankodásai nélkül sorakozott be az újjágású fiatal novellisták talpraesett, karakán csapatába. Az indulás pátozának nyoma sincs benne, társaival együtt ő is szenvedélyesen józan, szinte már görccsösen higgadt. Szemlélete és alkotói magatartása a rendezett intellektus uralmáról árulkodik; szép csendben kiforrotta a valóságot bátorítalanul tapogató nosztalgiai vértelen líráját. Heves érzelmi érdekeltségét koncentrált figyelemmé transzformálja; nem engedi, hogy az túlzottan jóhiszeművé tegye. Illúziótlan fiatalsága magyarázza, hogy szigorúan szeret. Távol áll tőle a jótékonykodás: hősein nem hajlandó egykönnyen segíteni — meg kell szenvedniük a legszerényebb emberségbeli előrelépésért is. Szereplőinek le kell számolniuk előbb a rossz beidegzésekkel, a gépies életmódból következő gyalúságokkal, a magasabbrendű emberi érdekek iránti közönnnyel. Életükből Bertha épp ezért a megvilágosodás óráit veszi szemügyre és egyformán ment tud maradni a lélektani „nagyjelenetek” hatásvadászásától és a rideg purifikátorságtól. Nagy dolog, ha egy fiatal író tudja már, hogy a külömb emberré válás „élménye” nemcsak boldogító, hanem fájdalmas is, és a mélyén ott feszeng a szégyen, amely tudvalevően szűkszavú. Mindennek jelentősége különösen világossá lesz, ha meggondoljuk: Bertha hősei nem öntvékenyen gondolkodó értelmiségiek, hanem a műveltségnek még alacsonyabb fokán álló munkások és a „vegetatív” élet kínjában-örömeiben bukdácsoló dolgozó fiatalok. Az ő lelki és erkölcsi felemelkedésük kezdő lépéseinek; műveltségük, méghozzá szocialista műveltségük kiépülésének szorongó — felelősségteljes ábrázolójaként mutatkozik be első kötetével a fiatal író. Műveltségen ebben az összefüggésben az emberről való igaz tudást kell érteni. Hogyan kényszeríti ki az élet ma nálunk a munkásemberek ezreiben önmaguk és társaik higgadt megbecsülését, a közösségi erkölcsöt — ennek feltárásában Bertha alapos emberismeretről és jóírányzékú írói ambícióról ad számot. Újdonsága az ilyen helyzetek bátor, következetes ábrázolásával függ össze — s az ezekben zsúfolódó problémák korszakos jelentősége egy-magában is biztosítaná Bertha rangos helyét fiatal szocialista elbeszélőink között.

Főként olyan emberekre fordít figyelmet, akik első pillantásra szürkénnek, jellegtelennek tűnnek, akik egy ideig semmivel nem emelkednek ki a hétköznapi átlagoságból. Az író azonban észreveszi, hogy életükben egyszerre csak kipattannak olyan helyzetek, amelyek nagy energiájú gondolatcsírákat és tudatformáló logikumot kezdenek működtetni. Hol szunnyadt a választott alakokban ez a lehetőség évekig? Amíg az élet rájuk nem dobta az első nem ösztönös magatartás-reflex és az első nem-konvencionális gondolat terhét? Erről az író nemigen beszél. Csak belső átrétegződésük megindulása érdekli. Akkor lesznek témává Bertha számára, amikor az új emberi viszonyok létrejöttének objektív kényszere okán az élet fülöncsipi őket és elkezdi ráncbaszedésüket. Ez a témakör csak látszólag szűkkörű — végül az olvasónak rá kell jönnie, hogy országos érvényű és érdekű tünetről van szó e kötet novelláinak egész sorában: a szilaj vagy egykedvű önösség csendes-derűs baráti érzületté lényegülése tömegméretekben zajlik az életben, a munkásemberek ezreinél. Nyilvánvaló, hogy a tömeges jelenségek magyarázatát a társadalom objektív fejlődésmentében találhatjuk meg, s Bertha ezért juttathat döntő szerepet alakjai eszmélkedésért illetően a közösségi munkából kinövő megkerülhetetlen és kijátszhatatlan helyzeteknek. Az alapvető tevékenységben mutatja föl a szocializmus alapvető új erkölcsi kategóriáinak meggyökerezését. Írói módszerének sallangmentessége és mesterkéletlensége jól érvényesül az ilyen feladatoknál — inkább vállalja a naturalisztikus riport-hűséget, semhogy apparátusát túlfuttassa embereinek tudatkörén. Épp ezzel vizsgálják megnyugtatóan az írói lelkiismeretből és technikából: hűségesen ragaszkodik a felszínre

került problémák valódi színvonalához. Eszközeiben általában puritán, de így is az olvasót fogvatartó atmoszférát tud teremteni. *Egy ember megmozdul* című elbeszélésében egy szkeptikus, életútját illetően tanácstalan fiatalemberről van szó, aki érettségi után kényszeredetten dolgozik egy állami gazdaság irodájában. Bertha frappánsan érzékelteti itt, hogy az eszménytelen ténfergést a fiatalok javarészeiben a valóságos emberi kapcsolatok szüntethetik csak meg — a *megtapasztalt* igazságtalanságnak, a közletről látott alantasságnak az egészséges, fiatal kedélyben ki kell vártania az igazságosság, a tisztesség sóvárgását és igényét. Az író eléri ebben az írásban, hogy az olvasó együtt kinlódik hősével az élet megpróbáltató kis cselei közepette... s azt is, hogy fejszabadultan kurjant a nagykorúság első botlatóin túljutott gyerekeember után. E kötetnyitó írásban érződik még valamelyes írói segítőkészség, önletrajzi elérzéke nyúltság — de kötetzáró elbeszélésében (*Novella a ködről*) e melengtetett témát már sokrétűbben és „filozófikusabban” képes megjeleníteni. Ebből a szempontból a kötet felépítése hatásosnak, szerencsésnek bizonyult: valóban jelzi Bertha valóságos fejlődését. Ez utóbbi elbeszélés a kötet legnagyobb becsvágyat mutató darabja. Bertha jókora fába vágta fejszáját, amikor a züllesnek indult futballista-tehetségben a gondolatlanság, a belső üresség, a nyomorúságos tengődés hónapjait kíséri végig. *Genget*, a kailódó kapustehetséget az kinozza, hogy képtelen egyetlen önálló viszonyításra vagy logikai összekapcsolásra — semmiről nem jut eszébe semmi. A „lógás” életformája ehhez nem ad fogódzót, és benne magában sem működik semmilyen kezdeményezőkészség. Az író e lelki holtpont könyörtelen rekonstrukcióját nyújtja, s a második részben felnöttes komolysággal, bátyás jóindulattal irányítja hőst a céltudatos munka gondolatserkentő, rendteremtő erőfeszítéseire. A köd, amely két dolog és képzet között terjengett, az egészséges életkörülmények jóvoltából szétoszlik — és az elején reménytelen fickónak érzett fiatalembert már *önállóan* teszi meg a következő lépést a „rontások” alóli végleges felszabaduláshoz. Az elbeszélés fogyatekossága az író legszemélyesebb — általánosságban helytálló — felfogásával függ össze: bízik a körülmények mindenhatóságában. Csak ezt a hitét az érintett novellában némileg gépiesen érvényesíti. A gazdag és hiteles részletrajzot így bizonyos fokú tanmeszeszerűség fojtogatja. Meg kell mondani, hogy ez a tény a fiatal szerző „pedagógiai” szenvedélyéből ered — komolyan veszi az irodalom eligazító, „igaz útra vezérlo” küldetését. Írása mindenképpen erkölcsi szépséget sugároz.

Szembetűnő, hogy a *Lányok napfényben* legtöbb darabja a munkával kapcsolatos erkölcsi kérdéseket bogyozza. Bertha érezhetően nem fél a sematikus álírodalom által ellenszenvenssé tett témáktól — nekirugaszkodik, hogy mitologizálás, elvont túlfeszítettség, továbbá filiszteri bölcsködés nélkül mutassa fel a hétköznapi munkavégzés történetileg változó — és megváltozott —, lényeges társadalmi vonatkozásait. A *Jégnovella* kísérteties halászainak ragadozó-„erkölcsé” és a *Fuvarosok*, a *Citerás* önnön hányaveti felelőtlenségüket legyűró munkásai a szuggesztív jelképek erejével feszülnek egymásnak. Tiszta formában fejezik ki ezek az írások Bertha meggyőződését a törvényszerűségek nyugtalanító, kényszerítő erejéről. A *fehér nézésű emberben* például a közömbösség, a másik ember iránti únott érdektelenség megszegyenülését úgy állítja az írás középpontjába, hogy érezni: ezek az emberek többé nem ismernek tréfát a munkásbecsület kérdésében. Az ilyen jellegű írások — a fent említett mellett kiváltképpen az *Elakadnak a vonatok* — az olvasót az amerikai munkásírodalom jellegzetes alkotásmódjára emlékeztetik: okos emberségre, segítőkészségre, szocialista magatartásra „agitálnak” — kultúráltan. Pillanatnyilag mintha ez lenne Bertha legbiztonságosabb terepe. Emberi érdekelttsége figurái sorsában a legeggyértelműbben itt fogható meg. Fejlődésének iránya azonban nem a bármilyen élesszeműen vázolt életkép, hanem a *Lányok napfényben* című elbeszélés, valamint a *Novella a ködről* magvas és józan filozófikussága felé mutat. A kötet címét adó elbeszélés a rejtőző idilli önfeledt boldogságát a társas örömek gazdagabb, szövevényesebb létezőmódja felé csalogatja, s ennek az írásnak derűs egyszerűségében több mélység van, mint *A halakat nem lehet kipusztítani* ambíciózus, az írói késültséget lelkendezve fitogtató vizsgadarabjában. Summaként, nyugodt lélekkel kimondható, hogy Bertha Bulcsu szuverén, biztos tehetség, akinek további emelkedése most már lelkiismereteségének megóvásán és vállalkozókedvének töretlenségén múlik.

HORVÁTH ZSIGMOND

Csuka Zoltán: Fényes a tűz lángja

„Sok szó esett már arról, hogy volt uralkodó osztályaink nacionalista politikája következtében éppen azoknak a nemzeteknek a kulturális és irodalmi fejlődése maradt ismeretlen számunkra, amelyek nemcsak hogy közvetlen szomszédaink, hanem amelyekkel — mint a feudális Magyarország volt nemzetiségeivel — hosszú időn át egy állam keretei közt éltünk. A felszabadulás óta... ennek az elzárkózásnak a szempontjából már lényeges a javulás... Sok részlet-tanulmány, műfordítások hosszú sora... jelzi, hogy megismerésüket... irodalomtudományunk fontos feladatának tekinti”. Ez a hosszú idézet Sziklay László: „A szlovák irodalom története” című művének bevezető mondata, annak a Sziklay Lászlónak, aki eddig is sokat tett a régi adósság törlesztése érdekében. S vele csaknem egyidőben jelent meg — ugyancsak Sziklay szerkesztésében s a szomszéd népek művészetének tolmácsolása terén nagy érdemű Csuka Zoltán fordításában, a szlovák népballadák szép gyűjteménye. „Fényes a tűz lángja” címmel. Az antológia nyilván reprezentatív igényű. Erre vall már a kiállítása. Az utószó ki is mondja, a jegyzetekből pedig szintén kitűnik, hogy a válogatás — az aránylag korlátozott terjedelem ellenére, arra törekedett, hogy az egész Szlovákiát képviselje, mint gyűjtőterületet. A szándék pedig — az utószó szerint: „kettős célt akarunk elérni: hangsúlyozni akarjuk a magyar s a szlovák népi kultúrának közös történelmünkben fogant mélyeséges rokonságát, de ugyanakkor közel akarjuk hozni a magyar nép minél szélesebb rétegeihez a szlovák nép sajátos lelkivilágát is”.

Az antológia összeállítóinak ez a kifejezett tendenciája egyúttal megszabja azt is, milyen szempontok szerint kérheti számon a kritika a megvalósítást. Ennek ellenére kifogással kell kezdenünk. Nem lehet helyeselni, hogy a népszerű kiadványokban is szokásos s általában közismertnek és elfogadottnak tartott terminológia helyett ilyen talányos, semmitmondó és mint a csoportosításból kitűnik: következetesen be sem tartható tagolásban foglal össze egy-egy, körülbelül azonos tematikájú ballada csoportot: „Katonák és betyárok sorsa” — „Legények sorsa” (?) — „Lányok, menyecskék sorsa” (?) Arra nézve, mennyire naiv ez az érthetetlen beosztás, csak egy példát: Követlenül a harmadik csoport *előtt*, ilyen

címmel: „Három lányt felnevelt” a második csoportba került egy kimondottan *lánygyermeki magatartást* jellemző epikum. Az egésznek a komolyságát rontja az ilyen „eredetieskedés”, mikor a történeti ballada, lírai ballada, románc, betyárballada, vitézi, bujdosó, rabének stb. stb. terminológia, még ott is, ahol a besorolás valóban nehézséggel jár, nyilván többet mondott volna a *műfaji lényegről*, mint a szerzők által követett módszer. Annál is inkább felróható ez a különöség, mert a tudós szerkesztő maga is ad — ha már valamilyen érthetetlen okból teljesen elvetik a szokásos beosztást — módszertanilag elfogadhatóbb szempontot, mikor azt mondja: „Hadi- vagy betyárélet s szerelem: egy-két kivételtől eltekintve e két pólus között zajlik az itt közölt balladák cselekménysora.”

A gyűjtemény *egészéről* elmondható, hogy az olvasót valóban meggyőzi két szembeszökő tényről: a magyar balladákban, de szinte valamennyi szomszéd nép folklórjában kimutatható — mutatis mutandó — közös motívumok révén arról, hogy ugyanegy kultúrformában gyökereznek: „a középkori jobbagyság azonos életkörülményeiben, egységes kultúrájában s minden elszigeteltséget áttörő, eleven érintkezésében.” A hang tehát szívmelegítően ismerős. De ugyanakkor különböző is. Nyilván nem a fordító skémája, hanem a szlovák népköltészetre jellemző attitűd, az a fajta lelki diszpozíció, sajátos életérzés, amelynél a szenvedély skálája mintegy csak mollban tudja kifejezni magát, a tragikus sötét színeződései felolvadnak egy-egy lágyabb hangvételben, a líra váratlan betörésében. Illetőleg az öröm, az élcélődő-csípkelődő érzésből fogant víg balladák alaphangulatát hirtelen kizökenti valami melankólikus szín, a keményebb hangnem meglepő beütése. Ha, mint Sziklay alá is húzza, „légkörében, mondanivalójában és kifejezőmódjában” valóban sok is a hasonló, ugyanakkor a balladákban is kiolvasható, az utószó is kiemeli, hogy a szlovák népnek alapvetően más a sugártörése, ahogyan érzésben viszszaesegál. Helyes volt a válogatástól, hogy észrevehetően arra törekedett, hogy nem a közös jelleget mutató, hanem éppen a sajátos, formailag is, életérzés szempontjából is a szlovák észjárásra stb. jellemző darabokat ültette át magyarra, többségében éppen azokat, amelyekben ez a különös lágyág, lírai színezettség a szembeszökő

kő. Így valóban „a szlovák népi lélek számos jellegzetességét, csaknem teljes arcképet megkapjuk a gyűjteményben” s ebben nagy érdeme van a válogatásnak, amely Ján Kollár 1834-ben a szlovák epikumot először publikáló kiadványából éppen úgy merített, mint az 1959-ben publikált Bartók-féle gyűjtésből. Ez a széles skála egyrészt, a parafrázisokban is a szlovák lélek más-más vonását érzékeltető szemelvények másrészt, valóban sok új vonást adnak még annak a számára is, akiben élt valamilyen elképzelés a szlovák lelkeségről.

Elvetve a kínálkozó, de nem tudományos igényű műről, lévén szó, esetleg erőszakoltnak ható több kérdés feltevését, a tolmácsolás problematikáját kell szóvá tenni.

A kérdés ez: mennyire modernizálhatja a fordítás a külön korszakok sajátos nyelvi rétegződését, szólásformáit, kifejezésbeli ódonosságát, tehát az eredeti szöveg egyik értékét: kétségtelen archaizmusát, a nélkül, hogy éppen a legjellemzőbbek egyikét: a sajátos nyelvbeli atmoszférát meg ne hamisítaná? Mennyire fogadható el, bocsátható meg, hogy az átültető *a maga kora* és egyéni *nyelvkincse* frazeológiáját használja s így eltűnik az *eredeti zamat*, amely az eredeti szöveg egyik legnagyobb értéke? Ez többé-kevésbé elkerülhetetlen. Marad tehát a forma és a tartalmi mondanivaló, ami számonkérhető a fordítótól.

Fel kell tenni, hogy Csuka Zoltán a *formai megoldásokban* hű maradt a szlovákban kialakult formákhoz, ritmikailag is igyekezett követni a sorok tagolódását. Mindenesetre így is kár, hogy sem a kurta jegyzetek, amelyek csak néhány tárgyi magyarázatot adnak, sem a különben alapos utószó nem beszél a fordító és fordítás elveiről, ha nem is tudományos igényességgel, de legalább tájékoztatás jelleggel. Ismerjük és elismerjük Csuka Zoltán képességeit, korábbi érdemeit, amelyeket pl. a délszláv balladák új tolmácsolásával, Nyegos: A hegyek koszorúja című művének átültetésével szerzett, hogy sem már *eleve* ne tételeznők fel, *képes*, mint költő és szlávista is a maximumot nyújtani, a megértésben és megértetésben. Így inkább a műfordítás *problematikája általában* szempontjából tesszük szóvá néhány gyengébb megoldását. Nem a szövegűség vitatott és vitatható kérdését feszegetjük akkor, amikor — éppen mert nem tudományos igénnyel készült — a *félreérthetőség* néhány helyen tettenérhetően a fordító fáradtságára valló hibáit felrójuk. Itt van mindjárt egy példa, amely egy

más fordítással való összevetés útján egyaránt felveti a modernség és a szövegűség kérdését, tekintettel arra, hogy *feltehetőleg* elég régi szöveg. (Maga Sziklay is a XVII. század anyaga közt tárgyalja.) Nos Csuka megoldása szerint (általam vertikálisan kiemelve a furának tetsző szó):

„Urak földje MELLETT, szürke ló KERENGETT,
rajta búsan Jankó ülte meg a NYERGET,
búsult mert kedvesét elvitték Csejtére,
az urak várába, tömlőc fenekére”

Baranyi Ferenc fordításában (Idézi Sziklay. Irtört. 84—85. lap.)

„Deres csikó kószált úri szerű mellett,
szőrin ülte Jankó, bús szíve kesergett,
elvitték babáját, elvitték Csejtére,
börtönbe vetették, kastély pincéjébe”

Most itt nem beszélve arról, hogy „JANKÓ ülte meg a nyerget” — azt jelenti, hogy — nem más!, holott a szöveg nyilván azt akarja tudatni: Jankó volt egyszerűen a neve! — a két szöveg közti *értelmi* ellentmondás jogossá teszi a kérdést: melyik a hiteles? Az tudniillik az érzésünk, igen sok helyen, hogy a rímkenyszer miatt nem mindig a legszerencsésebb, még grammatikailag sem, hát még értelem-szerűleg a legszerencsésebb megoldásokat választja Csuka Zoltán, amikor pl. ugyanabban a versben így fordít:

„S ha majd a törökök Bécset ostromolják,
elveszem zászlajuk, s rajta arany HOLDJÁT” (Kiét?)

Nem szabadott volna — még népszerű kiadványban sem, vagy éppen abban (?) magyarázat nélkül hagyni — ha már értelem-szerűen esetleg így van az eredetiben is, az ilyeneket:

„Ama réten, ama réten, szép zöld réten,
MEGSZABADALT (?) kis kút tövében.”
(9. old.)

Vagy:

„Ott fekszik a sötét földben,
csak ásóval föltöröttben,
még csak meg se boronáltban,
csak SEPRŐVEL FELHORDOTTBAN.”
(13. old.)

Az egész vers értelmét keresteti „A Rakovci szép városka” című már csak azért!

is különös értékű balladában, mert Mátyás királyról szól, hogy — mintha kimaradt volna a derekán néhány sor: a nő tanácsa után, hogyan ejtse meg a megkívánt lányt, — nem a balladai szaggatottság! — hiányzik, az átkötés (még akkor is, ha be kellett volna toldani! — egy sort).

Vagy az ilyen inverzió:

„Adtatok, adtatok a török gályára,
mintha nem tartoznék hozzátok családba.”
(32. old.)

Nem szaporítjuk a példákat, mindenestre egy következő kiadásban gondosabb lektorálás ki kell küszöbölje ezeket és a még bizony található melléfogásokat,

az ilyen nagy munkánál nyilván elkerülhetetlen, de el nem tűrhető szemölcsöket.

A „Fényes tűz lángja” a felszabadulás előtt és után megjelent, a szlovák irodalmat bemutató antológiák sorában, már csak művészi kiállításánál, szándékánál s a megvalósítás többségében művészi megoldásánál fogva is külön súllyal esik latba. Már csak azért is, mert mint láttuk, a folklóre-anyag közvetítése elég buktatóval jár. S hogy mégis akadt művész, aki vállalkozott rá, és aránylag ilyen jól oldotta meg, az a magyar irodalom nagy ténye.

S a népi demokratikus államok irodalmának „tartozik” rubrikájában mindenestre egy tétellel megint kevesebb az adósságunk.

ZSIKÓ GYULA

André Schwarz-Bart: Igazak ivadéka

Goncourt-díjat nem adnak bagóért, fiatal írónak különösen nem. Ha André Schwarz-Bart az Igazak ivadéka című regényéért 31 éves korában megkapta, a legilletékesebb elismerés hitelesítette, hogy jelentős író. Ez, valamint különleges mondanivalója és látásmódja az, amiért mi is beszélünk róla.

Egy zsidó család történetét írja meg, de nem a szokásos családi regények keretei között. A középkor kezdő századain indul, s eljut egészen a hitleri időkig. Az angliai York városában 1185-ben egy pogrom után a vártoronyba zárkózik be 26 megmenekült zsidó, és mikor egy heti ostrom után helyzetük végleg tarthatatlanná válik, vezetőjük, az öreg Lévy rabbi nem hódol be az erőszakos térítőknek, hanem hívei beleegyezésével agyonszúrja őket és utolsóként önmagát öli meg. Isten azzal jutalmazza hűségét, hogy családjában az idők végezetéig mindig lesz egy kiválasztott, egyike annak a 36 Igaz férfúnak, akiket isten arra rendelt, hogy szenvedések és mártíromságok árán szolgálják az ő ők dicsőségét. Ez a zsidó legenda a tengelye a közel évezredek felölelő történetnek, mely aztán Lengyelországban folytatódik, ahol a család gyökeret ver, de az ismétlődő pogromok tűrhetelenné teszik életüket. A Lévyek eddig csak változatos arcéleket mutató Igaz férfiai után itt lép színre az első jelentős

alak, Mordecháj, a bivalyerejű óriás és tűzről pattant felesége, a szép Judit. Bátorságukkal kimenekülnek egy vérfürdőből és fiúkkal, Benjáminnal, aki Németországban jól menő szabóságot rendez be, új élet kezdenek. A történet, — mely már a lengyel viszonyok kitűnő bemutatásával erősen kiszélesedik és elsősorban a lengyel zsidóság bensőséges és meghitt családi életét festi meleg színekkel, — itt hatalmas freskóképekben mutatja Stillestadton, a csendes kisvárosban keresztül az 1930-as években már erősen félrecsuszamló német világot. Ugyanakkor átvált az eddig néhol szinte bibliai hangvételről, a jelen felé fordul, ahol semmivé foszlik minden legenda. Realisztikus, hiteles rajz ismerteti a társadalmi viszonyokat, melyek alján már messziről morajlanak a készülődő hitlerizmus baljós hangjai. Benjámin fia, a kis Ernie, az egész mű főalakja, az utolsó Igaz, gyönyörűen mintázott gyerekfigura. Csupa értelem, érzékenység, gyengéd szeretet tölti el a világ iránt. Annál érthetlenebb számára az az alattomos és fokozódó gyűlölet, mellyel iskolatársai körülveszik. Ütik-verik, megkínózzák, csak egyetlen hú barátja van, a kis szőke Ilse, és egyik tanára, aki oly nagyra becsüli, hogy melléje áll. A náciörület azonban egyre vadabban tombol, a tanárt kirúgják, Ilset eltöltik tőle, s a „Pimpfek”, ezek az elva-

dítt kölyökfenevadak, leendő gyilkosok, félig agyonverik. Ernie nem bírja tovább, leveti magát az emeletről, de nem sikerül meghalnia, és bár majd minden csontja összetörik, mégis fölépül. De most mrx végre benne is éledni kezd a harag. Bátoran verekszik, védelmezi magát és családját. De mindhiába; a hitleri szennyes mocsár elöntötte Németországot, és Ernie Frenciaországba menekül, s önként jelentkezik katonának. A háború egész Európán átcsapó hullámai ott is eléri, egy darabig valóságos Villon-módra csavarog, a tanyákban szerelmeskedik, végül Párizsba vetődik, amely közben szintén német megszállás alá került. Már nem fél, bár érzi, hogy nyakán a hurok, s szinte bűvöletben nézi és siratja a világ hihetetlen és számára érthetetlen lealjasodását. Az utcán megment fasiszta suhancok kezéből egy menekült zsidólányt, Goldát, természetes és mély szerelem köti őket hamarosan egymáshoz, és ennek a bensőséges, az akkori pokolban kivirágzó fájdalmasan szép érzésnek mesteri rajza a könyv legszebb lapjai közé tartozik. De Goldát hamarosan elviszi a Gestapo és Ernie önkéntesen bekérezkedik a szörnű drancy-i koncentrációs táborba, hogy szerelmével sorsát megoszthassa. A vég most már gyorsan közelít: tehervonatba zsúfolják őket, és egy iszonyú ötnapos, leplombált marhavagonban töltött utazás után, — melynek minden emberi fantáziát felülmúló borzalmait a szerző nagy mértéktartással írja le, és amely alatt megmutatkozik az utolsó Igaz lelki nagysága és tisztasága, — Auschwitz kísérteties krematóriumkémein keresztül szállnak föl hamvaik a végtelen levegőégbe, mint a többi hatmillióé...

Megrázó és különleges írás ez a regény. Ahogyan a hosszú századokat átkaroló mesefonalakat végigvezeti, — szoros és biztos szerkesztéssel, mely a legváltozatosabb színterekkel, életformákkal, gazdasági viszonyokkal és jellemekkel ismeret meg bennünket, anélkül, hogy valahol is fölös sallangokat vagy hamis hangot használna, — egy fiatalon is teljes fölké-születtségű, nagy írói mutat.

A téma maga *sui generis* kényes és a legnehezebbek egyike: az író a zsidóság évezredek üldöztetését, szenvedéseit, pusztulását siratja. Eszmei mondanivaló-

ja pedig tulajdonképpen az, hogy a zsidó sors nemcsak az ő ügyük, hanem valójában az egvetemes humánus problémája. Az egész könyv egy égis harsanó jalkiáltás: miért gyűlölnék, ütnek bennünket, miért, miért?! A válasszal azonban adós marad az író. Csak azokat a gyökereket ássa ki, amelvek ijesztő mélyre ereszkednek és legalább közelebb visznek valami magyarázathoz. A lényegét a zsidók ősi és tiszta istenhitében látja, mely elkülöníti őket a többi embertől, és ehhez szent könyvekhez életük árán is ragaszkodnak. Így lett belőlük „separatum corpus” a világban, így kerültek a gettókba, ahol az egymásrautaltság, a könyv nagy tisztelete, az erős gondolati beállítottság, egy fejlett szellemiségű, belterjes és zárt társadalmat alakított ki, mely a környező világtól bizonyos mértékig mindig különbözött. Schwarz-Bart regénye ezt az egész folyamatot nagyon hitelesen illusztrálja, de ez egyben szemléletének egyetlen, és tegyük hozzá, nem írói gyengéje is.

Nem mintha egyetlen sora is cáfolatra szorulna. Fájdalmasan szomorút, de valódi és igazat ír. Csakhogy maga is érzi a distanciát, a hit béklyóit, melyek úgy megnehezítik, hogy a való élettel kézenfogva járassunk, és van hozzá bátorsága, hogy az Igaz férfiak sorában megírja Benjáminról, hogy titokban inog hitében, mely csak bajt hozhat rájuk. Miért? Miért? Gyötrődve keresi szakadatlan vesszőfutásának okát, akár a regény néhány más szereplője, mint a náci törvények miatt újra zsidóvá tett és elmozdított egyetemi tanár, aki ezeket mondja: „Két-ezer esztendeig tanították a katekizmust, és ez teremtette meg azt a talajt... amely lehetővé tette..., ugye érti, mit akarok mondani?” Az író mindvégig krónikás marad és csak helyenként szúr be néhány sort, mely felfogására rávilágít. Így a III. rész befejező sorai: „Az 1933. esztendőben történt ez, Jézusnak, a meg nem valósítható szeretet csodálatos hírnökének eljövetele után.” Vagy a VII. rész 374. oldalán: „Ha Jézus visszajönne a földre és látná, hogy a pogányok kardot csináltak belőle saját fivére és nővérei ellen, nagyon szomorú lenne, örökkön-örökké szomorú.” Másbol is akadnak utalások, különösen a középkori események során, melyek az író szerint az egyház felelősségét érzetik a sokkal későbbi zsidóüldö-

zések tekintetében. Mindenki ismeri a Hep-Hep! úszító jelszavát, az inkvizíció máglyáit, a türelmetlen hittérítés ma már érthetetlen eltévelyedéseit, melyekkel a legszentebb célt véelve szolgálni, az ecclesia militans nem vette észre, hogy isten országát akarja terjeszteni és a sátánnak teremtet virágozó gyarmatot. „Sub specie aeternitatis” működött és közben a társadalom gonosz és szemforgató maradt. A vallási forrásból eredő gyűlölködés végzetes lélekmérgezést okozott, és bár az egyházak a hitlerizmussal élesen szembenálltak, az a hihetetlen elembertelenedés, melyet a náciizmus iszonyú időszaka Európára zúdított, nem utolsó sorban támaszkodott erre a régi keletű indulatra. André Schwarz-Bartnak nyilván ez adta kezébe a tollat, de a fegyvert is, mert maga is az aktív ellenállók tagja volt és maga is zsidó. A saját sorsán érezte az antiszemitizmus ostorcsapásait, de ez a még sokáig visszhangzó hatalmas jajkiáltás azért szakadt ki belőle, amit a közel-múltban látnia kellett. Regénye szerint a zsidóság egy oktan gyűlölködés nyersanyag, az önmagáért való antiszemitizmus a legalacsonyabb ösztönök levezető csatornája, megnyilvánulásainak hőfoka szerint egyben a tömegbestialitás legpontosabb mérőeszköze. És jöllehet, a történelem hosszú századai éppen elég pusztítással szolgáltak, méreteiben és elvetemültségében éppen ez a korszak produkálta a legiszonyatosabbat: a hitleri örületet. Az író fájdalma ezért és itt a legmélyebb és a regényben is ezért fordítja erre az időszakra a terjedelem nagyobbik részét.

Csak egyet hiányolunk: az író, aki ilyen élesen lát, egy kissé maga is átveszi hőseinek lelki attitűdjét. Mintha valami vézetszerűségnek fogná fel a történeteket,

misztikus erők művének, melyekkel szemben az ember tehetetlen, és élünk a gyanúperrel, hogy a szerző gondolatvilágában előfordulnak metafizikai tényezők is. Talán ezért marad passzív a könyv konkluziója. A felejtés ellen írta meg, de a tiltakozás, a cselekvés érdekében nem fúj riadót. Így a probléma gordiusi csomó marad. Szereplői viszont a világot valahogy polárisan fogják föl, csak zsidónak vagy nem zsidónak látják, pedig nem akarnak elkülönülni, de nem veszik észre, hogy ezzel szemléletük mégis korlátok közé kerül. Jól érezteti az író, hogy sem ők nem találnak kapilláris csöveket, melyeken keresztül megszülethetnék valami szemléleti reciprocitás, sem az amúgyis eredendő ellenséges környezet. Pedig a konkrét történet minden sorából néma vágy sóváróg egy egyetemes és igazságos világrend után, mely mindent az ősi gyötrelmet megszünteti és az embert, valóban emberré emeli. De mikor jön el és milyen legyen ez az új és „katholon” társadalom? Erre az író nem ad feleletet.

André Schwarz-Bart regénye rendkívüli vállalkozás. Időben és anyagban ekkora tematikát egyetlen közel 400 oldalas regényben maradéktalanul megírni, szinte nem is lehet. Mégis megcsinálta, méghozzá magasrendű fölkészültséggel, ritka szemléletes ábrázolóképeséssel, nem mindennapi jellemformálóerővel. A középkori szereplők éppoly élő figurák, mint a maiak, minden alakja a szerző mély pszichológiai és életismeretéről tanúskodik. Gondolatébresztő, fölkavaró könyv ez a végeredményben szenvedélyesen humanista írás, sokáig fognak gyűrűzni hullámai az olvasó lelkében.

WERNER ISTVÁN

Waldapfel József: Szocialista kultúra és irodalmi örökség

Irodalmi kritikánknak a felszabadulás óta kétfrontos harcot kellett — és bizonyos mértékig még ma is kell — vívnia: egyfelől védeni a múlt becses örökségét attól a sorstól, hogy hamis cégerül a reakció felhasználhassa; másfelől elháríta-

ni minden akadályt és bármely oldalról jövő ideológiai ellenállást a kibontakozó új irodalom útjából.

Az új irodalom a felszabadulás első éveiben még vajúddóban lévén, ez a terület nem okozott különösebb stratégiai

gondot. Igazi csatazaj ezen a vonalon valóban csak egy bő évtized óta hallatszik, örvendően egyre erősödő hullámokban.

Életre-halálra menő küzdelem a felszabadulás első percétől kezdve az első, a *régebbi fronton* lángolt fel. Itt ugyanis nem 1945-ben kezdődött a harc, hanem már félévszázaddal előbb. *Ady* 1906-ban kelt jelzése élesen rávilágít a harc komolyságára s az ellenség veszélyes taktikájára: „Ők már a múltból is elraboltak, meghamisítottak mindent. — Nyomják a Petőfi-kultuszt, s miattuk nem vezekelhetett még ez az ország Martinovicsék miatt. Ők önkényesen válogatják ki a múlt nagyjait is, s ellenünk vonultatják fel őket. — Álhazafiságukkal agyonterrorizálnak ezek minket.” — „Már régen láttam, hogy Petőfi meghamisítóival igazán alaposan elbánni csak egy ember tudna: Petőfi, — jelenti ki 1910-ben. — Jöjjön ellenük Petőfi maga, a maga szociális hivatásával, a mag csillapíthatatlan és határtalan forradalmiságával, a saját verskorbácsával.”

Ady örhelyét *József Attila* foglalja el, aki egy negyedszázad múlva ugyanarról a frontról, de egy kíméletlenebb ellenséggel, a fasizmussal küzdve, így summázza helyzetjelentését: „Ma az előadók műsoráról számtalan esetben törlik rendőri cenzúrával *Ady*, *Petőfi* verseit, sőt volt eset, hogy *Szép Ernő*t is visszavetették.” (Szocializmus, 1935., 5. sz.)

Ha az első években még eléggé érezhető *proletkult* befolyást nem számítjuk is, akkor sem véletlen, hogy a felszabadulás után a Kommunista Párt vezette baloldal a magyar irodalmi örökségnek csak a *Petőfi*, *Ady* és *József Attila* nevééről nevezett, legfőbb bástyáit szállta meg azonnal. Még néhány fedezéket Csokonai, Batsányi, Katona zászlaja alatt partizánalapon vettek birtokba a baloldal némely, elszánt harcosai.

A többi állásokban (Aranyt, *Vörösmarty*, *Madách*ot is ideértve — hogy csak a legnagyobbakat említsük —) a reakció rendezkedett be, minden eddiginél elszántabb küzdelemre.

Az így kialakult helyzet létrejötté ellen, — melyben a magyar irodalmi és kulturális örökség jelentős hányada akarva-nemakarva egy sajátos belső száműzetésbe kényszerült, — *Révai József* jóelőre

óvja a nemzetet. Emigrációjában írott *Kölcsey-tanulmánya* figyelmeztetés a haladó irodalmi örökség fogalmi körének nálunk erősen kísértő leszűkítési hajlandósága ellen: *a marxista irodalompolitikának a Petőfi—Ady—József Attila-életművek által határolt vonalnál mélyebben és bátran kell előnyomulnia a szocialista irodalmi és kulturális örökség birtokbavételéért folyó harcban!* Mert „ezek a nagy magyar költők (*Berzsenyi*, *Kölcsey*, *Vörösmarty*) különböző módon, más, más időben, korlátottabban vagy teljesebben, bátrabban vagy habozóbban, teli hanggal vagy visszafojtottan — de mind a haladást szolgálták és az alapirányzatában egységes fejlődésnek voltak lépcsőfokai.” (Marxizmus, népiesség, magyarság, II. kiad., 45. l.)

*

A *Révai József*től meghatározott feladat megvalósítását a szintézis igényével *Waldapfel József* vállalta magára, akiben a *Toldy Ferenc—Gyulai Pál—Péterfy Jenő—Riedl Frigyes—Horváth János* örökségéből ötvöződött nemes hagyomány *marxista fegyverzetű őrizőjét* tiszteljük.

A feladat, amire *Waldapfel József* vállalkozott, a kezünkben levő tanulmánykötet címében van belesűrítve; más szavakkal kifejezve: *megmutatása annak, hogy minden olyan kulturális hagyomány része a szocialista irodalmi és kulturális örökségnek, amelynek fájáról „szed le gyümölcsöket a maradék.”*

(Mielőtt tovább szélesítenénk recenziókat, szeretnénk megjegyezni, hogy ezt a könyvet nem lehet csak önmagában ismertetni, mert ez lényegében része, folytatása egy nagy életműnek, amelynek éppen ez a kötet adhatná meg a legteljesebb gyűjtőcímét. Vizsgálódásunk tehát a tudós szerzőnek a *felszabadulás óta alkotott, teljes oeuvre-jét* érinti. Idézeteinket a címadó köteten kívül az *Irodalmi tanulmányok* c. művéből — a továbbiakban: *IT* — merítjük. A címadó kötetre vonatkozó utalásainkat csupán a lapszámra hivatkozva jelezzük.)

Waldapfel József „megmutató” vállalkozása rendkívül bonyolult s a maga idejében nem kevésbé veszélyes kísérlet volt, amely a saját vallomása szerint is „nem történt meg akadályok nélkül”. *Vörösmarty* igazolásával kapcsolatban mondja

ezt, s a továbbiakban kifejti ez akadályok mibenlétét: „Ezek az akadályok részben Vörösmarty költészetének ellentmondásaiból adódnak, részben onnan, hogy az ellenforradalmi reakció s a burzsoá dekadencia ezeket az ellentmondásokat kihasználva, Vörösmarty kétségeit, megtorpanásait egyoldalúan kihangsúlyozva, a maga igazolására iparkodott felhasználni őt is. A felszabadulás óta a demokrácia táborában is voltak, akik a reakciós értelmezésnek hitelt adva, magát a költőt alaposabban meg nem vizsgálva, tartózkodóan, majdnem elutasítólag foglaltak állást vele szemben, vagy nem tudták, mit kezdjenek vele.” (IT., 323. l.)

Tanulságos Waldapfel a bonyolult probléma megoldásánál alkalmazott módszerének vizsgálata, már csak azért is, mert ennek a szintézise magában foglalja azokat a jellemző vonásokat, amelyekből az *irodalompolitikus* Waldapfel Józsefnek a portréja felvázolható. Szándékosan használjuk az *irodalompolitikus* jelzőt, mivel Waldapfel kritikus munkássága az adott történelmi helyzetben ki kellett, hogy lépjen a csupán esztétizáló „műtész” bűvös köréből, hogy a történet-sz-politikus elszántságának vértetetébe öltözve jelenjék meg a szocialista kultúrforradalom barrikádjain. Ilymódon történt kiállása egyben ki is emeli őt nagynevű elődeinek sorából, s ezzel új sort nyit, új iskolát teremt a magyar irodalomkritika történetében.

Míg a nagy elődök figyelmét inkább a kortársi irodalom esztétikai méltatása kötötte le, Waldapfelt a *múlt értékei visszaperlésének* az elődökénél hasonlíthatatlanul nehezebb küzdelmébe szólította a történelem.

Égész kritikai működésére jellemző az imponáló nyugalom. Ahol didaktikai megfontolásból vitára kényszerül, ott sem ragadja el az iszapkavaró indulat. Türelmesen, de azzal a magabiztossággal teszi meg észrevételeit, mint ahogyan a precíz tanár a hibásan felelő tanulót igazítja helyre. Minden tudományos fontoskodás nélkül *tudást közvetít* s egyben *nevel* is, olyan történelmi pedagógus-alkattal és elhivatottsággal, aminőnek korai magyar előképe, a kultúrpolitikus *Apáczai* alakjában tűnik elő. Kritikus és emberi portréjának ez a legjellemzőbb s egyben megkapóan rokonszenves vonása!

Noha nem törekszik a nagy arányokra, mégis még miniatűrjein is átsejlenek egy monumentálisban gondolkozó *tervezés* egyszerűséget, méltóságot és erőt harmóniába foglaló körvonalai.

Stílusa erőteljes, de nem hangos; gonlati és kifejezésbeli áttételek nélkül, a szép magyar nyelv egyértelmű igéivel érvel. Ebben olyan példaképekhez igazodik, mint Petőfi, még inkább Ady és József Attila, akiknek kritikai írásaiban nyoma sincsen a költészetükben egyébként uralgó szimbolizmusnak vagy a szakmai tolvajnyelv fordulatainak.

Értékmérő eszközeit a legnagyobb klasszikusokéval hitelesítteti; a nagyságot talán a *Taine*-ével, az igazságot bizonyosan a *Gorkij*ével.

Nem rombol, de nem is épít oda, ahol korábban semmi sem volt. A dolgokat egyszerűen a *helyükre teszi*, a marxista dialektika világos útmutatása szerint. Ezt a meghatározást ő maga alkalmazza Vörösmartyval kapcsolatban: „Az évforduló alkalom kell, hogy legyen arra, hogy Vörösmartyt *méltó helyére emeljük* a magyar irodalom nagy haladó hagyományainak képviselői közt. (IT., 323. l.) *Mai* visszasszasságok tisztázásánál is ezt az eljárást alkalmazza. Pl. *Fodor Józsefnél*: „Legfőbb ideje, hogy Fodor József egész eddigi életművét *a maga méltó helyére tegyük...*” (328. l.) Ez nem fogalmazási formula nála, hanem a *módszer tudatos megjelölése*. (Az esetleges félreértések elkerülése okából hangsúlyozni kívánom, hogy amikor Waldapfel kritikai módszerét idézve magam is a „*dolgok helyretétele*” meghatározást alkalmazom, semmiképpen sem gondolok arra a fogalomra, amit a *restauráció* kifejezéssel jelölünk.)

Minden hazai elődjétől megkülönbözteti az az érdeklődése, amellyel kutatja azokat a viszonylatokat, amelyek a mű, az alkotó és az adott társadalmi-gazdasági-politikai valóságok között fennállottak s egymásra kölcsönösen hatottak. Ez a kutatási mód csak *formájában* mutat rokonságot a *Buckle*-féle történet szemlélettel egy töről fakadó *Taine*-i „*művelmélettel*”, — *következtetése*éhez, *ítélte*ihez Waldapfel a *marxista filozófia normáit alkalmazza*. Tagadja az idézett, módszereikben haladó vonásokat is felmutató, burzsoá irodalom- és történetfilozófiának a kikerülhetetlen *végzettség* felé

tendáló, hibás következtetéseit. *Madách* visszaperlésének hatalmas győzelme is végső soron ennek a tagadásnak a bizonyítóját alapszik: „Az ember tragédiájának végső mondanivalója viaskodás mindazzal a kétséggel, amivel a költőt kora problémái, az önkényuralom és a nemzetközi reakció fojtogató uralma, valamint magának a polgári forradalomból született új társadalomnak ellentmondásai s az ellenforradalom igazoló reakciós áltudomány vagy forradalomellenes következtetésekre felhasználó tudomány gyötri, de *viaskodás mindezzel — a haladásban való hitért.*” (138. l.) „*Madách* embere is azt az emberiséget képviseli, amely az ész erejében bízva minden lehetőséget megpróbál, hogy az életet szebbé, tartalmasabbá tegye.” (175. l.)

József Attila emberi tragikumát is ezzel a marxista szemlélettel oldja fel a végzettség burzsoá szentenciája alól: „Úgy vetett véget életének, hogy tudta: *igaza volt, tudta, hogy népe számára eljön az új világ,* amelyért ő is dolgozott, amíg tehetett, de ő nem érheti meg.” (303. l.) „*Úgy várta a proletárforradalmat, mint az egész emberiség megváltóját.*” (289. l.)

Vörös fonálként húzódik végig Waldapfel egész életművében a *felelősséatudat* motívuma. Különösképpen dominál ez a *proletáriróladom* értékei feltárásának és megbecsültetésének vonatkozásaiban. A legfőbb tennivaló ezen a téren is a dolgok helyzetéte. Több tanulmányban mutat rá Waldapfel arra, *mennyi mindennel vagyunk adósai a magyar proletárkultúrának:* „Művelődéspolitikánk irányelve, a demokratikus és szocialista hagyományaink ápolása terén elkövetett hibák elemzésében a legsúlyosabb mulasztásnak azt minősítik, hogy sem 1953 előtt, sem azután nem fordítottunk kellő figyelmet a munkásosztály kulturális hagyományaira, a Tanácsköztársaság örökségére, a két világháború között kifejlődött proletárkultúrára.” (263. l.) Számára szívügy ezen a helyzeten a kor kívánalma szerint változtatni. Hogy mennyire közel áll gondolat- és érzésvilágához a proletáriróladom ügyének előbbrevitele, láttuk József Attiláról írott tanulmányaiban, s különösen subjektív melegséggel érezzük *Komját Aladár* értékelésében: „Nemcsak kezdeményezője a magyar forradalmi prole-

tárköltészetnek, hanem meggyőződése szerint legnagyobb költője az 1919 utáni emigrációnak, s a hasonlíthatatlan József Attilán kívül alighanem a proletárforradalom egész magyar irodalmának.” (226. l.) „A Magyar Tanácsköztársaság éneke egyben az internacionalizmus legnagyobb és legtudatosabb magyar megszólaltatója.” (259. l.)

Az eddigiekben megismert vizsgálódó módszert kiterjeszti és alkalmazza a *ma* szocialista irodalmának elemzésére is, ezzel egyben teljessé teszi azt az elvi egységet, amelynek jegyében a kötet összeállítása történt. Ez az elv azon a következtetésen nyugszik, amelyet *Szabolcsi Miklós* így fogalmazott meg: „A ma szocialista irodalma nem gyökértelenül, művi úton jött létre, hanem előzményekre támaszkodik, eleven hagyománya van.” (Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből, 1962., 5. l.) *Fodor József* „mély emberségű és szabad szárnyalású” költészetének, *Mesterházi Lajos* „merészen kísérletező drámai alkotó művészetének” méltatása során szemlélhetjük azt a biztonságot, amellyel mai művek és alkotók változhatatlan helyét a magyar szocialista kultúra értékrendjében kijelöli.

A könyv szerkesztésének didaktikai koncepciójából eredően a magyar példák megfelelőit a *nemzetközi szocialista irodalomból* vett példákkal foglalja egységbe, a határozottan kitapintható *kölcsönhatások* elvének alapján. A szocialista irodalom egységét bizonyító kölcsönhatásokra utalva megállapítja, hogy: „A magyar irodalomnak 1917 márciusa s 1919 augusztusa közti egész fejlődésében benne zeng, benne lüktet az orosz nép Lenin és a bolsevik párt vezette diadalmas küzdelmének visszhangja.” (219. l.) A magyar részről átsugárzó hatást *Szabolcsi Miklós* (i. m. 11. l.) így méri fel: „A szocialista világban s a kapitalista országok haladó közvéleményében egyre ismertebb a magyar klasszikus és modern irodalom s egyre ismertebb a szocialista irodalom is. S ennek az ismertté válásnak, egybe-forrotságnak megvannak a maga előzményei: abban a munkában, amelyet magyar forradalmi írók a német, a szovjet, a cseh, a román forradalmi irodalmakban s mozgalmakban végeztek, munkájuk, tevékenységük és művük múlhatatlanul ré-

sze már az illető országok s népek irodalmának, műveik egyaránt részei a magyar s a szocialista irodalomnak; mert magyar írók munkája segítette fejleszteni, kibontakozni nem egy esetben más nép szocialista irodalmát is." Mindez értelemszerűen alkalmazható haladó hagyományaink irodalmi örökségének *nemzetközi* szerepére is. Ebben az összefüggésben mutatja be Waldapfel a Gorkij-Madách-problémát, a bolgár Petőfi-kiadást, Komját Aladár németországi hatását, a Petőfi-tanulmányíró Lunacsarszkijt, továbbá Alexej Tolsztojt, Korneycsukot, Staffot.

*

Felvethetné valaki, hogy írásomban szó sem esett holmi *negativumokról*. Ez nem véletlen. Nem véletlen elsősorban a könyv szerzőjének az érdeméből, másodsorban: mert magam sem vadásztam ilyenekre. A műfaj sajátossága és méginkább annak tárgya által felidézett *elvi- és műhely-problémák* izgattak, azok után kutattam. Ebben a vonatkozásban írásom szerény kísérletnek, (mint ilyen is csak vázlatnak!) tekintendő, a minden kísérletekkel együttjáró fogyatékosságokkal. De éppen ezek a fogyatékosságok figyelmeztetnek arra, hogy a szocialista kulturális örökség és a forradalmi szocialista irodalom meghatározásának műhelyproblémáival az eddiginél többet kellene foglalkozni.

SZABÓ GYULA

Szabó György: A futurizmus

Az ún. „izmusok” alapos — dokumentatív és értékelő — bemutatása régóta esedékes feladata művészettörténetírásunknak és irodalomtudományunknak. Hevesy Ivánnak a 20-as években megjelent könyvein, valamint Kassák Lajos és Pán Imre 1956/57-es „Nagyvilág”-beli cikksorozátán kívül az érdeklődő — magyar nyelven — nem igen talál útbaigazítást a XX. század elejének művészeti mozgalmairól, iskoláiról. Ezért fogadtuk különös örömmel „A futurizmus” című kötetet (Gondolat Kiadó, 1962), amely Szabó György százhusz oldalas tanulmányát, valamint a futurista, ill. hozzájuk többé-kevésbé közel álló teoretikusok (Marinetti, Papini, Apollinaire, Majakovszkij) manifestumait és cikkeit, — Boccioni, Russolo, Severini és néhány más futurista képzőművész alkotásainak reprodukcióit tartalmazza.

Szabó György kiindulópontja az, hogy „a futurizmus sajátosan *olasz* jelenség, s csakis az olasz társadalom korabeli állapotából érthető meg.” Hasonló módon vélekedett — közel ötven esztendővel ezelőtt — Kosztolányi is: „Hogy megértsük őket (ti. a futuristákat), Olaszországba kell mennünk... Csakis Olaszországban születethet meg a futurismo”. (Kosztolányi D.: Modern költők.) A futurizmust kiváltó, kitermelő századeleji itáliai gazdasági-társadalmi helyzet jellemzése után a mozgalom megszületésének és történetének részletes rajzát adja Szabó György, megkülönböztetve a futurizmus három sza-

kaszát: 1909—1915, 1915—1921, 1921—1943/44. Az első időszakban a mozgalom még tudott értékes és progresszív törekvéseket, alkotásokat, gondolatokat is felmutatni, habár a kezdettől fogva jelenlévő erő- és harc kultusz már eleve teret nyitott az antihumanista, nacionalista-imperialista tendenciáknak. A második időszakot az utóbbi, agresszív vonások felülkerekedése jellemzi, a futurizmus ekkor már kifejezetten egy fanatikusan militarista, sőt prae-fasiszta mozgalommá válik. Marinettit legkülönb fegyvertársai elhagyják (Papini, Palazzeschi), mások pedig a fronton elesnek (Boccioni, a zseniális építész: Sant'Elia). Mussolini és Marinetti maradék csoportja között ekkor kezd egyre szorosabbá válni a kapcsolat. A Marcia su Roma után a futurizmus hivatalosan támogatott irányzat, de érdemleges szellemi produkciókra már nem képes.

Szabó gondosan tárgyalja a futurista esztétika sarktételeit, a modern, gépesített világ és a mozgalmas nagyvárosi élet ritmusának érzékeltetésére (dinamismo) és az események egyidejűségének kifejezésére (simultaneismo) tett kísérleteket. Feltárja a futurizmus és az irracionalista filozófia (Stirner, Nietzsche, Bergson, a pragmatista James) közötti kapcsolatokat, s felhívja a figyelmet arra, hogy a futurizmus abban különbözött a századelő többi izmusától, hogy be akart hatolni az élet minden területére: a futuristák foglalkoztak a zene, a színház, az iparmű-

vészet (kerámia), de mindenekelőtt a film és a fotó kérdéseivel, sőt még „A futurista konyha kiáltványát”-t is kiadták...

Bár Szabó György igen figyelemreméltó munkát végzett tanulmánya megírásával és könyve érdekes függelékének összeállításával, — néhány kérdésben nem tudunk vele egyetérteni, ill. művét keveselljük. Először is nem pontos az a meghatározás (127. old.), hogy a század elejének első „izmusa” a futurizmus volt. A Matisse körül csoportosuló „Vadák” („Fauves”) és a „Die Brücke” csoport német expresszionista festői néhány évvel megelőzték a futurizmust, sőt Braque és Picasso legelső kubista festményei is már megvoltak akkor, amikor a Le Figaro-ban 1909-ben napvilágot látott Marinetti kiáltványa, a futurizmus zászlóbontó alapokmánya.

Keveselljük Marinetti emberi-művészi jellemzését. Életének egyre lejjebb vivő útja, a tripoliszi, abesszíniai, albániai és a Szovjetunió elleni háborúk dicsőítése, Mussolini diktatúrájának buzgó támogatása mind szomorú tény, de nem fedheti teljesen el, hogy egy nem mindennapi tehetség jutott erkölcsi-művészi zsákutkába Marinetti személyében. Az Egyiptomban gazdag szülőktől, olasz apától és egyiptomi anyától született fiatal jogász nemcsak ügyes szervező, a futuristák „lelke és trombitája” (Kosztolányi) volt, hanem néhány maradandó értékű, részben francia (!), részben olasz nyelvű dráma és költemény szerzője is. Szívesen fogadtunk volna kissé árnyaltabb portrét erről az íróról, akit azután sajnos még néhány más nagytehetségű írástudó (Céline, Ham-sun, Pound) is követett a humanizmus megtagadásában. Itt említjük meg, hogy Szabó György végre helyesen közli Marinetti keresztnévét: Filippo. Ez ugyanis a legtöbb magyar irodalomtörténeti műben hibásan szerepel. A Benedek Marcell-féle Irodalmi Lexikon kezdte el Francesco-nak emlegetni Mariettit, az azután átvette Szerb Antal („A világirodalom története”), s ugyanez a tévedés bukkan fel „A kultúra világa” c. könyvsorozat „Irodalom—Filozófia—Nevelés” c. kötetében is.

A futurizmus, mint speciálisan olasz jelenség, más országok szellemi életére jelentősebb hatást nem gyakorolt, — írja Szabó György, — azonban — a művésztörténeti tényeknek megfelelően — megemlíti, hogy a francia Robert Delaunay festőhöz, a dadaistákhoz stb. vezetnek szálak a futurizmus felől. Úgy gondoljuk, meg lehetett volna itt az elmúlt évtizedek egyik legnagyobb művészeről, a robusztus erejű Fernand Léger-ről is emlékezni,

akinek előfutárai a gépi világ iránti vonzódásban a futuristák voltak. S pályafutása elején a futurizmushoz állott közel Salvador Dali művészete is (l.: Langui: 50 Jahre moderne Kunst, DuMont Schauberg, Köln, 1959, 297. old.). Itt jegyezzük meg, hogy — véleményünk szerint — helytelen lenne e művészen nem látni mást, csupán a modernista piktúra fene-gyerekét, hiszen Dali — a nagy spanyol filmrendező Bunuel és Garcia Lorca barátja — olyan maradandó műveket is alkotott, mint „A polgárháború előérzete” c. vízió. Az izmusok között kétségkívül voltak olyanok — pl. az expresszionizmus vagy a szürrealizmus —, amelyek a futurizmusnál a ma művészete számára többet jelentenek. De ami a futurizmusban időtálló érték, arra az olaszok ma is büszkék, ezért rendezték meg az 1960-as Velencei Biennálén nagy retrospektív futurista kiállításukat, ahol Balla, Carra, Sironi, Soffici és mások alkotásainak tucatjait vonultatták fel. A „La Biennale di Venezia” című folyóirat 36—37. kettős száma (1959) pedig teljesen egészében a futurizmussal foglalkozik. (Pierre Francastel, Carlo Bo, Giuseppe Mazzariol, Casare Molinari, Maurizio Calvesi s mások tartalmas tanulmányainak megállapításait Szabó György nem értékesítette, s e fontos írások megemléítése is hiányzik könyve bibliográfiájából.)

Szívesen vettük volna, ha Szabó György bővebben szót volna a futurizmus magyar vonatkozásairól. Érdemes lett volna idézni Nagy Endre „Várad—Pest—Párizs” c. könyvéből (Szépirodalmi Kiadó, 1958) azt a rövid részletet, amely egy 1913-as párizsi Marinetti-előadást és az utána következő parázs verekedést írja le; az eset jól megvilágítja a futuristák módszereit: „Marinetti mindig gondoskodott róla, hogy előadása általános pofozkodással és rendőri beavatkozással végződjék. Hasznosabbnak vélte, ha mozgalmáról az esztétikusok helyett inkább a rendőri riporterek számolnak be, mert jól tudta, hogy ezeknek nagyobb olvasóközönségük van”, — írja Nagy Endre, aki Georges Petit galériájában maga is szemtanúja volt egy ilyen — Marinetti által kiprovokált — kényszerűségnek.

Gulácsy Lajos és Aba-Novák Vilmos életművére is némileg rányomta bélyegét a futurizmus formanyelve. Aba-Novák harsogó színű, mozgalmas képeinél ez első látásra nyilvánvaló, — l. egyébként Végvári Lajos „Szoknoki művészet” és Nagy Zoltán „Új magyar művészet” c. könyvét. Gulácsyról pedig ezt írja monografusa, Lehel Ferenc: „Már 1914-ben kezdett a

futurizmussal kacérkodni... Az óplum-szívó álma c. képe az olasz futurista Boccionira emlékeztet." (Lehel F.: Gulácsy Lajos dekadens festő, Amicus, 1922.)

Kassák Lajos munkásságát a futurizmus mélyebben nem befolyásolta. Hogy csak egyes, nem lényeges külsőségek kötötték őt össze Marinettivel, — ezt Kosztolányi már 1915-ben megírta a Nyugatban, amikor az Éposz Wagner maszkjában c. kötetéről számolt be a legnagyobb elismeréssel. Marinettivel, a háború megszállottjával szemben „Kassák Lajosnak van egy nemes és egyszerű ékszere: a fájdalom.” Ennek ellenére azonban kétségtelen, hogy Kassáknak voltak a 10 és években olyan megnyilatkozásai, amelyek közel álltak a futurista frazeológiához. Így pl. az „Egy ember élete” c. ciklus 7. kötetében beszámol Kassák egy előadásáról, amelyet a Galilei-körben tartott. Itt töb-

bek között ezeket mondotta: „Mozgást akarunk, ami mindent mozgat!... Nem optimisták, hanem pesszimisták vagyunk, s így az életnek legmagasabb értelmében vett igénlei!” (Itt jegyezzük meg, hogy a bibliográfiában nem történik említés Kardos László „Magyar futurizmus” című tanulmányáról, amely az „Alkotás” című folyóirat 1947. évi 3—4. számában jelent meg.)

Szabó György megbízható tájékoztatást nyújtó, hasznos, szépkiállítású és olcsó könyvét reméljük, hamarosan újabbak fogják követni századunk művészetének irodalmának többi „mouvement”-járól, s bízunk abban, hogy mostmár hamarosan a közönség elé fog kerülni e mozgalmak egyik legjelentősebb képviselőjének: Kassák Lajosnak az izmusokról írott összefoglaló munkája is.

DEVÉNYI IVÁN

Jegyzetek könyvekről

Tatay Sándor:

A NYUGATI KAPU

A Simeon-ház legifjabb nemzedékének felnövéséről és színes életsorsáról vall Tatay Sándor új regénye. A három fiútestvér a 30-as évek gazdasági válsága idején érkezik el a felnőtté érés korszakába, s emberi kibontakozásuk és fejlődésük ábrázolása mellett az író rátapint a bekövetkező világégés kezdeti tüneteire is. Ezek a megnyilvánulások a határszelen, a „nyugati kapu” közelségében szembetűnőbbek, mint az ország belső területén, de eleinte nem eszmei képletekben, hanem egyszerű gazdasági jelenségek formájában jelentkeznek. A politikai háttér a regény folyamán egyre tisztábban rajzolódik ki az olvasó előtt, s a hitleri vállalkozás „hipertrófiás” réme behatol a magánélet rejtett zugaiba is.

A három testvér fejlődése közül kétségtelenül Tamásé a legérdekesebb. A regény lapjain őt pillantjuk meg először, nyugtalan természetű, az állandó újat keresés vibráló állapotában csapong. Amikor a határátlépést követő vándorlás során megismerkedik a tágabb világgal, szinte záporoznak rá az új és váratlan benyomások. Egy ideig a lélek szabaddá tételében látja a legfőbb jót, — megértő szkepszise nem hagyja megállapodni egyetlen világnézetenél sem. Érzi, hogy „mindeneket meg kell próbálni, de semminek a hatalmába kerülni.” Ez a bölceleti koncepció csak ad-

dig tarthat, amíg a társadalmi visszásságok és az ember elnyomításának látványa mélyebb látásmódra nem serkentik. Ahhoz, hogy a szelíd arcú, protestáns papnövendékből a bécsi munkásfelkelés tudatos harcosa váljék, még számos élményt kell megszűrnie és magába olvasztania; az egyéni boldogulás normái végül is semmivé zsugorodnak a szociális igazságok tüzeiben.

A másik két testvér sorsában kevesebb a belső fejlődést igazoló elem. Gábor, a legkisebb fiú arcéle halvány, elmosódó, — pesti életéről csak apró mozzanatok tanúskodnak. Istvánt duzzadó férfiereje és józan esze markánsabb figurává avatja, de magatartásának eszmei és művészi hitellessége nem elég meggyőző. Rohamos anyagi fellendülése, szerencséje és rokonszenves felfogása között ellentmondás rejlik. Jócai hősről még elhiszük, hogy kapitalista vállalkozása ellenére antikapitalista tendenciákat hordoz magában. De az első világháborút követő évek váltakozó konjunktúrájában valószínűtlen, hogy vagyonszerzési vagy gyarapítási törekvését emberi belátásból, nyugalomra vágyásból bárki is mérsékelné vagy feladná. Az író tanúsága szerint István tiszta eszközökkel küzd a családi birtok visszaszerzéséért és felvirágoztatásáért. A félféudális rendszerben a gazdag nagybirtokost nem egyéni jószándéka, hanem a kor uralkodó viszonyai és az életforma törvényszerűségei vezetik.

Az író a realista látásmód és szellemiség jellemzi; az alakok mozgatása, a párbeszédekben tükröződő felefogások érzékelte és a politikai légkör megteremtése kitűnően sikerült. Tatay az első hetven-nyolcvan oldalon nehezen találja meg koncentráció erejét, s a cselekmény mozaikokra töredezik. De később határozottá válik az írói vonalvezetés, és az epizódok tarka flórája eredeti színekkel gazdagítja a mese alapszövegét.

Van egy olvasói igény, amely a szépirodalom területén érdeklődéssel várja az elmúlt évtizedek történelmi és politikai feltérképezését. Tatay Sándor új regénye vonzó olvasmányossága mellett számos olyan vonással rendelkezik, amely az említett igényeket magas művészi szinten kielégíti. (Szépirodalmi.)

SZEGHALMI ELEMÉR

Sós Endre:

AKI AZ ÉGBŐL ELRAGADTA A VILLÁMOT...

Sós Endre művének ez a harmadik kiadása. Mi a titka ennek a sikernek?

Életrajzt írni mindig kockázatos vállalkozás. Aki ilyen munkába fog, azt kétféle lehetőség is csábíthatja. Az egyik a regényes életrajz, a másik a tudományos jellegű életleírás felé vonzza. Mind a két lehetőség magában hordozza buktatóját. A regényes életrajz hősei, jellemei nem minden esetben hiteles rajzai az ábrázolt történelmi alaknak; párbeszédeit, helyzetét gyakran akkor is kiagyaltak érzé az olvasó, ha írójuk lelkiismeretesen tájékozódott anyagában. A tudományos stílusú életleírás meg szárazságával, gyakori bizonygatásaival életszerűségtől foszthatja meg hőseit; akiknek időnként el-elhangzó, garantáltan hiteles mondatai sem képesek az érdeklődést felkelteni.

Sós Endre a középutat választotta. Írásának legfőbb erényei a puritán stílus, az izgalmas párbeszéd és a sajátos szerkesztésmód. Ez utóbbiról külön is kell szólnom, mert ez nemcsak a mű hangulatának, hanem a mondanivalónak is a hordozója. *Benjamin Franklin*nal, a nagy tudóssal Párizsban találkozik először a mű olvasója, amint éppen az amerikai szabadságharc következtét Franciaország támogatását nyeri el hazája számára. Franklin doktor ekkor már túl van életének delén. A beállítás — a polgár Franklin és a francia udvar, a francia király találkozása — nagyon tudatos és nagyon kifejező. Sós itt néhány ügyes párbeszédrel kitűnően érzékelteti a születő új világ erejét és a haldokló régi világ gyen-

geségét. Így válik egyszeriben szimbolikussá a regény címe is; így értjük meg azt is, hogy Franklin élete éppoly kevésbé lehetett csak a tudománynak szentelt, mint a politikának, hogy a felvilágosult ember és a szabadságjogait követelő polgár egymást egészítették ki benne.

Pályájának erről a csúcáról tekint vissza a regény hőse, s ezzel kezdődik el a voltaképpeni cselekmény. Sós szerkesztése azonban nem egyszerűen retrospektív. A cselekményt újra meg újra megszakítják a hős párizsi tartózkodásának epizódjai, s ezekből új meg új visszaemlékezések folynak, természetes egyszerűséggel. Jó ízléssel, jó mértékkel. Nem ragaszkodik a kronológiai sorrendhez, s arra is ügyel, hogy ezek a visszatekintések ne tegyék regényét holmi mesterkélt Franklin-önéletrajzzá. E változatos szerkesztésmód talán csak ott hibáztatható, ahol egy-egy összefüggő, időben egységes részlet oda nem illő, inkább csak az érdekesség kedvéért elbeszél epizód szakítja meg (mint amilyen az ún. „fűrészpör — vacsora”). Ezek az epizódok másutt, az őket megillető helyen sokkal erőteljesebben példázhatnák a hős egyes tulajdonságait; így azonban Sós céltudatos szerkesztésén ejtenek szépséghibákat.

Hősenek nagy pillanatait, a nagy felfedezéseket, a nagy politikai tetteket drámai feszültséggel ábrázolja. Különösen megragadó Voltaire és Franklin találkozásának leírása. Itt még Sós humora is megcsillan egy pillanatra. A regény egészét tekintve viszont éppen ez az, amit hiányolnom kell. Puritán elbeszélő modorra kissé túlságosan is visszafogott — pedig az említett részlet is igazolja, hogy színesebben írhatott volna, ha humorérzékét nem zabolázza meg ennyire.

Sós Endre egyéniségét különben is hiába keresnénk regénye stílusában: maga a téma tárja fel azt előttünk. Az tehát, hogy hőseül éppen Benjamin Franklint választotta, azt a Benjamin Franklint, akiben szerénység és céltudatosság, alázat és büszkeség ötvöződnek tiszta derűvé, mély emberséggé. S nem kevésbé az is, amilyennek ezt a hőst Sós látja és megálltatja. Ezért őszinte, ezért igaz ez a mű. Ezért nyújt élményt.

MIHALIK ZOLTÁN

Csukás István:

ELMONDANI ADJ ERŐT

A kamaszkornak vannak nagy költői, de a költői kamaszkor korántsem ilyen izgalmas tartomány. Ha már kötetbegyűjtött verseket veszünk kézbe, kialakult

költői egyéniséggel szeretnénk találkozni. Nem változhatatlansággal, — az ellensége az igaz költészetnek —, de olyan hanggal, amely csak az adott költő sajátja, ami megkülönbözteti másoktól. Olyasmit, amit még nem hallottam, vagy legalább úgy mond el ismerős érzéseket, igazságokat, ahogy még nem mondták el. Gondolom, nem olyan magas ez a mérce, hogy akár kezdő költő is el ne érhetné. Csukás István kötete úgy érzem adósunk maradt ezzel. Pedig nem is annyira kezdő. Szerencsésebb kor és pályatársai már második kötetükön is túl vannak. Hiányérzetünknek nem egy esetleg balszerencsésen összeállított kötet, hanem Csukás eddigi verstermése az oka.

Milven témák adják a kötet összképét? Gverekkori emlékek, melyek apia kovácsmúhelve körül csoportosulnak. Életképek a költő nagyvárosi életéből. Nagvrészük pontosan meg sem határozható, szándékukat tekintve a költő életérzéséről valának. És mi ennek az életérzésnek a legvakrabban előforduló szócsoportha? Álom, hit, magánv és szerelem. Eddigi életéből aránylag pasztifikusan az áll előttünk, ami az ő számára is konkrét, élménnyel teli emlék. A pozitív oldalon az apai környezet (különösen amikor hangulatát egy szép vízióban tudja szembesíteni jelen hangulatával: *Lófejek hajolnak*) és a szerelem. (Szépen vall erről néhány sablonmentes, konkrét élményt idéző versszakában: *Vers az eltűnt szeretőkért*). Negatív oldalon a kiszakítottság érzés, az albéretek viszontagsága. Ami ezen kívül van, az a magánnyal határolt álom és hit meglegháza, melv a természet, az évszokok váltakozásának képanvaga fon át. De a megfoghatatlant, az életérzésben tisztázatlant nem lehet ezzel határozottabbá, pontosabbá tenni. A természet képei hiába mondanak többet a csak természetinél (pl. a tél borotvája, mint kép többször is visszatér) ha nincs meg a következetesen végig gondolt (vagy legalább csak érzett) belső fedezete. Úgy lesznek ezek a képek a költő szándékában szimbólumok, hogy semmit sem szimbolizálnak. A rét, a virágcsendélet, vagy az otthagvott paraszti élet pedig csak nosztalgiájának tárgyaként kap hitelt. Képi megjelenítésük stilizált, szintelen-szagtalan kivonat. Jellemzője nem is egy-két költő-példa epigon követése, mint inkább szóhelyként vegetáló, eleve elkészített sablonok, verstörmelék összegyűrése. Képeinek, elemző megfigyeléseinek pontos kimunkálása, rimkezelése (majd minden versen végighullámszik) előlegezi a megszülető költő reményét. De az így jelentkező kompozí-

ciós készsége a vers-egész dekomponáltságába ágyazva jelenik meg. Nem a szabadvers adta lazasági lehetőségekben bomlik fel verseinek egysége, hanem az alakjában látszólag zárt szerkesztési módon belül. Nem bonyolultság okozza zavarosságát, hanem egyszerűen az erőtlenség, mely nem tud nagyobb ívű képeket képezni, a gondolatok kapcsolásának feszültségét képtelen tartani. Nincs meg ezekben a versekben a szilárd érzelmi vagy gondolati támaszpont, amelyekre építkezhetne. Nosztalgiáiban pedig az elmentés életérzések egymásnak feszülése hiányzik, melynek intenzitása ezt a stilizált ellen-világot hitelesíthetné. *A kötetben így inkább csak tehetséges, jó sorok vannak, versek kevésbé!* A sodró indulati hullámszásban megfeleltetnénk a pontatlanságról, képzavarról, egy-egy primitív rímről, esetleges sablonokról, sőt akaratlan reminiscenciákról is. De hol van ez a sodrás ebben a kötetben? Ha a hibák ennyire szembeszökőek, leginkább azért van, mert az olvasó figyelme ráér közöttük botladozni. És a kötet végére sajnos ez az érzés kerül felül. (*Szépirodalmi.*)

KABDEBŐ LÓRÁNT

Katona Imre: SÁRKÖZ

A Sárköz, hasonlóan az Ormánsághoz, évszázadokon át szinte megbonthatatlan gazdasági és néprajzi egységet jelentett, s mint minden közösségnek, vagy közkeletűbb, de pontatlan meghatározással: tájegységnek felépítése az összetevők bonyolult rendszere. Ezek az ősi közösségek szemünk előtt bomlanak fel, a modern élet, a nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés alapjaiban változtatja meg az élet kereteit, s a hagyományok és szokások legtöbbször már csak az emlékezetben élnek.

Mindezt lehet ábrázolni a régi, immár idejét múlt pozitívista módszerrel, mely beéri a tények felsorakoztatásával, de lehet úgy is, hogy a néprajz kilép a gyűjtőmunka adathalmazából, s megkísérli magának a folyamatnak nyomon követését.

Katona Imre Sárközről szóló könyvében az egyszerűbb utat választotta: felsorakoztatja az összes kezébe kerülő forrást, sőt forrásértékkel nem bíró, alkalmi célt szolgáló újságcikket, hevenyészett idegenforgalmi tájékoztatót is, s ezek csoportosításával próbálja megrajzolni a régi Sárköz képét.

A módszer önmagában is gyanúkteltő: az alig 200 oldalas könyvhöz 165 forrás-

munkát sorol fel, s ezek közül 95-ből idéz, néha másfél, két oldal terjedelemben is! Nem nehéz kiszámítani, hogy könyvének legalább egyharmada (!) szövszerinti idézet. Az ilyen kompiláció az eredménynél bosszúlja meg magát, mert a legfontosabbról, a régi sárközi élet alapformáiról, kibontakozásáról, a közösség kohéziós erejéről nem tud tájékoztatni.

Van ahol a források elégtelensége a szembeszökő. Azt írja a szerző, hogy „a sárköziek vallási életéről keveset tudunk”, viszont meg sem említi Veresmarti Mihálynak a bátaikhoz írott Intő és tanító levelét, s teljesen megfeledkezik Ipolyi Arnoldról, aki a hitújítás idejének idevonatkozó történeti adatait dolgozta fel. De találkozunk olyan hellyel is, ahol a sok forrás kuszálódik össze. Egy helyütt ezt olvassuk: „A szegények végezték az igazi termelő munkát”, majd a következő mondatban, mintha ennek természetes következménye lenne: „Közülük kerültek ki a legjobb táncosok.” Egyáltalán nem volt így, de ha a szerző így véli, mindenképp magyarázatra szorul, mert a szegénység nem szokott a táncos kedv alapja lenni. A 63. oldalon azt olvassuk, hogy a „sárköziek közül nem kerültek ki pásztor-nemzedékek”, a 68. oldalon viszont ez áll: „A hivatásos pástorok a falu társadalmán belül szinte külön réteget alkottak: nemzedékeken át öröklődött a foglalkozásuk.” Már most melyiknek higgyünk?

Arra nincs semmi bizonyíték, hogy már a kelták foglalkoztak volna szőlőműveléssel (11. oldal), ilyen állítást azonnal megcáfol a történettudomány. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy az Ócsény melletti római castellum romjai nem láthatók, — ezek nyilvánvaló tévedések.

Külön érthetetlen, hogy Katonának alig

van szava a mai Sárközről. Az a sovány 16 oldal, amit ennek szentel, a könyv leggyengébb része; felületes s adatai sem pontosak. A nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés gazdasági és politikai szükségyszerűsége egy már bomlóban levő, hagyományos életformával került szembe, s az ebből adódó konfliktust csak súlyosbította a személyi kultusz éveinek rossz mezőgazdasági politikája. Itt az olyan adat, hogy Bába és Sárpilis már az 1950-es években szövetkezeti község lett, még csak nem is sejtet semmit abból a gazdasági eredménytelenségből, amit az akkori szervezés erőszakossága okozott. Erről azonban könyvünk hallgat, miként nem beszél arról a gazdasági fellendülésről sem, ami 1960 után következett be a sárközi falvakban.

Végül nem hallgathatjuk el, hogy zarbarba ejtő a kötet végére csatolt „Mit olvassunk a Sárközről?” című jegyzék. Függetlenül attól, hogy az érdeklődő olvasó aligha tud hozzájutni a Fővárosi Lapok ajánlott 1866-os évfolyamához, vagy a Magyar Nyelvőr nyolcvan év előtti példányaihoz, nem beszélve a felsorolt kéziratokról, vajon többet tud-e majd a Sárközről, ha elolvassa a napilapok alkalmi riportjait, melyeket a jegyzék javasol?

Ha a szerző is, a kiadó is csak a legegyszerűbb ismeretterjesztésre törekedett, ha annyi volt a célja, hogy beavassa az olvasót a Sárközről szóló eddigi ismeretekbe, Katona Imre könyve ennek, de csak ennek a feladatnak felel meg. Ez viszont elég sovány eredmény. Mert a könyvből épp az hiányzik, amit joggal vártunk: a Sárköznek korszerű, a néprajztudomány mai színvonalán álló bemutatása. (*Gondolat.*)

CSÁNYI LÁSZLÓ

Beküldött könyvek

Az amerikai irodalom a XX. században. Szerkesztette Kardos László és Sükösd Mihály. — Gondolat. 34,— Ft.

Bédier, Joseph: Trisztán és Izolda regéje. Fordította Pap Gábor. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 3,— Ft.

Benkő László: A szépirodalmi stílus elemzése. Veres Péter szókincse és mondatfűzése. Nyelvtudományi értekezések 35. sz. — Akadémiai kiadó. 16,— Ft.

Casteret, N.: Harminc év föld alatt. Fordította dr. Gáspár Ervin. — Gondolat. 19,— Ft.

Charbol, Jean-Pierre: Egy emberrel több. Regény. Fordította Balázs György. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 3,— Ft.

Defoe: Moss Flanders. Regény. I—II. kötet. Fordította Vas István. Olcsó Könyvtár. — Szépirodalmi. 6,— Ft.

Eder Zoltán: Adalékok Babits úpesti és budapesti középiskolai tanárságának éveéhez. Különlenyomat az Irodalomtörténet 1962. évi 1. számából.

Eder Zoltán: Ötven éve tanított Újpesten Babits Mihály. Különlenyomat a budapesti IV. ker. Könyves Kálmán Általános Gimnázium (Újpest) Évkönyvéből. 1962.

Filmévkönyv, 1961. — Gondolat. 38,— Ft.

Hajdú Péter: Finnugor népek és nyelvek. — Gondolat. 43,50 Ft.

Halász Előd: Gerhart Hauptmann. Irodalomtörténeti kiskönyvtár 16.— Gondolat. 6,60 Ft.

Jókai Mór összes művei. Regények 3. Erdély aranykora. — Akadémiai kiadó. 41,— Ft.

Jókai Mór összes művei. Regények 7. A fehér rózsza. A janicsárok végnapjai. — Akadémiai Kiadó. 45,— Ft.

Katona József: Bánk bán. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 3,— Ft.

Kristó Nagy István: Ismerkedés a mai világirodalommal. — Szakosztályi füzetek. A TIT irodalmi és nyelvi szakosztályai országos választmányának szerkesztésében.

Madách Imre: Az ember tragédiája. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 3,— Ft.

Maupassant: A Randoli-lányok. Kisregények. Fordította Illés Endre. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 3,— Ft.

Móra Ferenc: Aranykoporsó. I—II. kötet. Kincses könyvek. — Szépirodalmi. 12,— Ft.

Nagy Lajos: Razzia. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 3,— Ft.

Péter László: Az „Igazság” története (1918—1919). Szemelvényekkel és repertóriummal. — A Somogyi Könyvtár kiadása.

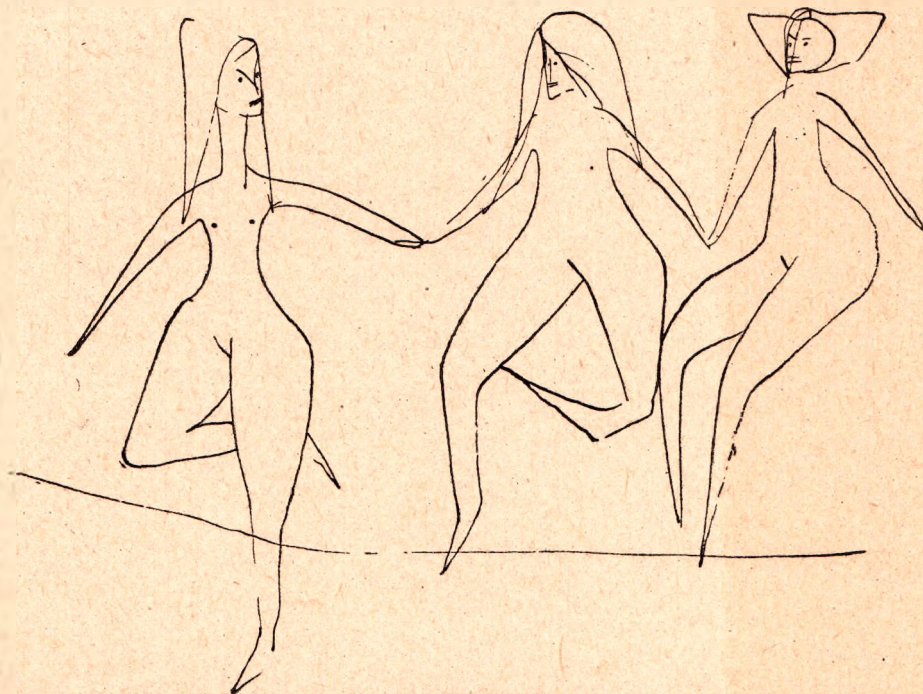
Petrarca levelei. Összeállította, az előszót és a jegyzeteket írta, a szemelvényeket fordította Kardos Tibor. — Gondolat. 21,50 Ft.

A rátóti csikótojás. Mesék, népmesék, mondák. Válogatta, sajtó alá rendezte és az utószót írta Varga Katalin. Kincses Könyvek. — Szépirodalmi. 6,— Ft.

Szabó Gyula: Pécs szükségpénzei 1919—1921-ben. Különnyomat a Janus Pannónius Múzeum 1961. évi évkönyvéből.

R. Várkonyi Ágnes: A kuruckor hősei. 2. rövidített kiadás. — Gondolat. 18,— Ft.

A Veszprémi megyei Könyvtár évkönyve 1961. Szerkesztette: Jelencsik Sándor. — A Veszprémi megyei Könyvtár kiadása.

Horváth Ferenc rajza

*A Jelenkor V. évfolyamának tartalomjegyzékét
következő számunkhoz mellékeljük.*
